

ДАВНИЦТВО

ВІСЬМЬ РАЙСЬКО

ОЖ ДОБРА КЛИМКА

ОСИП ДЯЧИШИН

ЧЕРЧЕ

МОЄ РІДНЕ СЕЛО

МОНОГРАФІЯ

OSYP DIACHYSHYN

CHERCHE

MY VILLAGE

Toronto

1969

ОСИП ДЯЧИШИН

Ч Е Р Ч Е

МОЄ РІДНЕ СЕЛО

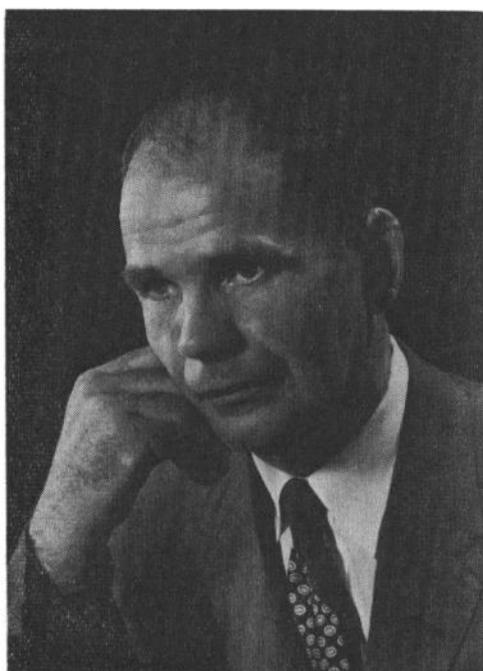
монографія

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ДОБРА КНИЖКА" — 185 випуск

Торонто

—

Р. Б. 1969

НА СКЛОНІ МОГО ЖИТТЯ
В СОРОКОВІ РОКОВИНИ ПОБУТУ НА ЕМІГРАЦІЇ 1929-1969 РР.
ПРИСВЯЧУЄ
СВОЮ ПРАЦЮ ЧЕРЧАНАМ НА ЕМІГРАЦІЇ Й РІДНИХ ЗЕМЛЯХ
АВТОР

ВІД АВТОРА

Випускаючи цей збірник-монографію, хочу зробити скромну прислугу своєму рідному селу Черчу. Може не пощаститься мені його більше побачити. Тяжка сороклітня праця в залізній індустрії підриває моє здоров'я з кожним роком усе більше. Жаль мені, що не побачу тих гарних краєвидів села Черча. Не перейдуся тими полевыми стежками, не побачу своєї хати, яка вже не існує. Треба погодитися зі своєю долею, закінчити вік на чужині, де прожив більшу половину свого життя. Може читач не знайде у моїм писанні літературної насолоди, бо письменником я ніколи не був. Мені судила доля бути тяжким чорноробом, якого кожного дня гудок фабрики кличе до праці. Свої спомини писав я у годинах вільних від праці, а часто й на роботі, коли дозволив на це час. У своїй монографії я охопив те, що вже припало пилом, пішло в забуття. Присвятив багато місця переказам та оповіданням про давні часи, про життя й побут наших прадідів. Важне для мене: залишити в довгій пам'яті наших дідів, котрі працювали й боролися за своє існування та власне обличчя перед різними окупантами. Нехай залишуться в пам'яті особи, які довгими рсками підготовляли поле для відродження українського народу. Їм мусимо завдячувати, що Української Нації ніхто не знищив і не знищить. Початки монографії зачав я від найдавніших часів до лютого 1929 року, коли то я виїхав на еміграцію. Немає згадки про роки 1929-1939, хоч у тих роках відбувалися такі бурхливі події, як ганебна пацифікація, розвиток кооперації, боротьба двох світів: націоналістичного і комуністичного. Не згадується про світові події другої світової війни. Може знайдуться люди молодшого покоління, які доповнять ті зловісні новітні часи, що їх пережило моє рідне село. Поручаю мою працю не тільки черчанам і рогатинцям, але всім тим, які цікавляться життям минулого наших галицьких сіл.

Ляшін, листопад 1968 року.

Осип Дячишин

МОЄ РІДНЕ СЕЛО

Село! І серце одпочине...
Село на нашій Україні —
Неначе писанка...

Втішався Тарас Шевченко красою українського села, у важкі хвилини казармного життя, під час заслання в Орській кріпості 1847 року. В таких прекрасних картинах залишилися в наших серцях наші рідні села. Ніколи не забуду рідного Черча. Гора "Грида" це найвищий пункт на полях Черча, з котрого розкривається вид на ціле Черче й далекі околиці. Через цю гору переїжджається, коли їхати до залізничного

Черче (західня частина). Знімка зроблена з Петрикової скали 1963 р.

двірця "Потік-Черче". Із гори вид на розкішну долину, в якій красується моє рідне Черче. Перед нами простягається громадське пасовисько, на якому 1927 р. збудовано Курорт — Черче. Довкруги сільські господарства, деякі покриті бляхою, деякі

дахівкою, черепицею, а переважно соломою. Ця частина села називається "Кут".

Із "Кутом" межують "Пом'єрки". За цєю частиною села простягається громадське пасовисько, а далі ліс — Велін. На сході головна частина села.

Тут, високо понад господарськими забудівками красується стилева дерев'яна церква, побудована 1898 р. Нижче церкви Народній Дім, Районова молочарня, школа та громадський уряд. У північно-східньому напрямку від церкви є так зв. "Гуральова долина", а там знов узгір'я, на якому між столітніми липами думи думає старенька церковця. Наліво — цвинтар, де спочивають наші батьки, діди і прадіди. Далі — знову гарні господарства і будинки пароха з резиденцією у великому саді, а нижче сіножаті "Луки", що їх переділює потік "Струга". Із північного узгір'я від так зв. "Млинецьких могил", тягнеться дорога, з дуже гострими закрутами, вимощена каменем. Це

Черче (східня частина), знімка зроблена з Гайку 1963 р.

шлях, що простягається в північній частині піль і городів села. Цей шлях сполучує Черче з Рогатином на сході, а на заході з Бібркою і Львовом. Дещо на полудне від старої церкви, на узгір'ю, де стояв фільварок, у році 1922 побудовано моторовий млин. Дуже гарні краєвиди з гори "Гриди" у східньому напрямку. За полями Черча височіє "Лиса гора", а за горою — село Потік, далі простягається долина, котру перетинає ріка Гнила Липа. На лівому березі ріки повітове місто Рогатин.

Уже від самих берегів побудовані малі доми, а в північній частині, на високому ґрунті, величавий будинок покритий черепицею. Це гордощі і краса Рогатинського повіту — “Українська гімназія”.

У західній частині села, ближче лісу “Павлова” простягається долина з селами: Дегова, Псари і Помуняги, а дещо на полудне — містечко Княгиничі, з своїм ставом і допливом ріки Свір. У підніжжя гори “Гриди”, тягнуться сіножати “Рудки”, а в кількох місцях вриваються діброви. Від сіножатей, у північну сторону Черча, знаходяться: Лідвижина, Заруб, Жолуб і Вільки. Далше ті сіножати завертають у східну сторону, де знаходиться присілок села: Залужжя-Солонець. На полудневій боці сіножати “Рудки”, переходить залізниця, яка лучить Ходорів із Рогатином. Серед зелених піль і в зелені дерев біліє станція: Потік-Черче.

Гора св. П'ятниці, де за переказом старих людей мав би стояти ма-настир оо. Василяк під тим покровом. — Північно-західня сторона.

Дещо на схід від двірця до 1920 р. був фільварок, приналежний до села Потік. Перед першою світовою війною в тім фільварку працювали самі черчани. Туди ходив на роботу батько. Навіть управитель (економ) був із Черча, прізвище його Лібер Григорій. На полудне за залізницею друге узгір'я,

поросле березами, так зв. "Потіцькі берези". За ліском простягається біла лента: це шлях, який лучить Ходорів із Княгиничами, переходить через "Горбки", заокруглює в північному напрямі, через Залужжя до Рогатина. За "Горбками", в долині, ріка Свір, що пливе через Явче, Васючин і Городків. Ген, далеко наполудне, у погідні дні можна бачити синю смугу — це наші гори Карпати.

Так у моїй пам'яті, задержалися ті околиці з-перед тридцять дев'яти років, які може востаннє бачив, коли прощав своє рідне село Черче.

У моїй пам'яті задержались веселі і сумні спомини. Пам'ятаю роки 1914-1915, коли в наших околицях відбувалися тяжкі бої двох великих армій: австро-німецької і російської. Пам'ятаю дні, коли наші черчани вітали в себе на постою Усусусів 1916 р. Незабутні дні Першого Листопада 1918 р., коли наші міста і села проголосили Українську Державу і підпорядкувалися рідній Українській Владі. Ніколи не забуду Христового Вознесення 1919 р., коли польська армія вступила в Черче та безпощадно тероризувала людей. День після цього ранком я бачив, як Черче горіло.

Черче (середня частина), знімка з 1932 р.

Село підпалили погромницькі відділи полку Абрагама. І знов прийшов радісний день 26-го червня, коли до Черча вступили українські визвольники — воїни Української Галицької Армії. Під вечір пішли в рукопашний бій із Поляками під лісом "Велін". У тім бою згинуло одинадцять стрільців, між

ними четар Петро Баран. 28-го червня УГА під напором переважаючих сил мусіла відступити. Осінню запанувала в селі страшна пошесть тифу, що забрала багато жертв. У 1921 р. я здав іспит до Української гімназії в Рогатині, куди я кроками міряв дорогу кожного дня упродовж чотирьох років.

Пережив голод і холод та через матеріальні нестатки мусів залишити гімназійну науку.

Включився до праці в українську кооперацію, в Драматичному гуртку, у товаристві "Луг", у читальню "Просвіти". Мав я тоді 16 років. Неначе на фільмовій ленті, бачу юні дні свого життя. День третього лютого 1929 р. ранком, коли я пробудився зі сну, побачив свою маму з похиленою головою: із сльозами в очах вдивлялася в свого сина востаннє.

Мій батько був завжди строгий до мене, та в день мого від'їзду бачив я сльози в його очах. Я від'їздив до Канади; попрощався з рідними сестрами, братами і друзями, востаннє подивився на село, яке було покрите снігом, і поїхав у далекий світ. Із болем у душі прощав я рідне Черче та Рогатин, що з ними були тісно пов'язані найкращі літа мого життя, моєї молодости.

Початкове гнітюче життя я скоро переміг, коли розглянувся у відносинах та включився в життя української громади, вдоволений тим, що в її праці закріплю мої національні ідеї.

З часом я влаштувався по людському, на життя працював з неослабленою енергією, але рідного Черча не забував ніколи. Дорогою осталась назавжди його минувшина, незабутнім осталося Черче моїх літ молодости, дороге воно для мене і тепер. То й відомості мої про Черче бажаю закріпити в оцій моїй скромній праці.

ТОПОГРАФІЯ

Село Черче межує з грунтами сусідніх сіл: зі сходу село Потік, а з полудня двір "Чорна лоза", який до 1920 р. приналежав до села Потік. Після 1920 р. цей двір був польською владою розпарцельований і переданий "мазурам".

Із заходу межують села Дегова і Підкам'їнь; з півночі села --- Заланів і Залип'я.

Головні дороги: перша головна "повітова" дорога, вимощена каменем — лучить Черче з Рогатином, що віддалений на п'ять кілометрів. Вона переходить більшу частину села і в північній частині, на горбку біля таблиці, лучиться з головним шляхом Бібрка -- Рогатин. Із цієї дороги розгалужуються

сільські вулиці. Зараз при в'їзді з Рогатина до Черча веде дорога до старої церкви, це — "Пилипова вулиця". У сторону Залип'я йде т. зв. "Гуральова вулиця".

Третя громадська вулиця відгалужується біля "Народного Дому" і простеє наполудне, а далі завертає в західну сторону; це була дорога, якою доїжджали до Курорту.

Даліше розгалуження доріг, це — "Івашкова вулиця", яка виходила з частини "Гайок" і прямувала в західну сторону понад городи до частини "Пом'єрки". З "Гайку" в північній частині села йшла в полудневу напрямі вул. "Гусакова". Головний вузол доріг був коло "Петрикових", напроти Курорту. Там була площа, свого роду чернецький ринок.

У 1927 р. посередині цієї площі побудували філію кооперативи. З цієї площі йшла дорога попри джерела на "Пом'єрки", а далі в сторону Підкаменя.

Друга польова дорога вела на "Процикову", там були грядки, на яких садили капусту.

Третя, продовження громадської дороги, прямувала через гору "Гриду" до залізничної станції Черче—Потік і до сіл Дегова і Псари.

У підніжжя гори "Гриди" вели польові дороги: одна на захід т. зв. "Глибока" до лісу "Павлова", а друга в протилежну сторону, на давніші двірські поля т. зв. "Панські". Ця дорога лучила Черче з головною дорогою т. зв. "Вигін" до села Потік.

Перед першою світовою війною було в пляні назвати вулиці Черча іменами визначних українських громадян, але війна цьому перешкодила і тому даліше називали їх прізвиськами господарів, які мешкали при тих вулицях. Були ще менші вулиці і різні закутки як: "Ониськова", "Запрутина", "Зарова" і т. д.

Більшість наших господарств побудовано серед зелених левад т. зв. "Громадське оболоння". Тих левад було чотири: Перша досить простора при в'їзді з Рогатина і називали її "Схоптами"; друга посередині села, "Коло Ярого"; третя "На куті", на котрім у 1927 р. побудовано павільйони і влаштовано парки Курорту.

Четверта левада це "Пом'єрки". Громадські пасовиська для випасу худоби були ще "На камені", а даліше на "Гайку" і "Коло ставку".

Показалося, що тих пасовиськ для випасу худоби зовсім мало. Левади, чи як ми називали "оболоння", були вигідні для господарів для плекання дробу та для корів і коней, які в літні гарячі дні проходились по цих оболоннях. Тут виводила різні ігри чернецька дітвора, а старша молодь вправлялася в

грі копаного м'яча. Під час війни військо приміщувало тут свої обози і вишколювало вояків. Зі ставками до купання було скупо.

Був лиш один ставок на пасовиську "У камені", а другий — на давніших панських сіножатях, де в давнину плекали рибу. Були ще менші ставки на сіножатях "Бражина". Більшість господарств мали свої криниці, так що з водою не було проблеми. Були в нас гарні струмочки, які називали "ровами". Ними спливала вода і струмочки збільшувались у потоки. Таких струмочків було кілька. Перший випливав із сіножаті "Бражина" і перепливав попід скалу біля господарства мого батька. Другий струмочок випливав із сірчаних джерел, де в 1927 р. розбудовано Курорт. Третій струмочок "Середній рів", впли-

Головна вулиця в Черчі
Районова молочарня, сільрада, криниця.

вав із сіножаті "Болота". Четвертий із ділянки "Пом'єрки". В тій частині села було мале озеро "Безодня". Мусіло бути дуже глибоке, бо старі люди говорили, що це озеро не має дна. Всі ці води зливалися до "Голого кип'ячка", де було кілька джерел, які використовував для лікувальних цілей Курорт. Із тих кип'ячок уже випливав потік.

У половині села цей потік був настільки сильний, що порушував колесами млина "Яхторовича". Далше цей потік закрутами перепливав через село, головно попри левади і за селом

коло греблі вливався до потока Струги. Ці води давали різні вигоди для господарів, для плекання гусей і качок, а знов на їх берегах у літі білили полотна, а під осінь мочили коноплі на прядиво. Більших лісів у Черчі не було. На пограниччі села Заланів був ліс "Велін", а другий менший у полуднево-західній частині — "Павлова". Це була велика принада для кожного, Бував я в канадських лісах на весні, але такої краси, як у моїм ріднім краю і в рідному Черчі — я тут не бачив. Не чув тут того пташиного співу, як бувало в ліску "Павлова".

Нема тут і тих сірих зайчиків, які вибігали на край лісу скубнути зеленої конюшини. Село, головно ж хати, поринали в зелені садів, яких наші молоді господарі з кожним роком плекали значно більше.

ЧЕРЧЕ В ДАВНИНУ — ПОХОДЖЕННЯ ЙОГО НАЗВИ

Ще до мого виїзду Черче було відоме, як одно з передових національно свідомих сіл Рогатинщини. Лежить воно при шляху Рогатин — Бібрка, віддалене п'ять кілометрів (три канадські милі) на захід від повітового міста Рогатина. Лежить у розкішній долині, що її зі сходу, полудня і полудневого заходу прислонюють лагідні горби, з північного заходу і з півночі вкриті буйними лісами.

"Заланівські гори", що тут ланцюгом кількох горбів піднялися під сіножатями "Луги", кінчається горами Св. П'ятниці в Черчі. У підніжжя гори джерело цілющої води, що нею лікували очі; на сіножаті Сенька Стека.

Дальше на горах Св. П'ятниці, можна було стрінати культурні рослини т. зв. цибулькуваті, як: лілея, косетень, нарцизи, здичілі ашпарагуси, кам'яні гвоздики й інші, що виростають з року на рік із цибульок.

Серед лугів сріблиться потік Струга, приманливий у час погоди, але чимало робить шкоди під час сінокосів, коли, після зливних дощів, над заланівськими горами виходить із берегів та каламутними хвилями безжалісно забирає з лугів покошену траву-сіно.

У час, коли я виїздив із Черча, людність села начислявала яких 2800 душ. У цьому числі один Поляк, що оженився з черчанкою в Америці і з нею приїхав до Черча, та у двох родинях — семеро Жидів. Заїзжого Поляка звали в селі "мазуром". У горе-звісному шкільному плебісциті Станіслава Грабського, село відстояло українську навчальну мову в чотири-класовій початковій народній школі. Гордилося величавою під

оглядом стилю новою церквою з цінним іконостасом. Гарно розвивалася читальня "Просвіти", споживча кооператива, молочарня.

Назва Черче, родовий відмінок у місцевому говорі — "Черчье", тобто граматична форма — Черча, а прикметникова форма — "чернецький", указують на те, що ця назва пов'язана з початками християнства в Україні та що прийнялася вона ще в княжі часи. Прикметник "черчанський" — штучний новотвір наших часів. Але сліди людського життя в Черчу сягають у сіру старовину. Археологічні знахідки на терені Черча, а саме знайдений на подвір'ю господаря Дмитра Стека-Петрикового кам'яний топірець із проверченою діркою на топорищі — ведуть нас у часи неоліту (2500—1800 рр. до Христа).

До тієї ж доби треба мабуть віднести знайдений на подвір'ю Геби проверчений камінь, а знахідки обломків глиняної посуду, кераміки, що подібуються на Млинецькім, Пилиповім горбі та Загуминках, до княжої доби.

Із княжої доби походить нагрудний двораменний цинковий хрестик "енколпійон" (51 x 39), що зберігається в музеї НТШ у Львові (інв. ч. 24101. Гол. запис. НТШ т. 154, стаття проф. д-ра Я. Пастернака. — "Нові археологічні знахідки"). Подібний другий, але "мосяжний хрестик енколпійон" виорав "На городах" господар Іван Стек. Цю знахідку зберігає колишній парох Черча (1936-1944) о. Мих. Кравчук, тепер у Ньюарку, ЗСА.

У давнину село Черче скупчувалося довкруги старої церкви, у тій частині села, що сьогодні відома під назвою "Старе село". Пізніше, в часах польського володіння, до давньої назви додали нову "Гайдуччина", на означення громадського характеру мешканців тієї частини села, тобто двірської служби "гайдуків", що тут по сусідству з двором, мали свої хати-господарства.

Із меж старого села Черче поширювалося на нові займища, на полудневому і північному заході.

Типовою формою будови нових господарств, що збереглися в Черчі, є форма, відома в етнографії під назвою "круглиця", в якій хата стоїть посеред інших господарських забудовань, а в'їздилося на подвір'я брамою, що була у фронтальному забудуванні і все господарство закривала від ока — відзовні.

У пам'яті черчан зберігаються перекази про те, що в давнину з полудневого й північного заходу Черче охороняли густі ліси-дуброви.

Іх останки — це ліси Павлова, Велін та розкішні дуби на сіножатях Бражина, Петрикове підпасіччя, Івахнишки, Мниши, Чичина, Батоги, Савчина, Заруб та інші.

Про Загуминки говорить переказ, що там у старовину було селище — “За Гумнами”, але в часи татарського лихоліття Татари селище спалили, а ті з “загумників”, тобто господарі селища, що врятувалися від татарських шаблук і арканів, знайшли захист у Черчі.

Археологічні нахідки на “Загуминках”, що про них згадка вище — потверджують правдивість переказу.

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ

Як я вже згадував, продовженням “Заланівських гір” на території Черча є гори Св. П'ятниці, що над сіножатами “Луги” піднімаються ланцюгом кількох горбів. Найближче їх віддалення від села: 1000 кроків.

Згідно з народним переказом у старовину на тих горах був побудований монастир під покровом Св. П'ятниці. Про Василянський монастир у Черчі згадує о. Мих. Ваврик ЧСВВ на 20 стор. своєї монографії “По Василянських монастирях” (Торонто 1958 р.), а радше за назвою села стверджує його існування.

Гора св. П'ятниці, де за переказом старих людей мав би стояти монастир оо. Василян під тим покровом. — Східня сторона.

До наших днів, збереглась у старому Черчі (старому селі) на кам'яному підмуруванні дерев'яна трибанна, бойківського стилю церква, що стоїть у тіні старезних лип. На одвірку дверей, вирізана кирилицею дата збудування 1733 р. З цього ясно, що переказ про перенесення в село церковці з Лугів і про відпочинок під церквою гетьмана Богдана Хмельницького 1648 р. не відноситься до дерев'яної церковці, яка стоїть у Черчі до сьогодні.

На схід від тієї церкви і проти неї, стоять дві високі могили, на горбах за Стругою. Їх називають "Млинецькими". Чиї це могили і з яких часів — невідомо. Мабуть — це були т. зв. "сторожівки", що в ланцюгу інших "сторожівок" виконували службу охорони на шляху Галич — Рогатин — Перемишляни — Львів.

Можливо теж, що ті могили осталися з часів татарського лихоліття. Народна пам'ять про татарське лихоліття збереглася в тому, що ще сьогодні старі люди-черчани лякають неспокійних дітей Татарами.

Нижче "Млинецьких могил", з того боку Черчі, як їхати з села до Рогатина, простягнувся на п'ять метрів високий вал т. зв. "Потіцька гребля".

**Старенька церковця в Черчі. Знімка з 1936 р.
Біля неї стоїть о. М. Кравчук — парох.**

Вона лучить два протилежні узгір'я в Черчі й Потоці. Цей вал-гребля не служив для оборони, але був висипаний на те, щоб у цьому місці задержати води Струги і створити тут став, що належав до чернецького фільварку.

Цей став тягнувся від гір Св. П'ятниці і заливав своїми водами сіножать, яку — після спущення ставу — назвали "Стависько". Вал — Потіцьку греблю висипали наші прадіди-кріпаки, виконуючи примхуваті забаганки польських займанців — шляхти.

Старенька церковця в Черчі, після віднови назовні 1937 р.

ДІДИЧІ, ВЛАСНИКИ СЕЛА

З історії знаємо, що в княжих часах українські бояри володіли більшими земельними наділами. Належали до бояр цілі села, але жителі тих сіл селяни втішалися повною свободою. Цей стан змінився, коли Україну завоювала Польща і ключами, що склалися з десятків сіл і міст, наділила свою шляхту та впровадила панщину. Українські села стали власністю зайд — польської шляхти, а селяни безправними підданими панів. Черче (Чернче), як свідчить назва, належало до чернечої обителі, що, як про це вже я згадував, тут існувала, мабуть на горах Св. П'ятниці. Пізніше, в часах польської окупації — Черче було поділене між двох дідичів, що засіли у двох фільварках.

Один із них мав свій двір при в'їзді до Черча. Стояв на горбку, зараз біля греблі, по лівому боці від дороги з Рогатина. За будівлями фільварку був величавий сад. У полудневому

напрямку широка, обсаджена грабиною дорога, вела на двірські поля. Була це гарна алея і цю дорогу називали "Грабиною". Другий фільварок був у північно-західній частині Черча, недалеко лісу "Велін" на пограниччі сіл — Підкамінь і Заланів. Останки цього фільварку залишились до наших днів у виді "Старого саду". Обидва фільварки належали до відомих польських магнатських родів: Потоцьких, Чорторійських і Лободзінських. Годиться відмітити власників фільварку з української шляхти Лопатинських, що були власниками фільварку в Черчі в половині 19-го століття. Гробівці того роду є на цвинтарі біля старенької церкви.

Як бачимо, цю родину в'язало щось з українським обрядом, коли вибрали місце вічного спочинку коло церкви, а не на цвинтарі в Рогатині, чи в другому місці. З цього роду, як третя генерація, походила дружина покійного пароха Черча 1918-1922 рр. о. Лева Бачинського. Останніми власниками обидвох фільварків, коли їх парцелювали, був рід Достановських. Фільварки розпарцельовано в 1902 та 1908 рр.

ДВІ СУМНІ ПОДІЇ

Із бувальщини Черча годиться згадати дві сумні події, від яких поважно потерпіла місцева людність. Це вже були часи панування Австрії.

Моя покійна бабуся, народжена десь около 1840 р., при якій я виховувався, оповідала ось таку історію про панщину. В останні роки панщини — оповідала мені бабуся — кожний селянин був змушений робити три дні для пана, а три дні для свого господарства. Коли батьки йшли на панщину, то малим дітям лишали бохонець чорного хліба, яким діти ділились, заки родичі придуть із панщини додому. Десь приблизно в 1852-1855 роках навістив Черче страшний буревій. Це було вліті перед жнивими. Збіжжя дозрівало і було на пні. Був надзвичайно гарячий день. Десь на заході показалися чорні хмари. Це нещастя з вітром посувалося на Черче. — Зірвалася буря з градом величини глущачих яєць. Град падав і нищив усе, що лиш росло. По хатах повибивав вікна. Бабуся заки перебігла зі стайні до хати—льодові кісточки граду так її покалічили, що знак на лиці носила до смерті. По граді залишилось в селі і на полі жахливе спустошення. Настав великий голод. Люди живилися корінцями і різними травами. Село навістила страшна пошесть. У Черчі померло тоді багато людей.

Друга сумна подія, яка навістила Черче пізніше — це була страшна пошесть холери. Наслухавсь я багато оповідань про цю страшну пошесть від своєї вже покійної матері. Моя мати

згадувала в оповіданнях: Дуже мало пам'ятала свого батька, тобто мого діда, бо він помер молодим. Рік народження моєї матері був 1880, отже рік, коли шаліла пошесть холери і забрала багато селян із цього світу. Тоді міг бути 1884/85 рік. Люди не хворували, бо ця слабкість тривала тільки кілька годин. Приладок був із моїм дідом, з оповідань моєї мами: Мій дідо пішов зраня на похорон, бо хтось із родини помер. Коли прийшов із похорону, жалувався, що почувається не надто добре. Скоро потім дістав заворот голови, а годину пізніше заклячив життя. Тих людей, що мерли на холеру, хоронили на особному цвинтарі, далеко за селом, близько лісу "Велін", на полі, що називається "Підліски". Тоді парохом був о. Рудницький. По нім парохом Черча був о. І. Созанський і за нього той цвинтар гарно впорядковано. Посередині поставлено великий хрест, навколо висипали високий вал та викопали глибокий рів. Перед першою світовою війною плянували поставити паркан. Тимчасом заскочила війна. На цвинтарі хрестів ніколи не було, лише скромні, зрівняні з землею могилки. Мій покійний дід, тато моєї мами був похований у вуглі цвинтаря, що звернений у сторону Черча. Хтось із родини вказав це місце моїй покійній мамі. Коли моя мати, як бідна сирота, пасла чужу худобу близько цвинтаря, то завжди заходила на цю могилу, пожалуватися татові на ті кривди, які їй, бідній сироті, робили несовісні люди.

Під час Зелених Свят був у нас прийнятий звичай іти з процесією пільними дорогами. В цей день кожного року, відвідували також той цвинтар, де похоронено жертви страшної пошести холери.

ЖИТТЯ ЧЕРЧА В СВІТЛІ ПЕРЕКАЗІВ

Життя наших прадідів у часах панщини було нужденне. По скасуванні панщини 1848 р. наші селяни одержали гіршої якості земельні наділи, але їм не було чим обробити; тому селяни шукали зарібкової праці по фільварках. Деякі занималися сільським промислом, а найбільше фірманками: возили з лісів дерево та всякий будівельний матеріал або крамні товари. Тяглом були коні чи воли — подібно, як колись в Україні чумаки.

Хати будували в дуже примітивний спосіб. При розбірці старолітніх домів не знайдено ні одного цвяха. Вся конструкція будинку була споена дерев'яними кілками. У давніх часах був великий застій, чи, як ми це називали "заскорузлість" щодо розвитку сільсько-господарського життя.

Жили прикладом своїх дідів та прадідів; не цікавилися новочасним життям, — а тим самим не дбали про свою кращу будучність. Їх розуміння було одне: “Так жив мій дід, прадід, і я так буду жити”.

Пригадується мені оповідання моєї бабуні: Рекрут, покликаний до війська, служив дванадцять років, як це служив був вуйко моєї бабуні. Повернувши з війська старшим парубком, задумав оженитися та побудувати модерний дім, який бачив у других народів під час військової служби. — Однак, коли мати побачила, що хата прибирає іншого вигляду, заставила його розібрати та побудувати в старому стилі, як у других селян. Дуже багато було курних хат — без коминів. Дим виходив різними шпарами та дірами в стрісі. Коли приглянутися такій хаті — під час палення в печі, то здавалося, що хата вся у вогні. Коли я в 1929 р. залишив своє родинне село, то ще були в Черчі дві такі курні хати.

**Типова хата села Черча, побудована з початком 19-го століття.
Належала до знаної родини Косминів-Манюки.**

Вже з початком двадцятого століття, коли появились такі будівельні матеріали, як цегла, бляха, дахівка, черепиця, то від того часу почали будувати хати просторі з великими вікнами, пристосовані до вигідного й гігієнічного життя. Почали також будувати кращі господарські забудовання, забезпечені від вогню.

З огляду на малу кількість мануфактури та високі її ціни,

що робили її недоступною для селян, селяни плекали вівці. З овечої вовни виробляли сукно, з якого шили грубі "опанчі" для мужчин і жінок, та "холошні"-штани для мужчин. Кожна дівчина "відданиця", мусіла мати обов'язково "опанчу" обшиту зеленим шнурком для прикраси. Цей шнурок називали "рибином".

З овечих виправлених шкір шили теплі кожухи й шапки. У лісах намножилось багато звірини: вовків, лисів, диких кабанів та інші. Вони робили великі шкоди в полі, садах та господарствах. Треба було днями й ночами стерегти овець і птаство перед хижаками. По урухомленню залізниці занехали плекання волів. По волах у деяких господарів залишились ярма, якими послуговувались іще в 1919 р., коли польське військо забрало всі коні; тоді запрягали до возів корови, так як колись волів.

Ноша в давніх часах. Іще по сьогоднішній день задержалась у Черчі у старих людей давня ноша. Деякі жінки поважні господині, носили багаті хутра-кожухи, покриті темно-зеленим або чорним сукном. Із задньої сторони вони мали багато дрібних складок, подібно, як у козацьких жупанах, із широким округлим ковніром. Молодші жінки та дівчата носили коротке убрання, яке називали "куцики", підшиті ватою або кожухом, із кладками назаді. Літньою порою носили "лейбики" і "горсики", нашиті вдолині клаптями з цього ж самого матеріялу.

Вже по першій війні мужчини, головню парубки, пристосовували свою ношу до військових, а жінки й дівчата носили короткі кожухи, покриті чорним сукном і обшиті довкола кримкою. Це була дуже добірна ноша. Із кожним роком черчани присосовували свою ношу до міської. Залишилась у Черчі ще з давніх часів народня вишивка, якою черчани прикрашували також свої чепурні хати. Мали гарні вишивані подушки, обруси та рушники, якими прибирали образи. Довгими вечорами дівчата вишивали для себе костюми, в які вбиралися на Великдень під час виводження гагілок біля церкви, та своєю красою причаровували парубків. Ця вишивка залишиться багатим вкладом у скарбницю українського мистецтва.

ПЕРША ЕМІГРАЦІЯ ЧЕРЧАН У ДАЛЕКИЙ СВІТ ДО 1914 РОКУ

Масову еміграцію черчан за море спричинили різні життєві обставини. Само Черче мало в давнину два великі фільварки. Майже з усіх сторін було обложене фільварками, до яких належали найкращі поля. З кожним роком населення збільшувалося. Докупити більше поля не було від кого та й не було

за що. До 1894 р. багато людей працювало при будові залізничної дороги, яка вела з Ходорова через Рогатин до Підвисокого. По закінченню будови залізниці самотніми працевластувачами були фільварки, які однак не могли дати праці зростаючому населенню. Селянам, стало тісно жити в своїх власних хатах, треба було шукати праці поза межами своїх сіл. Тяжко було розлучатися зі своїм рідним гніздом. — Від'їжджаючи в невідомий світ, брали з собою грудку землі, яку берегли, як найбільший скарб на те, щоб, коли помруть на чужині, накрили їх рідною землею. Деякі черчани кілька разів виїжджали і повертались назад. Перед першою світовою війною, агенти закордонних країн вербували черчан їхати за море, бо там бракувало робітників, переважно до Бразилії. Як відомо, у Бразилії довгий час було невольництво. Невольниками були переважно мурина, подібно, як давніше у Злучених Штатах Америки.

Декрет про знесення невольництва у Бразилії проголошено 1888 року. Невольники опускали плянтації бавовни й кави та творили свої власні зайняття. Це спонукало власників плянтацій при допомозі різних агентів вербувати наших людей до Бразилії, країни з гарячим підсонням. Першими емігрантами з Черча до Бразилії 1892 р. було п'ять родин, а саме: Наконечний, Дмитрів, Дмитрів Гринь, Фірман і ще одна родина мені невідома. Всі вони попродали свої власні господарства і вибрались у далеку невідому дорогу. З них одна родина Дмитрів-Гринь (прозвана Сивенькі) вернулася з дороги, коли мали сідати на пароплав, перелякавшись великої морської води. Однак проданого господарства Дмитрів не міг наново відібрати і сам, колись господар, на старі роки пішов за прошенням хлібом. Тих чотири родини не дали вістки про себе і не відомо, що з ними сталося. У 1902-1903 роках Скородинський Андрій виїхав із Черча до Америки та поселився в Перт-Амбой, Нис Джерсі. Після нього виїхало ще кілька осіб. Сьогодні трудно подати їх назвища. Відомо мені, що Німий Петро, який був виїхав із Черча 1905 року і кількома наворотами повертався назад, під час першої світової війни жив у Геркімер, Н.Й. По першій світовій війні повернувся до Черча і тут залишився до кінця свого життя.

Уже від 1910 до 1914 рр. багато черчан виїжджало до Америки на заробітки, щоб сплатити ґрунт із розпарцельованих у 1902/1908 рр. фільварків. Ця еміграція сконцентрувалася головню в місті Перт-Амбой, менше у Рочестер і Геркімер, Нью Йорк. Сьогодні трудно устійнити число емігрантів із Черча з-перед першої світової війни, але було їх яких 250 осіб.

БУДОВА НОВОЇ ЦЕРКВИ В 1894-1898 РОКАХ

Як згадано в попередніх розділах, — стара церква з 1733 р., яка стоїть до сьогоднішнього дня, була перевезена з монастиря, давно існуючого на горі Св. П'ятниці. Вже при кінці дев'ятнадцятого століття ця церковця була замала, бо населення Черча з кожним роком збільшувалося.

1894 року село постановило збудувати нову церкву. Парохом села був тоді о. Рудницький. У тих роках будували нову залізничну дорогу Ходорів—Рогатин—Підвисоке. Церкву планували збудувати на місці старої, довкруги якої була гарна площа — цвинтар із кількома кам'яними хрестами на ледве помітних могилах, бо в давнину померлих хоронили біля церкви. На цьому цвинтарі на могилах мали копати рови на фундаменти, а кості наших предків мали зложити у спільну могилу в куті цвинтаря.

У міжчасі, коли вже звезли частину матеріялу, виринула нова думка: один заможний господар, Андрій Космина — "Манюк", дав пропозицію будувати церкву в західній частині села, де вже було багато нових господарств. Під будову церкви подарував гарну площу на високому ґрунті. На тому тлі почалися в селі суперечки. Одні бажали будувати церкву на місці старої, другі ж обстоювали думку будувати на новому місці. Розуміння вартости цінної архітектури старої церкви, як пам'ятника, і пошани до неї — у тих часах серед черчан не було. О. Рудницький був за групою людей, яка обстоювала думку будувати церкву на старому місці, аргументуючи це тим, що резиденція священика сусідувала зі старою церквою. В міжчасі, коли розгорілася боротьба між селянами, о. Рудницький несподівано помер у нещасному випадку 1895 р. З будовою нової церкви здержались до часу, коли парафію перебрав о. Іван Созанський. Він помирих парафіян і після цього приступили до будови церкви, яку закінчено й передано до вжитку в 1898 р.

У Комітеті будови церкви працювали тоді: Андрій Космина — "Манюк", Іван Климкович, Іван Стек, Микола Антонів, Гринько Левицький, Андрій Клим, Федір Дмитрів, Іван Лоха, Федір Німий. Про інших членів Комітету сьогодні важко довідатися. Велика п'ятибанна церква побудована з дерева.

Будівничі майстри й підмайстри були з Жидачівщини, один із них Михайло Косович із Роздолу. Кілька років перед першою світовою війною споруджено з кедрового дерева іконостас великої мистецької вартости, здається, найкращий на цілу Галичину. Чотири великі кришталеві павуки відбивають різнобарвними світлами. У лівім крилі розмальовано велику ікону

св. Йосифа з бічним престолом. У правому крилі стоїть ікона покровителя церкви св. Василя Великого, з підписом: Фундатор Іван Климович. У захристіях розмальовано цінний образ: на тлі цього образу стара церква, а над нею возноситься Божа мати, до якої молиться група черчан, ктиторів церкви у святочних чернецьких одягах. У такому стані залишилася церква до першої світової війни. Вже по війні в 1924 р., коли парохом

Церква св. Василя Великого в Черчі, побудована 1898 року.

став о. Іван Ратич, розмалював усі ікони церкви в іконостасі львівський мистець Антін Манастирський; унутрішні стіни церкви залишилися нерозмальованими.

ДУХОВЕНСТВО СЕЛА ЧЕРЧА ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ

Мою працю будую тут на розповідях чернецьких емігрантів, нині вже стареньких, які живуть у Злучених Стейтах Америки.

Черче — одно з найбільших сіл Рогатинщини — вже в давніх часах було самостійною парафією.

Отці-парохи Черча завжди втішалися великим авторитетом і пошаною в чернецьких парафіян. Вони виховували громадян у національному дусі, їм Черче завдячує розцвіт культурно-національного життя громади. Національно-освідомлюючій праці оо. парохів, треба завдячувати, що до Черча не мало доступу москвофільство-кацапщина.

Із переказів знаємо, що після знесення панщини до 1875 р. парохом Черча був о. Левицький. Після о. Левицького, парохом був о. Рудницький. У ті часи старенька церква була вже замала і тому 1894 року почалася підготовка до будови нової церкви. Про будову нової церкви, більше згадується в розділі "Будова нової церкви". О. Рудницький згинув трагічно, коли повертався з Рогатина додому. В дорозі між Млинецькими могилами а потоком Стругою випадково сполошилися коні. Безрадний візник не міг здержати коней і, бачучи грізне положення, зіскочив із воза. Те саме пробував зробити о. Рудницький, але на нещастя зачепився рясом до воза і поволікся за возом до місця, в якому коні з возом зупинилися, в глибокому рові. На місці нещасливого випадку поставили кам'яний хрест, який пригадує черчанам оту страшну подію. О. Рудницький помер на 50-му році життя в 1895 р. По його смерті парафію перейняв на короткий час о. Адрухів. Черчани були розсварені за місяця, де б мала будуватися нова церква, бо під будову церкви були запропоновані дві площі. Новий парох був замало енергійним, щоб погодити розсварених людей. Комітет удався до консисторії з проханням про зміну пароха. За допомогою пароха з Заланова о. О. Ваня й о. шамбеляна Степана Городецького з Вербиловець, зміна пароха в Черчі наступила 1896 року. Новим парохом став о. Іван Созанський. Був це чоловік неначе вибраний самим Божим Провидінням.

Подаю коротку біографію о. Созанського, на основі оповідань старшого емігранта в Америці, Івана Стека, "Квасницького", який молодим хлопцем служив у о. Созанського. О. Созанський, син дяка, народився в містечку Журавно, Жидачівського повіту 1866 р. Його дружина походила з родини Березинських. Батько її був крилошанином у катедрі св. Юрія і завдяки йому о. Созанський одержав парафію в Черчі.

Перед тим він був сотрудником о. шамбеляна Городецького у Вербилівцях і кілька років парохом у селі Журів Рогатинського повіту. В 1896 році перебрав парафію в Черчі. Приїхав до Черча, як удовець із двома дітьми, бо його дружина померла в двадцять восьмому році життя. Осталось двоє дітей,

син і дочка. Вже на парафії в Черчі вмерла його доня. Остався о. Созанський з самотнім сином. Син Богдан, що вже в молодих роках здобув славу талановитого скрипаля, закінчив музичну консерваторію ще перед першою світовою війною. В буденному житті Богдан був неспокійний. Після свого виїзду з Черча, кілька разів приїжджав у гості до старих знайомих, тоді коли вже в Черчі працював Курорт.

О. Созанський після смерті дружини й донечки не заломився духово; привів до ладу парафіяльну господарку, яка начисляла тоді сто двадцять моргів поля; перед тим ці поля лежали облогом. Біля резиденції розвів великий сад. Помирив селян при будові нової церкви та докінчив будову й передав до вжитку в 1898 р. Спровадив дяка диригента, абсолювента дяківської школи у Львові, Василя Баслядинського, який організував гарний церковний і світський хор.

У тім часі припала парцеляція двох фільварків у Черчі. За допомогою банку Товариства "Дністер" у Львові і адвоката д-ра Степана Федака вдалося недопустити чужих колоністів до села і парцеляція перейшла виключно в руки черчан. О. Созанський причинився ще й до цього, щоб цілком викоринити п'янство в селі. Були ж до того такі випадки, що нераз пропивали цілі господарства. Кожне нове подружжя присягало перед шлюбом, що не будуть уживати алкоголю. За прикладом о. Созанського кожний господар старався завести в себе сад, спроваджуючи щепи з інших місцевостей. О. Созанський належав до трійці священників, які були меценатами при купні площі під будову гімназії в Рогатині та започаткували її будову. Крім нього були ще о. О. Ваньо і о. Ст. Городецький.

Під впливом о. Созанського селяни посилали своїх дітей до гімназії так, що перед першою світовою війною в рогатинській гімназії було понад сорок дітей із Черча. О. Созанський післав до школи на свій власний кошт двох найбільш бідних хлопців Василя Белніва та Івана Дмитрова. Згуртував біля себе молодих селян та разом із ними організував читальню "Прогресу", "Січ", касу Райфайзенку, сільську крамницю, молочарню і все культурно-громадське життя. Цей культурний розвій Черча перервала перша світова війна.

Під час окупації о. Созанський залишив на якийсь час Черче, щоб уникнути заслання на Сибір. Після відступу Москвалів вернувся назад до Черча 1915 р., але вже зі слабим здоров'ям. На місці резиденції застає купу попелу, а все господарство було знищене. Найближчих його співробітників покликано до війська. Остався о. Созанський сиротою, а здоров'я його з кожним днем гіршало. Літом 1916 р. в часі, коли Кіш УСС

перейшов до Черча для вишколу, о. Созанський несподівано помер.

Здійснились його мрії: ще перед смертю він бачив найкращий плід своєї довголітньої праці, яким були Українські Січові Стрільці.

Про несподівану смерть говорили різно: він бачив, як сотня за сотнею відходили молоді юнаки на фронт і багато з них загинуло. В цьому часі почалася офензива Брусілова та й знову Росія зайняла північно-східню частину Галичини. Це у великій мірі прискорило смерть о. І. Созанського.

Похороном зайнялась команда УСС. Почесна сотня чет. Григорія Труха супроводила на вічний відпочинок людину, яка все своє життя віддала для українського народу, то й була тепер тією, що її ховали з військовими почестями. Про похорон розказував мені бл. пам'яті о. А. Г. Трух, місіонер ЧСВВ.

Ще за мого побуту в Черчі, кожного року в великодний понеділок черчани відвідували могилу покійного о. Созанського та правили панахиду в тіні високих смерек. Могила була занедбана й поросла бур'яном. За словами о. М. Кравчука, в 1936 р. знайшлися ініціатори, які zorganizували святочну академію, призначену двадцятьліттю смерти о. Івана Созанського. Академію влаштували при гарно розмальованому його портреті у великій залі "Народного Дому". Під час першої советської окупації в 1939 р. портрет перенесено до нової церкви і поміщено в захристії.

По смерті о. Івана Созанського 1916 р. адміністрацію парафії в Черчі перебрав довголітній катехит української гімназії в Рогатині о. Теодосій Кудрик.

БІОГРАФІЯ О. Т. КУДРИКА

(Написала його дочка п-ї О. Кудрик-Портнюк)

О. Теодосій Кудрик нар. 1887 р. в селянській родині у Динисках повіту Рава Руська. В цьому ж селі й закінчив початкову школу. Середню освіту здобув ув Академічній гімназії у Львові, а теологічні студії у Львівській духовній Семінарії. По висвяченню митрополитом Андрієм Шептицьким, став сотрудником парафії в Рогатині, де парохом у тому часі був його брат о. Павло Кудрик. 1909 р. прийняв кахитетуру в гімназії Українського Педагогічного Товариства і на цьому становищі залишвся до 1944 р. По першій світовій війні, працюючи в українській гімназії, одночасно як катехит працював над українською молоддю в польській гімназії.

Після смерти пароха Черча бл. п. о. Созанського, прийняв адміністрацію цієї парафії в 1917-1918 рр., не перериваючи праці катехита в рогатинській гімназії, в якій, у час "паціфікації", коли гімназії грозило закриття, виконував також обов'язки директора, чим рятував існування цієї зразкової гімназії.

Кілька років перед другою світовою війною був директором Української Католицької Малої Семінарії в Рогатині, яку там по розв'язанню гімназії, оснував митрополит Андрій. По смерті пароха Рогатина о. Павла в липні 1920 р., на пропозицію Ставропігійського Братства, що було колятором рогатинської парафії, Львівська Консисторія іменувала о. Теодосія Кудрика парохом Рогатина. У 1928 р., по смерті заслуженого провідника Рогатинщини, пароха Вербиловець о. шамбеляна Степана Городецького, іменовано о. Теодосія Кудрика рогатинським деканом. Отець Теодосій Кудрик, незвичайно скромної вдачі, з великою жертвенністю виконував наложені на нього обов'язки для добра Церкви й українського народу.

У 1944 р. за згодою церковних властей був змушений податися на скитальщину. Був таборовим душпастирем у Байройті і Ной Ульмі, де помер у самий "Щедрий вечір" 18-го січня 1951 р. на 70-му році життя.

Одружений з Ольгою Сполітакевич, донькою управителя школи, виховав зі своєю дружиною шостеро дітей — трьох синів і три дочки.

Від автора. За короткий час побуту в Черчі о. Кудрик своїми основно опрацьованими промовама, гарним співом і добрим відношенням до людей здобув пошану і приязнь села. Це можна було бачити на останнім богослуженню, коли о. Кудрик прощався зі своєю громадою. В 1918 р., коли відновлено

**О. Т. Кудрик, адміністратор
Черча в 1916-1918 рр.**

науку в українській гімназії, повернувся назад до Рогатина, щоб обняти посаду катехита.

Із днем першого листопада 1918 р. парафію Черче обняв о. Лев Лешкови-Бачинський

БІОГРАФІЯ О. ЛЕВА ЛЕШКОВИЧА-БАЧИНСЬКОГО

(Подала п-ні А. Бачинська, вдова по проф. Євгеніві Бачинському)

**Отець Лев Бачинський, парох Черча
в 1918-1922 роках**

Отець Лев Лешкович-Бачинський нар. 1864 р. в Мишковичах, пов. Тернопіль. Початкову освіту одержав у рідних Мишковичах, німецьку гімназію закінчив у Тернополі, теологічні студії у Львівській Духовній Семінарії.

Був одружений із Неонілею Лопатинською, дочкою о. Василя, пароха Роздолу в Жидачівському повіті. Вона померла 1948 р. в Вінніпегу, Манітоба. Після висвячення о. Лев одержав адміністрацію парафії Рахиня, Долинського повіту, де перебував десять років, і в тому ж часі навчав української католицької релігії в Долині, що від Рахині три кілометри.

У 1900 р. одержав парафію в селі Довжанка, Тернопільського повіту і перебував там до першої світової війни, тобто до 1914 р. У воєнну завірюху завідував парафіяма в Козовій, Нараєві й Соколівці біля Бібрки, а першого листопада 1918 р. прийняв парафію Черче. Помер у 1922 р., залишивши вдовою дружину й восьмеро дітей, три доньки: Олену Голубович, Дарію Старожинську і Лідію Волицьку, та п'ятьох синів: сотника Василя (що був командиром одного куреня сьомої бригади УГА та в славній "Чортківській офензиві", у половині червня 1919 р., здобув Бережани та, продовжуючи атаки на ворога,

27 червня 1919 р. зайняв містечко Книгиничі, біля Ходорова), Євгена (хорунжого УГА, пізніше вчителя української гімназії в Перемишлі), Степана (підстаршину УГА, тепер парох української католицької церкви в Сен Клер, Па. у ЗСА); Богдана (тепер парох української церкви в Норд Бателфорд, Саскачеван) та Романа (живе в Україні).

Покійний о. Лев Бачинський відзначався дуже спокійною вдачею. Парохом Черча був годі, коли шалів страшний тиф. Не було дня, щоб не обійшлось без похорону. Ділився з людьми долею й недолею та підтримував їх морально у прикрих хвилинах життя. В часі свого короткого душпастирства в Черчі збудував гарний дім приходства.

У місяці березні 1922 р. о. Лев Бачинський відійшов на вічний відпочинок. Похований на кладовищі в Черчу.

Протягом літа 1922 р. парафію обслуговував парох сусіднього села Потоки, о. Т. Телішук, аж до приходу нового пароха о. Івана Ратича.

БЮГРАФІЯ О. ІВАНА РАТИЧА

(Написала п-ні Дарія Ратич-Понцак)

**Отець І. Ратич, парох Черча
в 1922-1936 рр.**

О. Іван Ратич народився 19 січня 1884 р. у Вербиці повіту Бібрка, як син учителя народніх шкіл Пилипа Ратича, і Марії з Шиманських. Вселюдну школу почав у Вербиці, а покінчив у Лісниках коло Бережан. До гімназії ходив у Бережанах та закінчив її з відзначенням. Богословські студії відбував у Львові. Закінчив їх з відзначенням 1908 року. Того ж року отримав єрейські свячення з рук Слуги Божого Андрея. Був жонатий із донькою о. Розлуцького, Ольгою, яка ділила з ним долю й недолю їх страдального життя. Свою духовну пра-

що почав у Струсові к. Тернополя, як сотрудник о. каноніка Цегельського в 1908-1911 рр. До Струсова належало с. Заздрість, яке обслуговував о. Іван Ратич під час свого сотрудництва. Тут треба згадати, що з того села вийшов теперішній наш Верховний Архиепископ Його Блаженство Йосиф Кардинал Сліпий. Також треба згадати, що під час своєї духовної праці о. Іван Ратич нераз гостив у домі родичів о. Йосифа Сліпого. В 1912-1913 рр. був катехитом гімназії в Тернополі. У 1914 р. дістав адміністратуру в Березовиці Вел. коло Тернополя і тут пробув сім літ. На початку першої світової війни царський уряд вислав на Сибір Митрополита Андрея, багато священників і визначних Українців. Між священниками вислано й о. Івана Ратича, який перебув три і пів року заслання в Ташкенті. В часі революції в Росії, при кінці 1918 р., вдалося йому повернутись до родини. При сповнюванню своїх священничих обов'язків набрався недуги тифу, яка спричинила страту ноги. Після видужання дістав першу парафію в Ценеві біля Козови, де дуже тяжко було йому сповняти священничі обов'язки з огляду на положення церкви на високій горі. Тому за своїм старанням дістав у 1922 р. парафію в Черчу, де совісно сповняв обов'язки через 14 літ. Тяжка також була його праця з огляду на велике віддалення церкви від приходства. За поновним старанням обняв місце у Ставчанах в 1936 р., де до війни мав тільки три роки часу виповняти свої обов'язки. Працював багато науково, його проповіді були зразкові, вдумливі і глибоко опрацьовані. Не покидав і громадської праці: заложив кредитівку і працював у читальні. На жаль, усьому пошкодила друга світова війна. Але і в найгірших хвилинах не залишав своїх парафіян без опіки, кажучи: "що буде людям, те і мені". І тут постигла його знову та сама доля, що в першій світовій війні: заслано його з родиною на далекий схід у Красноярський край, де пробув десять тяжких літ. Повернувся 1960 року та проживає на Рідній Землі з непохитністю свого духа і твердого характеру.

Від автора: У перших місяцях побуту в Черчі о. Ратич переорганізував братство й сестрицтво при церкві. Боровся за те, щоб викорінити п'янство в селі і це йому вдалося.

Я, як учень гімназії, був свідком, коли о. парох скликав молодь і старших до читальні після вечірні та читав їм гарні новелі — оповідання Осипа Маковея, Василя Стефаника й інших письменників. Але це не тривало довго; в нас закорінилася язва, яка вела завзяту акцію проти духовенства і від цього часу о. Ратич обмежувався до праці лише на релігійнім полі. Під час богослуження виголошував гарні проповіді, а 1926 р. zorganizував величаву місію.

Гарні й погідні дні причинилися до добрих її успіхів. Двох місіонерів виголошували гарні промови ранком і вечором у прияві великої маси людей із місцевих і поблизьких околиць. На закінчення місії поставлено на подвір'ю церкви великий дубовий хрест, який стоїть по сьогодні.

Помимо великої опозиції з партійного боку та немічності по ампутації ноги, для о. І. Ратича не було перешкодою бути приявним на всіх культурних імпрезах. Людина непохитної волі,

**Діточий Аматорський Гурток у 1932 р.
Посередині сидять: о. Іван Ратич і дир. П. Бігус**

страждав лише тому, що був сином українського народу і в найтяжчих хвилинах не цурався його ніколи. Сьогодні з надірваним здоров'ям доживає старечого віку на Рідних Землях. О. І. Ратич на його власне прохання 1936 р. був перенесений до села Ставчани, біля Львова, а на його місце до Черча приїшов о. Михайло Кравчук.

ВЛАСНА БІОГРАФІЯ О. МИХАЙЛА КРАВЧУКА

Я народився 26-го жовтня 1890 р. в селі Довзі Войнилівській Калуського повіту, як син середньо-заможного рільника. Народну школу закінчив у родинному селі, середню освіту здобув у польській гімназії в Станиславові і завершив її студіями на філософічному і богословському факультетах у

Отець Михайло Кравчук, парох Черча в 1936-1944 рр.

від квітня 1936 р. до 21 липня 1944 року парохом Черча біля Рогатина.

На еміграції до кінця жовтня 1945 р. був я помічним сотрудником української католицької церкви в Братиславі на Словаччині, а після душпастирем у таборі Фіссен у Баварії, в 1945-1946 роках. Далі був учителем таборової гімназії в Міттенвальді в 1946-1948 рр. У Ляндсгуті був доїжджаючим душпастирем у 1949 р. По приїзді до Канади в жовтні 1949 р., я занедужав і жив сім місяців у монастирі оо. Василіян у Мондері, Альберта. Після видужання в 1950 р. переїхав до Форту Ірі в Онтаріо і там два роки обслуговував невеличку громаду вірних, а звідси поїхав до Бофало, де чотирнадцять років у неділі та свята сповняв обов'язки помічного сотрудника при церкві св. Івана Хрестителя. У червні 1966 р., як пенсіонер, переїхав я до Ньюарку, де враз із дружиною живу при синові лікаріві.

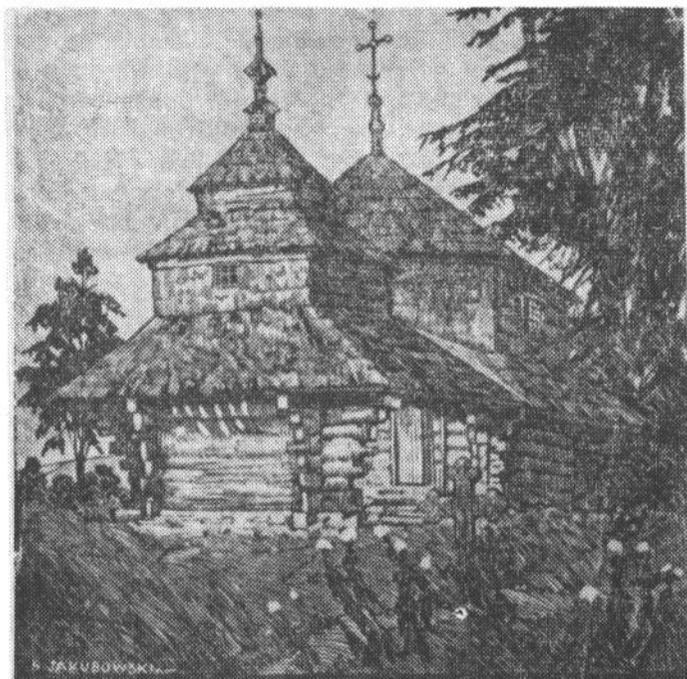
Від автора: Визначна була суспільно-громадська праця о. М. Кравчука в Черчі, де працював із своїми побратимами зброї УСС-ами. Був одним із тих, що приготувляли "пропам'ят-

Львові, Відні й Кромержі. Під кінець першої світової війни 1917-1918 рр. я вчителював у Долині, в українській гімназії "Рідна Школа". Одружився з Володимирою, дочкою пароха Вибранівки, о. Володимира Дороша. Восени того ж року прийняв Тайну Священства з рук митрополита Андрія Шептицького.

1919 р. був я полевим духовником у першій полку УСС. Повернувшись до Галичини, сповняв обов'язки заступника пароха у Водниках, бібрещького деканату, опісля був катедральним сотрудником у Львові, а потім самостійним сотрудником в Ушні, Золочівського деканату, а вже

ну таблицю", на якій були списані учасники першої світової війни та учасники визвольних змагань, які згинули на полі бою. Цю таблицю приміщено в притворі нової церкви.

Будучи в проводі "Рідної Школи", як заступник голови, між двома течіями думок: націоналістичною і комуністичною,

Старенька церковця в Черчі — так переказували старі люди — мала бути збудована в XVI ст. недалеко цілючого джерела на горі, званій Свята П'ятниця, як церква неіснуючого тепер чернецького монастиря ОО. Василя. До села мали перевезти її 1733 року — той рік вирізаний на дубовім одвірку і його слід уважати за рік, коли її збудували. Верхи над бабинець і пресвітерією — останнього на образку не видно — мали по одному заломові. Середній верх мав три заломи. Бура 1912 року зірвала його і на його місце поставлено звичайний цвп з трьох верхів. Церковця, на цвинтарі зо стародавніми кам'яними хрестами, ховається в тіні старезних лип. Та з кожним роком хилиться вона зо старости і зуб часу її злідає.

Дохід із цих карток — дереворит проф. Ст. Якубовського — Брацтво при церкві в Черчі оберне на її віднову і консервацію

"ПОШТОВА ЛИСТІВКА"

Була розповсюджена в 1937 р. Рисунок-дереворит проф. С. Якубовського. Допис о. М. Кравчука.

знавав нераз прикрих і важких хвилин, хоч старався жити в якнайбільшій згоді.

На парафіяльному полі стояв в обороні старенької церковці, старався відновити її, щоб задержалася як старинна пам'ятка архітектури наших прадідів. Відремонтував бабинець, пресвітерію, кам'яну підлогу та поправив фундаменти.

Мав у пляні відбудувати головну баню церкви, знищену буревієм у 1912 р., але через війну не вдалося допровадити працю до кінця. В тім часі вийшла друком поштова листівка зі знімкою церкви (дереворит проф. Якубовського) та з дописом о. Мих. Кравчука. Оригінал поштівки поміщений на сторінці 35.

У новій церкві відремонтовано сходи подвір'я церкви, обведено її парканом, поправлено приходство, побудовано нову стилеву дзвіницю та закуплено до неї три дзвони, а вже в 1943 році вставлено паркетову підлогу в церкві.

"НА ПРОЩУ ДО ГОШЕВА", 1938 рік. Сидять посередні довголітній дяк В. Баслядинський і парох о. Михайло Кравчук.

Літературні праці: З-під його пера вийшли праці: "Ісус Христос (видання Національного Музею), Страждання, смерть і прославлення Ісуса".

"Приповісті Ісуса Христа" (1936 р.). "Новий Завіт" (оо. Василіяни почали друкувати, але в 1939 р. все пропало, під час воєнної завірюхи).

У 1966 р. Український Католицький Університет ім. св. Климентія в Римі видрукував "Книгу псалмів", до якої о. Мих. Кравчук доложив багато праці над перекладом її з грецької мови на українську. Останніми роками, спрацьований і перемучений тяжкою недугою, о. Кравчук доживає віку під опікою дружини і сина доктора Романа.

З особою о. Мих. Кравчука, закінчується історія української католицької парафії села Черча. Сьогодні старенька церковця — замкнена і передана під опіку музею.

Нова церква є чинна без священика в означені години; сходяться до неї люди села Черча, щоб спільно помолитися. Спільну молитву проводить один із старших братів.

Ці всі відомості — я опрацював із великим трудом. Нехай же залишаться вони в нашій пам'яті на довгі століття.

ЗНАТНІШІ РОДИНИ — ВІЙТИ І ДЯКИ СЕЛА ЧЕРЧЕ

Найбільшими числом родами були в Черчі Гладуни, які начисляли кілька десятків родин. На другому місці були Космини, Стеки, Дмитрови, Іванили; близько десять родин начисляли Дячишини, Чолії, Геби, Тіцькі. Інші родини начисляли від трьох до п'яти родин.

Провід села між двома війнами держала родина Гладунів.

Війти: До першої світової війни, війтами села Черче були: Олекса Антонів, Олекса Іванило, Василь Геба — "Вітик" і Теодор Гладун.

Із початком війни всі чоловіки були покликані до війська, в тім числі й війт — Теодор Гладун. Його уряд перейняв заступник — Андрій Гелета.

Опісля війтами були: Іван Геба, Андрій Космина — "Манюк". 1918 року, коли проголошено Самостійну Українську Державу в Галичині, війтом Черча, а властиво — комісарем, вибрали Івана Космину. З приходом польської влади влітку 1919 р. війтом знову став Теодор Гладун.

У 1920 р. польська влада назначила війтом Івана Дмитрова — "Зарівцевого", а в наступному 1921 р., громада вибрала Василя Гладуна, який лише з малими перервами держав вільство до другої світової війни.

Були війти, які виконували свої обов'язки дуже службово, а своїм відношенням до людей, нагадували австрійських офіцерів, перед якими треба було стояти "на струнко". Таким був Олекса Іванило. Але були й такі війти, які під час свого урядування, потратили власні господарства, а їх діти ставали наймитами, або виїжджали в світ за очі; таким був Василь Геба.

Більшість із них вела господарку села взірцево. Деякі мали великі труднощі під час першої світової війни. У 1916 р., коли фронт стояв в околицях Потутори, до вйта Андрія Гелети — зголосився австрійський підстаршина та дав наказ до двадцятьчотирьох годин післати двадцять підвод. За невиповнення обов'язку, загрозив вйтові повішенням. Вйт не був у силі післати більше як вісім підвод, але цею погрозою так перейнявся, що поповнив самогубство.

Пам'ятаю 1919 рік, коли польські війська окупували Галичину та безприкладно жорстоко тероризували черчан. Тоді Поляки так не-полюдському побили вйта Теодора Гладуна, що він довший час ходив із синяками на обличчі. Вйтом Черча він був повних дванадцять років. По залишенню вйтівства він, разом із своїми синами і зятями, створив спілку, яка побудувала моторовий млин із шістьма вальцями. Найдовше вйтівство держав його зять Василь Гладун.

Дяки: Відомо, що давно дяки були одночасно також учителями та в історії вони відомі під назвою "дякоучителів". Школи існували тоді при церквах. Навчання вели дяки в захристіях церкви. У тих школах учили церковної азбуки — тобто старо-слов'янського письма. Звичайно, коли хлопці навчилися читати та писати, то їх посилали читати псалтир коло покійників, а коли ставали старшими, то заступали дяків.

Старенька церква була замала, щоб у захристії провадити школу, тому в Черчу поставили скромний будинок біля церкви, в якому мешкав дяк та вчив хлопців письма. Цей будинок задержався до першої світової війни, і називали його "дяківка"; по війні продали дяківку Іванові Лохові — "Стражниковому". По знесенню панщини 1848 р., до Черча зайшов мандрівний дяк Іван Шпакович, родом із села Підгороддя. Сьогоднішні чернецькі Шпаковичі — це вже шосте покоління. Їх рід прийшов до Черча в половині дев'ятнадцятого століття. Шпакович замешкав у дяківці, вчив дітей та служив у церкві — дяком. Згодом оженився з чернецькою дівчиною і те подружжя виховало чотирьох синів і дві дочки. Всіх синів навчив дяківства, а по його смерті посаду обняв його син Іван, але помер у молодих літах.

По нім перебрав дяківство його брат Григорій. Третій брат Теодор — дякував у селі Підгороддя, звідки походив його батько; а четвертий брат Василь був дяком у селі Залип'я.

Григорій, будучи дяком у Черчі, додатково перебрав секретарство громади: Черча, Залип'я, Потік. Коли парохом Черча став о. Іван Созанський, то на його бажання прийшов новий дяк — диригент Василь Баслядинський, уродженець села Ушня,

Золочівського повіту, вихованець дяківської школи у Львові.

Після закінчення школи, Василь Баслядинський, дякував у жидачівському повіті, де його пізнав о. Іван Созанський. По кількох роках побуту в Черчі, дяк Баслядинський одружився з дочкою свого попередника, дяка Григорія Шпаковича, і разом виховали троє дітей — дочку і двох синів, яким дали вищу освіту. Старий дяк Шпакович займався секретарською працею громади до кінця свого життя.

Баслядинський В., молодий енергійний дяк, організував гарний хор і включився до громадської праці. Вів книговодство Каси Ощадности і провадив агенцію львівського асекураційного товариства "Дністер". Дяком був до приходу большевиків. Помер у році 1950.

Треба згадати помічників дяка, яких можна було бачити кожної неділі у крилосі церкви, а ними були: Стек Сенько, який кожної неділі читав апостола, Дмитрів Михайло і Лібер Григорій — Дячок.

ЧЕРЧАНИ НА ЕМІГРАЦІЇ — ІХ ДОПОМОГА ДЛЯ ЧЕРЧА

Перед першою світовою війною, люди масово виїжджали з Черча до Америки. Майже кожного тижня хтось виїздив до Америки. Переселявались цілі родини; молоді подружжя, хлопці й дівчата, а навіть самітні жінки, бо там вони без більшого труду діставали працю. Еміграція з Черча, як також із сусідніх сіл: з Вербиловець, Кліщівни, Фірлеєва та з інших, скучувалася в місті Перт-Амбой Н. Дж. Це місто начислює понад сорок тисяч населення. Там розвинулася тяжка індустрія; дистилярні оливи, смолярня та тютюнева продукція. Черчани, які мали досвід у громадській праці вдома, очолювали громадське життя також у Перт-Амбой, а саме: Запомогове Братство. Церковний Комітет та Горожанський Клуб. Деякі черчани творили свої власні підприємства, здебільша крамниці, як нпр. Степан Куций, Григорій Геба, Григорій Бабин, Стек, Данків. Усі вони по якомусь часі підприємства занехали, тільки одинокий Степан Куций провадив свою крамницю до кінця свого життя. А що еміграція в тому місті була переважно з Рогатинщини, тому тамошня українська громада постановила віддати закуплену церкву під покров Матері Божої, подібно, як була мурована церква в Рогатині.

Часи для наших носеленців були дуже несприятливі. До Америки приїжджали мільйони емігрантів, уряд був безрадний дати їм працю й помешкання. У мешкальних домах жило по

Комітет Черчан у Перг Амбой, Н. Дж., який збирав фонди на будову Народного Дому в Черчі під час першої світової війни. Перший ряд зліва: Т. Іваннло, Г. Клим, Г. Геба, Г. Дячшини, С. Кудній, М. Чорний, М. Белнів, І. Данків, Г. Бабик, М. Стек. Другий ряд: Т. Іваннло, Г. Кваасниця, І. Курець, І. Попаца, І. Козак, П. Клим, І. Цимбалістий, Д. Белнів, Д. Дячшини. (Знімка з 1924¹.)

десять, а то й більше самотніх осіб. Бувало, що кімнатами до снання користувалися на дві зміни. Робітники в ті часи не мали ні соціального, ні іншого забезпечення, то й обставини заставили людей організувати за допомого братства. Тоді вже діяли такі братства, як Український Народний Союз, Провидіння, а пізніше — Український Робітничий Союз. Ті братства опікувалися своїми членами "у випадках каліцтва", або давали допомоги родинам у випадках смерті котрогось члена. Робітник не представляв тоді великої вартости.

Пам'ятаю оповідання мого покійного батька, який був в Америці, де застала його перша світова війна. Будучи без праці, випадково довідався, що в одній фабриці приймають людей до роботи. Прийшов дуже рано, щоб зайняти перше місце біля дверей. Та його випередили далеко скорше. У призначений час, коли мав бути набір, людей зібралася велика товпа. Управитель фабрики, коли побачив таку велику масу, велів викликати пожежну сторожу, яка водою порозганяла безробітних. Робітники, зайняті при будовах мостів чи при других роботах, не мали жадного обезпечення на випадок каліцтва чи смерті.

Із початком першої світової війни життя значно покращало. Вже тоді все, що жило, пішло до праці. Наші черчани ніколи не забували за своє рідне село. В них була мрія: по закінченню війни назад приїхати додому, поліпшити своє господарство і жити на своїй батьківщині. Під час війни, вони творять у Перт-Амбой Комітет Черчан. Завданням того Комітету було зібрати фонди, щоби по закінченні війни прийти з допомогою рідному селу.

Комітет, який створився в Перт-Амбой, поробив зв'язки з другими місцевостями, де жили черчани, як: Рочестер, Геркімер, Нью-Йорк і другі. Ті їхні мрії сповнилися. Вони зробили велике благородне діло. Зараз по закінченні війни і по нашій прогрі, вони подали допомогу рідним братам у Черчу, а також Українській Гімназії в Рогатині. Головна жертва від Комітету вплинула до села в сумі трьох тисяч долярів на будову Народного Дому, який побудовано 1924 р. Додаткові жертви Черче одержало на сплату заборгованої бляхи, що її Комітет узяв на борг, бо треба було покрити Народний Дім. 1926 р. передано жертву через Матірне Т-во Просвіта у Львові на купно книжок для бібліотеки в Черчі. Завдяки тим жертвам бібліотека в Черчі була одною з кращих у повіті. Відомо нам, що перша еміграція складалася головню з малоземельних черчан, які служили колись по фільварках і багатіших господарях, а проте саме вони доконали великого діла.

Цього не зробила друга еміграція, яка виїмгрувала до Канади, не зробила б і третя. Відвідуючи час-до-часу Перт-Амбой, завжди заходжу на цвинтар, щоб відвідати своїх сусідів, які знайшли місце вічного спочинку на землі Вашингтона. Їх щира допомога для Черча і для Української Гімnazії в Рогатині залишиться назавжди незабутньою. За це їм щира подяка, а земля Америки нехай буде їм легкою.

РЕМІСНИКИ І ПРОМИСЛОВЦІ

У сільському промислі в Черчі на першому місці були ткачі. Вони не тільки виробляли прядиво своє і своїх близьких родин, але набирали також багато робіт із сусідніх сіл. У нас кожна господиня старалася мати якнайбільше звоїв полотна. Коли родичі віддавали дочку на друге село за невістку, то для родичів була велика честь, коли її дочка мала цілу скриню звоїв полотна. Ткачів у Черчі було понад п'ятдесят. Були родини ткачів, у яких працювали жінки з чоловіками і в яких було по два варстати в хаті.

Бідний це був заробіток та ця їхня праця відбивалася на здоров'ю. Коли було зайти до хати, де був ткач, то майже половину хати займав варстат. Стукіт і скрипіт варстату був допізна вночі, а часом і цілу ніч. Близько варстату на соломі спали діти, які вдихували в себе ті порохи з прядива. Лице кожного ткача було бліде, але на це не було ради, кожний старався заробити на своє скромне життя. В середу був торговий день у Рогатині. Ткачі вивозили свій виріб, щоб передати своїм відборцям. Також набирали нове прядиво, договорювалися за ціну, а вкінці запивали згоду чаркою.

На другому місці були кравці й шевці, які обслуговували лише своє село. Деякі мали досить багато роботи протягом цілого року, а решта лише в осінньому сезоні і перед Великоднем. Але, щоб справити собі порядне вбрання чи взуття, то таки треба було замовити в Рогатині.

Будівничі, чи як у нас називали "теслярі", з кожним роком збільшувалися молодими силами. Найважливіші з них були: Яцко Стек, Федір Стек, Іван Коритко, Іван Іванило. Ковалів було лише трьох: Григорій Тицький, який займався ковальством кілька десятків літ. Гладун Ілько, займався менше ковальством, а більше слюсарством. Останніми роками займався ветеринарством. Третій був Келлер Йосиф, німецького походження, глибоко релігійний. До Черча прибув невідомо звідкіль, але своїх дітей хрестив у церкві. Коли в 1918 р. його найстарший син

Володимир вступив до української армії, то батько тим гордився, що його син пішов воювати за Україну. Літом 1920 р. помер на тиф, а дві години пізніше померла його дружина. Осталася купа діточок без опіки, але в скорому часі повернувся з України найстарший син Володимир, урхопив кузню та заопікувався всією ріднею.

Стельмахів було лише двох. Ними були: Іван Скородинський і Григорій Дмитрак. Вони робили вози та господарський інвентар. Дмитрак був зайшлий до Черча; по короткому часі вніхав до Канади.

Столярами були: Загальський і Василь Гладун та й кілька інших.

Група громадян села Черче, 1936 р.

Були в Черчу й музиканти — Василь Цимбалістий, Григорій Чолій, Петро Геба і Петро Солтис. Але часто черчани запрошували музикантів, із Рогатина Бойковича, із Залип'я Гаврилова.

У 1922 р. “Спілка Гладунів” побудувала шостивальцевий моторовий млин, який був найбільшим млином у повіті. При обслузі млина були самі черчани як машиністи, мельники, доставці збіжжя і ропи до моторів. Це була велика поміч для селян. Перед першою світовою війною зайшлий Німець Бавер побудував на скалі Ігната Чолія млин для виробу гіпсу. Місто Рогатин тоді розбудовувалося, то й багато матеріялу забирали з Черча; тоді цей млин працював удень і вночі. По першій

світовій війні цей млин провадив Грицько Гладун. Багато селян сильної фізичної будови займалися камінедомством. Камінь доставляли для будови господарських будинків і доріг. Деякі господарі випалювали цеглу, але до цієї праці забиралися лиш у вільний від господарських робіт час. Коли господар виробив до вісімнадцять тисяч т. зв. сирівки, тоді цеглу випалювали. Цегли вживали до будови нових хатів. Була в селі також оліярня, в якій із зерен льону й конопель витискали олій. Це була сезонна робота, перед Різдом і великим постом. Власником оліярні був Іван Лібер.

Літом 1927 р. урухомлено курорт. Це був великий вклад в економічне життя та велика поміч для селян.

Багато людей було треба до обслуги павільонів і при квітниках у містах заведення. Деякі господарі своїми возами привозили гостей із залізничної станції до курорту та відвозили їх. Селяни мали більше можливостей до продажу набілу і ярин. Від того часу люди почали модернізувати свої хатки та стали винаймати помешкання для гостей. У господарствах і садках впроваджували взірцевий порядок. Одним словом наші селяни знаходили різні зайняття в селі і це влегшувало їм життя.

ЗВИЧАЇ СЕЛА ЧЕРЧА

Говорить народна пословиця: "Що край — то інший звичай". Так було по наших селах. Кожне село, мало в своєму життю-лобуті багато своєрідного. Звичаї села були цікаві, хоч деякі з них надто суворі. Вони були пов'язані з різними святкуваннями і нагодами як: весілля, хрестини, похорони в родинному життю, або з початками зесняних робіт: косовицею, жнивами, Різдом, Новим Роком, Йорданом, Великоднем. Багато з них сягають у дуже давні часи; деякі задержались іще з поганських часів. Щоб усе докладно описати, греба було б побувати в родинному селі. Передаю все те, що залишилося в моїй пам'яті за календарним порядком.

Різдво Христове: Ще далеко до Різдва чернецька молодь приготівлялася до коляди і щедрування. Дівчата сходилися по хатах, робили цвіти з паперу і декорували ними образи. Хлопці підготівляли вертеп та вчились колядок. Різдво святкували три дні, а часом і чотири, коли підходила неділя.

На той час, треба було приготівити пашу для худоби, поживу для домашнього птаства, а також дров на опал. Одним словом, треба було приготівити все, що потрібне до життя в господарстві. Свят-вечора, що, як відомо, припадає шостого

січня, діти очікували з великою нетерпеливістю, бо той день навіть найбідніші зустрічали дуже святочно. Вечором господар приносив до хати соломку — дідуха, яким застелював підлогу, а пахучим сіном застелював стіл; сніп вівса або пшениці, який ставляв у куті, близько за столом. При цьому поздоровляв усіх приєднаних у хаті словами "Христос раждається" — а йому відповідали "Славіте". По углах стола в сіно клали часник, а зверху покривали обрусом. Сніп пшениці чи вівса символізував св. Йосифа.

Коли появлялася перша зоря, тоді господар, перехрестивши свічку, застромлену в боханці хліба, засвічував її. Тепер приходила пора на "святу вечерю". Всі члени родини мали на час бути вдома.

Коли вся родина засіла до стола, найстарша особа в родині брала посудину, в якій був пахучий ладан із засушеними васильками, і в формі кадила обводила три рази, над головами стоячих осіб. При тім вимовляла слова: "Ангеле — Архангеле! Завітай до нашої вечері!" Опісля всі виходили з-за стола, клякали серед хати і молилися. Після молитви всі засідали знов за стіл, щоб спожити дванадцять страв. Усі страви були пісні, бо в цей день зобов'язував суворий піст.

Перша страва — це кутя. Першу ложку куті господар кидав до стелі і скільки зерен чіпалося стелі, стільки мало би бути кіп пшениці... При тім вимовляв слова: "Сійся, родися жито, пшениця і всяка пашниця".

Недоїдки ставляли близько вікна, для душ покійників, що за віруванням — приходили на вечерю. Коли в цей день зайшов хтось чужий до хати, то дуже радо його приймали, бо вважали, що це приносить щастя мати когось чужого в хаті.

У цей вечір ходили з колядою лише малі діти та парубки з вертелом.

Свічка в хаті мусіла світитися — аж до часу, коли йшли до церкви: до четвертої години ранком. Гарні були ті чарівні ночі: місячна ніч, під ногами скрипить мороз. Люди з усіх сторін спішають до церкви. Вже здалека було видно святочний настрій освіченої свічками церкви. В цей день кожний господар приносив до церкви пару свічок, якими забезпечували церкву на цілий рік. О четвертій годині починалась утрєня, — а відтак Служба Божа, до якої ставав священник з дияконами, які були кандидатами на священників.

Богослуження починали колядою "Бог Предвічний". Відправа в церкві тривала до восьмої години. На другий день Різдва богослуження відбувалось у своїм часі до полудня. Зараз після обіду ходили з колядою по хатах дорослі й мо-

лодь. Давніше, до 1922 р. включно, з колядою ходило церковне братство: господарі й парубки. Пам'ятаю сивоволосих братчиків, бо між ними був також мій батько. Для більшої поваги брали з собою церковні дзвінки, якими дзвонили під час колядування. Звичайно співали старі колядки: Ангел пастирям мовив — Христос нам народився... Був прийнятий звичай, що після виконання колядок старші колядники вступали до хати підкріпитися чаркою. Другою групою було молоде братство — парубки. Як одні, так і другі збирали гроші до братської каси. У 1922 р. перший раз пішли з колядою учні гімназії на Рідну Школу. В тій групі, з-поміж дев'яти, я був наймолодший. За вказівками проф. Миколи Угриня Безгрішного ми зробили гарну зізду, а дяк Баслядинський вивчив нас гарних колядок. Тодішній парох Черча о. Лев Бачинський під час проповіді в церкві — просив зустріти молодих колядників прихильно і дати щедрю коляду. По двох днях ми обійшли ціле село та мали добрий успіх. Уже після 1922 рр. ми ходили з колядою на різні цілі як: Рідна Школа, Інваліди УГА, Просвіта і т. д. А братські колядки занехали. Так колядами ми закінчували Різдво Христове.

Новий Рік: У Черчі великий празник, бо церква була під патронатом св. Василя Великого. У той день не робили зустрічей Нового року, лиш відзначували свято соборним богослуженням. На цей храмовий день звичайно наш парох запрошував священників із сусідніх сіл. Кожного року бував у церкві уродженець Черча, о. Василь Німий, який того дня приїздив відвідувати своїх стареньких уже батьків. На цей празник приходили люди з poblizьких сіл, а навіть із подалеких, якщо хтось мав у селі родину чи знайомих. Був прийнятий звичай ходити зі збіркою на цілі церковного братства й сестрицтва.

Тих збірщиків називали "пушкарями". З пушками ходили жінки й дівчата, господарі й парубки, окремими групами. Перша особа, яка входила до хати, носила хрестик, якого всі цілували, а друга — пушку на гроші. Це тривало три дні.

Богоявлення — Йордан. Навечір'я — подібно, як Різдво. Ріжниця в тому, що перед Різдвом побожні люди постили до св. вечері, а перед Йорданом до свяченої води. Перед обідом, у день святої вечері, люди йшли з посудиною прибраною смєречиною до церкви, на мале водосвяття. Кожний член родини мусів випити свяченої води і тоді шойно можна було пообідати.

Вечір перед Йорданом. Господиня розробляла муку в свяченій воді і тим розчином робила хрестики понад дверима господарських забудовань. Услід за господинею йшов господар із свяченою водою і кропилом, зробленим із пшениці й

вівса, та свяченою водою скроплював усі господарські забудування внутрі й ізнадвору. За господарем ішли діти та несли паляниці, які давали коровам, як коляду, щоб корови давали багато молока. Після цього вся сім'я сідала до вечері, подібно, як на Різдво. В день Богоявлення богослуження було раненько, як на Різдво, з деякими додатками, як тропар "Єлици" і т. д.

По богослуженні йшли з процесією на вибране місце над водою, де відбувалося "Йорданське водосвяття". У Черчі святили воду на джерелах, коло "Голого". Молодь вирубувала хрест із льоду і декорувала його смеречиною.

Водосвяття відбувалося довго, із читанням трьох апостолів. Після закінчення водосвяття люди набирали води в посудини та спішили додому.

Господарі, які сусідували з місцем водосвяття, виганяли худобу, щоб напилася свяченої води. Того ж самого дня ходило зі щедрівкою "сестрицтво дівчат". Другий день свят дівчата і хлопці сходилися по хатах та справляли вечерниці, які називали "фашинки". На третій день виносили солому (дідух) із хати і на городах спалювали. Також робили перевесла та перев'язували ними в садах яблуні і груші, щоб добре родили овочі.

Добрий тиждень. Після йорданських святкувань парох із дяком і паламарем відвідували хати з йорданською водою і тим закінчували круг Різдвяних свят.

Починався час м'ясниць, час сватання й весіль, що тривав до великого посту. Звичайно в цей час траплялися весілля. Дівчата сходилися по хатах, прями приготівану в повісмах пряжу з кужелі, вишивали сорочки, фартушки, рушники, обрус тощо. Не бракувало поміж ними парубків, які різними жартами й оповіданнями збували час. Під час великого посту наші ремісники: кравці, шевці, ткачі — працювали днями й ночами, щоб до Великодня викінчити всі роботи. Молодь і діти робили дерев'яні калатала, якими послуговувались у Великодню П'ятницю в церкві, під час виставлення плащаниці.

Тиждень перед Великоднем, у Квітну неділю, після богослуження відбувалось мирвання і роздача лози. При зустрічі з лозою зі знайомими вітали взаємно себе: "Шутка б'є не я б'ю — за тиждень Великдень". У роки, коли Великдень припадав пізно, то ще до Великодня робили порядки на городах і садах. Жінки білили хати й господарські будинки, дівчата й хлопці робили порядок у церкві і в Народнім Домі. Все, що жило, мало своє зайняття.

Страсний четвер. Сонце сховалося за "Павлову". На дворі погода і трохи навіть холодно. З поля вертаються господарі, бо

їздили сіяти яринше збіжжя, а тепер спішать додому піти до церкви на богослуження. Сьогодні Живний Четвер і починаються Великодні Свята. Скільки радості й утіхи було в серцях черчан! Пізно ввечером, відправляюся страсне богослуження із дванадцятьма євангеліями.

Великодня П'ятниця. У полудневих годинах обхід довкола церкви з плащаницею і виставлення плащаниці в церкві. У той час на дзвіниці мовчали дзвони, а обряд обходу з плащаницею супроводили малі хлопці калатанням. По виставленню плащаниці хлопці та дівчата сторожували біля неї: вдень дівчата, а вночі хлопці, аж до ранку Воскресної неділі.

Великодня субота. В суботу вночі перед Великоднем розкладали "ватру" біля церкви. Ця ватра мала символічне значення, але в сільському життю погані наслідки: щоб удержати ватру, парубки --- за традицією --- викрадали ворота, двері, плоти; найчастіше --- забирали тим господарям, до котрих чули якесь упередження. Щоб охоронитися від тих пакостей, господарі привозили на ватру фіру дров.

Великдень. Жайворонки своїм співом над полями величали Творця світу, а голос їх було чути ген-ген далеко. Зближався ранок, на сході зоріло на день. У селі тихо-тихо, лише там і тут рипнули двері, бо люди виходили з хати до церкви взяти участь в обході з плащаницею. В обходах із плащаницею бував і я. У моїй пам'яті вони залишилися гарним спогадом. Обхід очолювала процесія. Чотири господарі з восковими свічками "трійцями" в руках несли плащаницю. За плащаницею йшов священик із дяками, співаючи воскресний тропар "Воскрес Христос от гроба".

По трикратному обході навколо церкви заносили плащаницю на престіл і всі виходили з церкви. Після короткої обрядової відправи, священик дотикався хрестом дверей і вимовляв тричі: Христос Воскрес! На ці слова вдаряли всі дзвони та сповіщали село про Христове Воскресіння. Це все відбувалося перед сходом сонця. В селі рух. Усіми вулицями спішать родини з дітьми і з пасками до церкви. Настрій святочний і радісний. А найбільше ця радість відбивалася на обличчях молоді. По дорозі поздоровляли себе взаємно "Христос Воскрес!"

Церква не могла всіх помістити, тому багато стояло на подвір'ю біля пасок. По закінченні богослуження процесія виходила надвір. Парох виголошував великодню проповідь, а відтак було благословення пасок.

Усі дороги і стежки були переповнені людьми: всі спішили додому, щоб спільно сложити "Благословенні дари". Пополу-

дні починалися на церковному майдані "гагілки". Участь у гагілках приймали всі: старі, молодь і діти.

Дуже старенькі люди стояли побіч і приглядалися гагілкам, що їх виводили їхні діти й унуки. Згадували давні часи, коли то ще вони "діували" чи "парубкували".

Виводили гагілок через три дні та в неділю "На проводах" закінчували.

Другий день свят — Обливаний Понеділок. Уже ранком можна було чути веселі сміхи. Деся за углом хати засідалися одні на других, щоб взаємно себе обливати. Таке обливання тягнулося до дев'ятої години ранку. В той день дівчата і хлопці вбиралися в найкращі одяги, переважно вишивані. По полудні ходили на могили покійників. Після парастасу під хрестом, усі йшли на могили наших стрільців, які впали в бою 26-го червня 1919 р. По могилах відбувалися панахиди на замовлення рідні. Великодні святкування закінчувалися "Проводами".

Празник св. Юрія відзначався тим, що в той день не вільно було пасти худоби на сіножатях, тільки на пасовиськах. До св. Юрія закінчувалися роботи в полі. Люди бралися до громадських робіт "ширварків".

Кожний господар мав призначений плян праці на кілька днів. Ті роботи були: направа доріг, мостів, копання ровів і т. д. Деякі господарі при будові нових будинків справляли "толоки". Коли будинок був викінчений деревом, тоді глиною ліпили стіни. До таких робіт господар запрошував жінок і мужчин. Жінки місили глину вимішану з соломною та робили "вальки", — а мужчины городили ними стіни. Господар приготував для всіх обід і вечерю, а в неділю музику, при якій усі забавлялися. Це був гарний приклад: помагати собі взаємно.

Зелені Свята. В суботу перед Зеленими Святами господарі "обмаювали" свої будинки й хати зелениною, головню липою або ліщиною. Пополудні Зелених Свят відбувалося водосвяття під церквою, а відтак із процесією йшли полевіми дорогами, щоби перед жнивими поблагословити поле. Процесія йшла спершу "На гайок", де стояв хрест, як пам'ятка знесення панщини 16-го травня 1848 р., потім вступали на военний цвинтар із 1914 і 1918 рр., що був біля цього хреста. Подорозі процесія зупинялася біля придорожніх хрестів. Далше йшов похід у сторону ліска "Павлова". По короткому відпочинку завертали попри границю села "Підкамінь" на поле "Підліски", на цвинтар, де були похоронені люди з Черча, які померли на холеру в 1884-1885 рр. Звідтам північними полями похід вертався назад до церкви.

Празник св. Івана. День перед святом дівчата йшли в поле і збирали по межах і сіножатах полеві цвіти (зілля), якими прибирали хати ззовні, а в хатах — образи. Було вірування, що в день св. Івана купається сонце, тому багато дітей, ще перед сходом сонця, виходили на горб приглянутися, чи дійсно так воно є.

Свято Петра і Павла. В той день була остання забава перед постом зв. "Петрів піст". У тому часі починалися жнива. Під час жнив усі виходили в поле до праці. Коли випав урожай, були веселі жнива.

Вечорами чути було співи женців — дівчат та хлопців, які поверталися додому пізно ввечері. По закінченні жнив — женці несли вінок господареві. За це принимали їх гостиною.

Різдво Пресвятої Богородиці. (Друга Мати Божа). В цей день відпуст у Рогатині. Для цього відпусту молодь складала свої скромні фонди ціле літо. В день відпусту всі дороги були виповнені возами й пішоходами. Одні йшли на відпуст, інші повозитися на карузели, або стрінутися зі старими знайомими. Ринок і вулиці Рогатина переповнені людьми. Не бракувало там крамниць із дешевим жидівським крамом. Біля воріт мурованої церкви, від самого ранку сидів довгий ряд жебраків-калік, які просили милостині. Соборне богослуження відбувалося на подвір'ю церкви.

До відправи богослуження приготувляли тимчасовий, але гарно прибраний престіл. Із довколишніх сіл приїжджали парохі взяти участь у богослуженні. Пізно ввечері люди верталися додому, змучені різноманітністю відпусту.

Кукурудзяні жнива. Після збору кукурудзи багатші господарі робили толоку, на яку сходилися хлопці й дівчата теревити кукурудзу. Це було у формі вечериць. Робота проходила при співах та різних веселих жартах. Після закінчення кожного такого вечора бувала спільна вечеря, якою господар приймав учасників толоки. Останніми господарськими роботами були: копання бараболі та збирання капусти.

Вечір св. Андрея, був присвячений дівчатам, які приготувалися вийти заміж. Дівчата групами сходилися по хатах та справляли "вечірки": пекли пампухи — "балабухи". Парубки приводили "на вечірки" собак. Кожна дівчина зазначувала свій пампук і ставила на стілець. Котрої дівчини "балабук" собака схопила найперше, ця повинна була вийти заміж. Були й інші вірування. — Дівчина виходила з хати на поріг і прислухувалася: з котрої сторони почує вперше гавкання собак, так звідтам мали би прийти старости... То знов у цей вечір, дівчата

числили коли у плоті та при тім вимовляли: вдовець, молодець... Коли останній кіл вийде на слово молодець — то жених буде молодцем, а коли вдовець — то чоловік буде вдівцем.

Вечірки закінчували гостиною. Так виглядали наші звичаї в мєєму рідному селі Черчі до 1929 р. В цьому році я залишив своє рідне гніздо та виємігрував до Канади.

ШКОЛИ Й УЧИТЕЛІ

У розділі "Дяки" згадується, що в половині дев'ятнадцятого століття в Черчі провадив школу дяк Іван Шпакович. Нема ніяких відомостей про те, хто був дякоучителем перед Шпаковичем. Школа існувала при церкві, що збудована 1733 р. Хату-дяківку, яка стояла в сусідстві старої церкви, треба вважати за первісну школу села Черча. Із тієї школи вийшли перші ученики, помічники дяка: Михайло Дмитрів (Сивий); Сенько Стек, який прекрасно читав апостола майже кожної неділі; Лібер Григорій, добрий читач псалтиря біля небіщиків. У 1875 році чернецька школа перейшла під опіку державної влади. Перший учитель називався Булка. По нім прийшов Ушовський. Оба не були кваліфікованими вчителями; мали тільки т. зв. педагогічні вчительські курси і були на державнім удержанні. Під час їх учителювання побудовано окремих шкільний будинок, що сусідував із господарями, що їх прозивали "Школяріві". Будинок був із дерева і глини. Це був другий шкільний будинок по "дяківці". З листів мого покійного батька, який був учнем тих учителів, можу устійнити, що це був час, коли в наш правопис — замість кирилиці — впровадили фонетику.

В Америці живуть черчани, уроджені коло 1880 р., що їх учив учитель Василь Дзедзик. Він учителював у 1875 р. Цей учитель уже покінчив учительську семінарію. В час його вчителювання збудували знову школу на "ліпакових городах". Будинок був мурований, покритий гонтами, складався з одної кляси й учительського помешкання. По кількох роках побудовано другу клясу. В ті часи австрійський уряд під загрозою кєри вимагав посилати дітей до школи. До помочі Дзедзикові прийшов другий учитель Вол. Литвин. Василь Дзедзик, як довголітній учитель, став директором школи і був ним до кінця свого побугу в Черчі. Згодом дали ще й третю вчительську силу в особі Польки пані Станчевської. Школа не могла примістити всіх дітей, тому громада винаймила ще хату в господаря Гринька Сенькова (Крутого).

Перед першою світовою війною плянували побудувати поверховий будинок. Плян уже був готовий, але будові пере-

шкодила перша світова війна. Кілька місяців перед війною шкільний будинок згорів і Черче залишилося без школи й учителів. Директор Василь Дзедзик подався на емеритуру і перенісся до сусіднього села Потока. Під час Української Державности добровільно зголосився вчителювати в селі Потоці. Помер у квітні 1919 р. на 71-му році життя, коли по селах шалів "плямистий тиф". Учителя Вол. Литвина покликали до війська, а вчителька виїхала до своєї родини. Діти в Черчі виростали без шкільної освіти. Мури шкільного будинку почасти розібрало військо на направу доріг, а решту докінчили свої господарі до тієї міри, що в 1920 р. зі старої школи не стало навіть її фундаментів. Уже на третьому році війни, зайшов до Черча студент Шандура, три сестри вчителя рогатинської гімназії Лева Смулки — що на початку війни зголосилися до УСС — Міся, Галя і Стася та один Жидок — Фавст. Дітей вони вчили приватно. З початком 1918 р. для Черча призначили вчителя, що називався Райд. Він виявив себе польським шовіністом. Йому прийшла до помочі молода вчителька панна Маруся Ярош, свідома Українка-патріотка. Вбиралася в сільську ношу і часто важко було відрізнити її від старших учениць. Школу примістили в перебудованому бараку, що належав до Дмитра Гладуна. Молода вчителька панна Ярош присвячувала багато часу науці співу. Це був час, коли ми вже втішалися Українською Державою.

Шли бої за Львів. У школі ми співали: "Вже воскресла Україна". Із приходом польської влади в червні 1919 р., школа знову перервала свою працю.

Учителя Райда перенесли до Пукова, а вчителька Маруся Ярош із приходом Поляків виїхала до родичів. Осінню 1919 р. прийшов до Черча новий учитель — Степан Ворона. В селі шалів тиф і до школи приходило дуже мало дітей.

Степан Ворона, син селянина з Підгороддя, був льояльний до польської влади. Уникав зустрічі з провідними людьми села, ніхто не бачив його в церкві, хіба тоді, коли провадив клясу до сповіді. Одинокую прислугу зробив черчанам у тому, що підготував дітей до вступних іспитів у гімназії і за це казав собі платити. Учнів було десятеро. Між ними був також і я.

У 1920 р. наука відбувалася в двох сільських хатах, а до помочі прийшла друга вчительська сила. Була це одна Полька Н. Н. До дітей зверталася чисто українською мовою. Весною 1921 р. громада приступила до будови школи.

Школу побудовано там, де перед війною стояла шопа громадської протипожежної охорони; називали те місце "Коло Рибак". Матеріал на будову вжито з розібраної громадської

коршми, із згаданої вже шопи, а вдатку одержали поміч від державної допомоги т. зв. "експозитури". Будинок, який покрили гонтами, мав вигляд великої шопи. Були в ньому дві просторі кляси і помешкання для вчителя. Одну клясу передали школі, другу в користування Читальні "Просвіти", яка вже була відновила свою діяльність. 1922 р. читальня "Просвіти" примістилася в своїй старій домівці, яка від 1915 р. служила за резиденцію пароха, а коло 1922 р. побудували нову. В школі наука відбувалася ранком і по обіді. З одною клясою був клопіт через кілька років, бо в ній кинувся гриб; це були наслідки того, що будували зі старого матеріалу.

Такий стан тривав до весни 1926 р. Тоді до Черча прийшов молодий учитель Теодор Грибович, учасник визвольних змагань, уродженець села Пациків на Гуцульщині. Він прилучився до провідних людей села, щоб спільно працювати для добра громади.

У 1929 р. його вибрали головою Читальні "Просвіта". У травні 1926 р. перенесли на посаду директора школи в Черчі Петра Бігуса. Директор Петро Бігус уже перед першою світо-

Школа "Десятилітка" побудована Советською владою — 1955 р.

вою війною працював секретарем Комітету Будови Української Гімназії в Рогатині, а 1918 р. — після проголошення Української Державности ЗОУНР — у проводі Бережанської округи.

У Черчі він реорганізував кооперативу, яка хилилася до впадку, включився в усі клітини культурно-громадського життя. Після мого від'їзду до Канади, польська влада післала

директора Бігуса на емеритуру. На його місце прийшла вчителька польської національності.

Про дальший розвиток шкільництва в Черчі мені відомо з переписки та з оповідань відвідувачів Черча за советської влади. Отже в 1955 р. побудовано там просторий шкільний будинок т. зв. "Десятилітку". До цієї школи ходять діти Черча й довколишніх сіл. Школа побудована на Мартинових городах, на захід від нової церкви.

ЧЕРЧАНИ, ЯКІ ПОКІНЧИЛИ СЕРЕДНІ Й ВИСОКІ ШКОЛИ

Найстарший у їх числі — Гелета Григорій — Синахів, який здобув середню освіту перед 1900 р. в Бережанах. По закінченні військової служби в ступні старшини, дістав посаду судді для спадкових справ у повітовому суді в Підгайцях.

Абсолювенти в 1912/14 рр.:

о. Дзедзик Петро: абсолювент Академічної Гімназії у Львові. Там же закінчив теологію; катехит львівських шкіл, помер у Львові 1960 р.

о. Німий Василь — Водудів: абсолювент гімназії у Кіцмані (Буковина) й у Львові. Студії теології закінчив у Львові. Помер на засланні в Казахстані 1948 р.

Геба Василь с. Івана: абсолювент Академічної гімназії у Львові. Поляг на італійському фронті як старшина в 1918 р.

Абсолювенти під час війни 1918/20 рр.:

Д-р Дмитрів Григорій — Зарівців: медичні студії у Празі. Живе в Рочестер, Н.Й.

Д-р Стек Іван — Петриків: медичні студії в Празі. Живе в Чехословаччині.

Дзедзик Корнело: ученик гімназії в Рогатині. Іспит зрілості як УСС під час війни у Відні. Учитель шкіл в м. Умань, Україна. Зліквідований ежовщиною 1928 р.

Стек Дмитро с. Сенька: Український Тайний Університет у Львові до 1924 р. опісля в Грацу. Живе на рідних землях.

Хіцяк Дмитро: Учительська семінарія, як старшина УГА був у таборах інтернованих. Живе в Австралії.

Абсолювенти Української Гімназії у Станиславові 1922 р.:

Д-р Стек Степан с. Сенька: медицина у Відні, живе в Нью-Йорку.

Д-р Залипка Михайло — Зарова: медицина в Грацу, живе в Чернівцях, Буковина.

Село Черче мало спромогу посилати своїх дітей до української гімназії в Рогатині. Багато з них були учасниками першої

світової війни і визвольних українських змагань. Із тієї великої групи черчан ледве сім студентів покінчили вищу освіту. Слід згадати двох учнів, котрими опікувався о. Созанський, а саме: Іван Дмитрів (Монах), був якийсь час у монастирі, а там вступив у ряди УСС-ів і до кінця визвольних змагань, як добрий вояк стояв до кінця Української Державности. По війні виїхав до Канади та висвятився на православного священника. Помер 1954 р. у Вінніпегу. Його шкільним другом був Василь Белнів. У 1924 році виїхав до Канади та в скорому часі перейшов нелегально американську границю; депортований, подорозі помер на розрив серця. Із Черча ходили до гімназії дві дівчини: 1) Анна Космина-Бачинська вчилася в українській гімназії у Рогатині та закінчила вчительську семінарію у Львові; тепер, удова по гімназійнім вчителеві Е. Бачинському, проживає в Монтреалі. 2) Ольга Дзедзик — Німа, учениця тієї ж гімназії в Рогатині; під час війни почала науку в учительській семінарії, в 1918 році, виїшла заміж за о. В. Німого; тепер удова по о. Німому, живе на засланні з двома дочками в Казахстані.

Абсолютенти української гімназії в Рогатині:

Перша матура по першій світовій війні відбулася 1925 р. З неї виїшов о. Бачинський Роман: студії в Богословській Академії у Львові.

Рік: 1926.

Стек Роман с. Сенька: вчився в Торговельній Академії у Львові; живе на рідних землях.

о. Баслядинський Степан: студії в Богословській Академії у Львові.

Дзедзик Андрій: абсолютент Академічної Гімназії у Львові — 1926 р. Студії — філософія на Університеті у Львові, живе у Ньюарку, ЗСА.

Рік: 1927.

Лібер Дмитро с. Івана: скінчив учительську семінарію у Львові, працює в Польщі.

Ратич Клим: скінчив Львівську Політехніку. Вивезений на Далекий Схід, де й працює.

Рік 1929:

о. Бачинський Богдан: студії у Львівській Богословській Академії; тепер парох у Норт Бателфорд, Саск., Канада.

Бігус-Яблонська Наталка: студії в Музичному Інституті ім. Лисенка у Львові, живе в Торонті, Канада.

Гєба Степан с. Івана: студії: Торговельна Академія у Кракові, живе в Ляшін, Канада.

о. Космина Василь с. Степана: студії теології в Станиславові.

Рік: 1930.

Іванило Василь с. Теодора. По іспиті зрілости виїхав до родинного міста Перт-Амбой, ЗСА, де проживали його родичі. Помер під час другої світової війни; похоронений у Перт-Амбой.

Рік: 1931.

Бігус Богдан: іспит зрілости в Академічній Гімназії у Львові, де й закінчив торговельну школу; живе в Торонті.

Тицький Мирослав с. Василя: іспит зрілости в польській гімназії в Рогатині. Закінчив Львівську Політехніку; живе в Рочестер, Н.Й., ЗСА.

Рік: 1934.

Бігус Ярослава. Живе в Торонті.

Рік: 1937.

Баслядинський Мирослав: закінчив торговельну школу у Львові; живе в Клівленді, ЗСА.

Стек Ольга д. Сенька: вчительська семінарія; живе в Україні.

Ратич Ярослав: студії теології, живе у ЗСА.

Учні-черчани Української Гімназії в Рогатині — 1928 р.

Сидять зліва: Роман Стек, Ярослава Бігус, Осип Дячишин, Андрій Дзедзик, Степан Геба. Стоять зліва: Василь Космина, Василь Іванило, Богдан Бігус, Наталка Бігус, Роман Лисий, Клим Ратич.

Бігус Степанія: скінчила вчительську семінарію; живе в Україні.

Під час другої світової війни, вдома і на еміграції, покинули середні й вищі школи:

Лібер Мирослав с. Івана: інженер хемії, живе в ЗСА.

Д-р Кравчук Роман: медик, живе в Ньюарку, ЗСА.

Тіцький Роман с. Петра: торговельна школа, живе в Торонті.

Гладун Богдан с. Ілька: вчительська семінарія; живе у Ньюарку, ЗСА.

Було кілька десятків учеників у Черчі, які з різних причин, а найбільше з матеріальних, мусли залишити шкільну лавку; вони включилися здебільша в кооперацію та своєю працею в громадському житті збагатили культуру рідного Черча.

Список абсольтентів від 1931 року до другої світової війни передав мені Мирослав Тіцький.

КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ В ЧЕРЧІ ПЕРЕД ПЕРШОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

Культурно-освітнє життя почалося в Черчі буйним розвітом перед першою світовою війною. Його початки пов'язані з ім'ям тодішнього пароха о. Созанського, бо його стараннями 1905 р. черчани оснували Читальню "Просвіти". Першим її головою був Михайло Дмитрів (Сивого).

У недалеких Беньківцях, здавна була остоя москвофільства, коротше "кацапщини". Черчани бачили, як багато лиха в національне життя вносять москвофіли, тому тим пильніше горнулися до своєї читальні. У перших роках читальня приміщувалася в хаті Гринька Тіцького (коваль).

Кілька років пізніше купили в середині села просторий жидівський будинок і на його місці в 1924 р. збудували "Народний Дім". — Але, ще заки збудувати "Народний Дім", у першій читальнянім будинку влаштували скромну театральну залю, в якій відбувалися сходи, відчити й аматорські вистави. Рік по засновинах читальні "Просвіти" в 1906 р. зорганізували руханкове товариство "Січ". Відомо мені, що перед оснуванням "Січі" було в Черчу товариство "Сокіл". Парох о. Созанський, який був душею культурно-громадського життя села, переконав черчан, що культурним завданням села краще відповідає "Січ". Мотивував це тим, що "Сокіл" є чужа назва, дальше, що селянська ноша в Черчу не підходить до "Соколів", а краще підходить до "Січей". Його аргументами вдалося пе-

реконати черчан і село без спротиву переорганізувало "Сокіл" на "Січ". У "Січі" кожний член проводу мав свій титул як: кошовий, осаул, обозний, хорунжий, писар, скарбник, четарі, сурмач.

У проводі "Січі" в Черчу були такі громадяни: Степан Космина, Іван Бабин, Іван Чолій, Іван Пушкар, Гринько Тіцький, Андрій Гелета, Іван Тіцький, Іван Космина й інші.

У 1907 р. ранньою весною в Галичині та цілій Австрії відбувалися вибори до парламенту у Відні. В окрузі, до котрої належав Рогатинський повіт, кандидували: д-р К. Левицький зі Львова і Тимотей Старух із Бережанщини, відомі в Галичині політичні діячі. Проти них кандидував кацапський діяч адвокат д-р Волод. Дудикевич і один польський кандидат. Із ними треба було на вічах зводити завзяту боротьбу по наших селах. Таке одно віче zorganizував В. Дудикевич у кацапському селі Беньківці. У тім вічу взяли участь селяни з Заланова, zorganizовані о. Ваньом, а провід перейняв студент прав Семен Демидчук. До них прилучилися черчани й довколишні села. На вічу постала велика буча і селяни віче розігнали. У виборах д-р К. Левицький і Тимко Старух вийшли послами. Наші села дуже підбадьорив атентат студента Мирослава Січинського на намісника Галичини графа А. Потоцького в 1908 році.

Друга велика подія — це була боротьба за український університет у Львові, коли то на державному університеті 1910 року від куль польських студентів згинув студент А. Коцко. Ці події переконали чернецьких громадян, що права і волю треба здобувати непоступливою боротьбою. Черче свій культурний розцвіт мусить багато завдячувати своєму недалекому віддаленню від Рогатина: всі прояви культурного життя в повіті скоро приходили звідам до Черча.

За стараннями о. Ваня з Заланова, о. шамбеляна Городецького з Вербиловець, о. Залужного з Потока, о. Созанського з Черча та інших громадян у 1909 році основано в Рогатині приватну Українську Гімназію, що до того часу розвивалася, як гімназійні курси, в Завалові. У цій гімназії скупчився вчительський збір під проводом директора професора Михайла Галущинського. Вчителі їздили на села з відчитами, а самий директор Галущинський часто бував гостем у Черчі. За його стараннями засновано в Черчі "Освітні курси", свого роду "Народний Університет". Із тих курсів багато скористали молоді господарі. Доповіді відбувалися на економічні й господарські теми. Багато теоретичних міркувань черчани переводили у практичне життя. Молоді господарі зачали розводити садовину, а дальше пасіки.

Як гарно виглядали наші побілені нові хати! Біля них молоді щепи, а під щепами пні із бджолами. У тім "куті", де я жив, розведено п'ять нових пасік, а в цілому селі було їх кілька десятків.

Для підсилення економічного життя зорганізовано касу "Райфайзена", яку вели о. Созанський і Василь Баслядинський; далше сільську крамницю, що її вів Андрій Дмитрів. Зорганізовано молочарню, приналежну в тому часі до "Маслосоюзу" в Стрию. Молочарню провадили: Іван Бабин і Григорій Тицький. Створенно виробництво цементових дахівок, що його вів Іван Чубатий. Після 1909 р. започатковано будову будинку української гімназії в Рогатині. Одним із меценатів будови був парох Черча о. Іван Созанський. Село Черче дуже щедро поставилося до справи будови, організуючи в селі збірки на ту ціль; акцію збірок організував о. Іван Созанський.

Кожної неділі після богослуження призначені збірщики ходили по господарях та збирали жертви в продуктах: збіжжя, яйця і т. д. Це все продавали, а гроші здавали до каси на будову гімназії. Ревним збірщиком у Черчі був Михайло Дмитрів. Молоді господарі, захоплені будовою гімназії, післали до неї вчитися своїх дітей. Перед війною їх було понад сорок. Перед першою світовою війною відбулося в Черчі посвячення січового прапора. Прапор у барвах синьо-жовтої, з першо-якісного матеріялу, замовили у фірмі "Достава" у Львові. Та виявилось, що замовлений прапор не відповідав вимогам т-ва "Січ". Синьо-жовтий уважався всенаціональним, а січовий, згідно правильника, мав бути малиновий... З одного боку прапора мав бути галицький лев, — а з другої сторони портрет котрогось з гетьманів. Прапор Черча мав портрет Мазепи. Січовий провід Черча погодився з думкою о. Созанського. Прапор синьо-жовтий, який уже був заплачений у фірмі "Достава", подарували чернецьким емігрантам у місті Перт-Амбой, ЗСА; цей прапор є там досьогодні і послуговуються ним у різні свята. За вказівками січового правильника, Черче замовило новий прапор кольору малинового... Січове свято підготували перед першою світовою війною при співучасті Січей довколишніх сіл. У цьому святі взяла участь січова дута оркестра з села Пуків. Це дуже захотило черчан організувати свою власну оркестру. Початок уже був зроблений, та справі перешкодила війна. Прапором, символом прапорів славної "Запорозької Січі", черчани дуже дорожили. У перших роках окупації Галичини російською армією, прапор переховували в церкві. Виставили його публично в час Української Державности. Із приходом польської окупації, знову заховали його пе-

ред знищенням. Дуже прикрим осталося те, що прапор знеславив під час першої большевицької окупації 1939 року Гринько Дмитрів (Баличів). Із прапору він казав усунути січові емблеми: герб Галичини — лева і портрет гетьмана Івана Мазепи, а на їх місце нашили серп і молот з одної, — а з другої сторони сніп пшениці На початку німецької окупації 1941 року черчани, вірніше — чернецьке підпілля — покарало Григорія Дмитрова смертю.

ПОДІЇ В ЧЕРЧІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В 1914-1918 РОКАХ

Згадаю події в Черчі і переживання черчан під час першої світової війни. Коли починалася війна, я мав п'ять років. За час війни багато пережив, а ще більше наслухався про війну від старших людей. У моїй пам'яті задержалося декілька моментів із 1914 р. Пам'ятаю, як на весні того року, в місяці травні мій батько залишив нас малих дітей, а сам виїхав до Америки.

Пам'ятаю, як того ж року раною весною в Черчі горіла школа. Ми, малі діти, приглядалися цій пожежі з Петрикової скали. Пам'ятаю також мобілізацію і перші дні великої світової війни. В липні 1914 р. мій стрий Дмитро, молодший брат мого батька, прийшов із війська на відпустку. Одной гарної неділі появився на нашому подвір'ї в лискучому шоломі "чачо" австрійський жандарм. Звичайно наші люди страшили жандармами неслухняних дітей. Побачивши жандарма на подвір'ї, я скоро смикнув у кукурудзу. Показалося, що жандарм прийшов доручити стрийкові телеграму, якою відкликано його відпустку і наказано йому негайно явитися в полку. Це вказувало, що скоро може початися війна.

Мужчини зацікавлені війною, завжди сходилися на "Оболонні", щоб від когонебудь довідатися про новини. Дехто запивав своє горе в коршмі. Потішали себе, що Москалів закидають шапками, але в скорому часі показалося інакше.

Прийшла загальна мобілізація. Це було в серпні 1914 р. Сонце вже схиялолося на захід, коли дорого, що вела на залізничу станцію в Потоці, виповнили черчани, мобілізовані до війська, щоб боронити найяснішого монарха, цісаря Австрії. Їх випроваджували старенькі матері, жінки та діти — а в руках несли клунки, завинуті в біле полотно. Цей похід виглядав на похорон. Плач дітей, ридання жінок і матерей — наводили на кожного смуток.

Багато з них востаннє прощалися зі своїми найдорожчими. У селі був великий сум, бо кожна родина випровадила когось

на війну. В цей час зродилася пісня, неначе дума, якої я досі не здибав записану. Ось її слова:

Понад воду берегами
Ходить вдова з сиротами...
— А ти, водо, ти бистренька,
Верни дітям їх батенька.
Я не верну, бо не взяла,
Русска куля їх забрала...

Подібних пісень було багато, і ми діти їх співали. Який тиждень після мобілізації, всі головні дороги були переповнені військами всіх формацій, які прямували на схід.

Нам дітям дуже імпонували австрійські улани на гарних конях і в барвних одностроях. Військо йшло днями й ночами. Не тривало це більше тижня, коли ця ж сама армія почала вертатися назад. Із відворотом армії зачали втікати Жиди.

Рік 1914-1916. Евакуація галицьких сіл, де відбувалися тяжкі бої австро-німецьких і російських армій.

Багаті Жиди вивтікали заздалегідь підводами й поїздами, а жидівська біднота втікала піхотою полевіми дорогами. Пригадую собі яку, ми дітваки, мали потіху, коли малі Жидики тягнули за собою мішки із своїм добром.

Між населенням пішла поголоска, що Москалі дуже зну-щаються над людьми: грабують, ріжуть. Сильна паніка поши-рилася в Черчі. Тож там було тоді понад триста господарів

і всі вони вивтікали перед приходом російської армії, за виїмком трьох осіб, які залишилися дома.

Пам'ятаю, як наша мама з бабусяю приготувалися до втечі. В нас був лиш один кінь, так ми спряглися до воза з тетою. Забрали на віз, що цінніше, а головно харчі, посадили на віз стареньку бабусяю з чотиримісячною сестричкою та менших дітей, які не могли йти за возом. Мама моя взяла корову на шнурок, двоє дітей, які могли йти за возом, і ми рушили в дорогу.

Ціле село приготоване в дорогу з возами; зібралось "на вболонні", де тепер курорт, і чекало на дальші директиви, коли рушати в дорогу.

Тодішній вїйт, Теодор Гладун, старався нас переконати залишитися вдома. Дехто вже готовий був вертатися додому, але почувся сильний гук артилерії на сході Рогатина. Це вказувало, що фронт зближається. Тепер уже ніхто нікого не слухав і всі рушили в сторону Ходорова, на захід. Самий вїйт не мав іншої ради, як також прилучитися до втікачів. Їхали лише полевыми дорогами. Перед Ходоровом змінили напрямок у сторону Журавна, щоб там переправитися на другий бік Дністра. Задержались у присілку "Підсадки" та ждали своєї черги переїзду через міст, яким переправлялося військо. Коли переправилося через міст військо, так зараз міст висадили в повітря, бо до Дністра зближалася російська кіннота. Було кілька відважних осіб, які переплили Дністер і пізніше опинилися в таборі Гмїнд, Австрія. Втікачі з Черча опинилися під Москалями і по кількох днях мандрівки верталися назад до Черча.

При дорогах і полях лежали тут і там побиті коні. По полю валялося військово вбргннїя: покривавлені сорочки, муніція, багато військових наплечників-"горністрів" із телячої шкіри та всяке воєнне приладдя. По дорогах і полях лежали трупи австрійських вояків, яких ще не вспїли похоронити. Це були головно мадярські "гонведи"; їх можна було пізнати по темно-синїх уніформах. Показалося, що в Черчу були завзяті бої. В одній ямі на гайку, де вибирали глину, нарахували триста російських солдатів. Не менше було вбитих австрійських вояків, похоронених у спільних могилах чи поодинокі.

Село не було знищене. Тільки з багатьох стодїл повиносили збіжжя снопами "на вболоннїя", де ночувало військо. Було винищене птаство: кури, гуси.

Наші дороги були переповнені російським військом, яке машерувало на захід. Всяке культурне життя припинено. Від реквізицій село не терпіло, бо російська армія була багата на хліб. Зате надоїдали селу вимоги підвод. Сумні були часи.

Пам'ятаю Різдво Христове 1915 р. Снігу не було і земля не була замерзла, надворі було дуже темно. Навіть собак не було чути, бо окупаційна влада казала знищити всіх собак і котів, щоб не відгрибали трупів та не розносили пошестей.

Другі свята "Йордан" були вже значно кращі. Впав сніг на замерзлу землю. Ніч ясна у повнім сьйві місяця. Перебігали ми, дітваки, босими ногами до сусідів, щоб із другими хлопцями разом поколядувати. Сходилися наші матері та згадували своїх чоловіків, чи мали вони святу вечерю в дебрах гір Карпат. Російські солдати здобували симпатії наших селян своєю поведінкою; між ними було багато Українців. Нераз входить солдат у хату та здоровить "Слава Ісусу Христу". Коли відходив від обіду, то завжди перехрестився.

Зачали наші селяни пізнавати своїх братів з України. Був один веселий випадок у нашій хаті. Вступило до нас на нічліг трьох солдатів з глибокої Росії, що не знали української мови. Бабуся сказала принести соломи, застелила веретою, на якій солдати полягали спати. Ранком по сніданні подякували за нічліг та й на відхідному додали: "Бабушка, жить плохо". На це бабуся сердито відповіла: "Цього вже не кажіть, на це я вам дала свіжу солому, щоб не було блохів, а що ви їх намножили — то я не винна". Старенька бабуся взяла слово "плохо" за блохи. Такі веселі пригоди бували дуже часто.

Великдень у тім році також був дуже сумний. Вже пізньою весною доходили слухи, що буде відворот російської армії. Команда фронту наказала приготувляти окопи. До копанки заставляли цивільне населення. Ті рови тягнулися узгір'ям, де "Млинецькі могили", між селами Залип'я, Заланів і Черчем. Друга лінія ровів була перед Рогатином; тягнулися від ріки Гнилої Липи попід Рогатин у північну сторону до лісів. Саме місто Рогатин Москалі спалили. Залишилося там кілька будинків: школи, церкви, монастир. При кінці травня почався загальний відворот російської армії. Вона не була вже тоді така чисельна: багато солдатів згинуло під Перемишлем і в Карпатах. У наших околицях боїв не було. Фронт зачали організувати перед Рогатином у заздалегідь приготованих окопах. У селі стали будувати криївки, подібні до входових ямів для бараболь. Нам, дітям із мамою й бабунею, за криївку послужила мурована пивниця.

Наше господарство було положене під горою і тим забезпечене від гарматних стрілен. Останні частини російської армії, які відступали — це була артилерія. Одного ранку в місяці червні хтось із нашої родини побачив під лісом "Павлова" австрійську "патрулю" — стежу, що обережно зближалася до села. Були це австрійські улани. У скорому часі вони в'їхали

на конях "на вболоння" коло Скали. Назустріч їм вийшли люди. Майже всі улани говорили по українськи. Черчани показали їм, де ночували російські солдати. Привели "на вболоння" яких дванадцять солдатів. Пригадую собі їх зустріч з австрійськими уланами. Один із російських солдатів, досить поважного віку, високого росту, підійшов до австрійського підстаршини та привітав його словами "Слава Богу! Вітаємо вас, брати, добре, що попали ми у ваші руки, для нас війна скінчена". Тут хотів обняти і поцілувати підстаршину. Підстаршина заперечив, що не треба цього робити. Все ж таки російський солдат узяв руку підстаршини і поцілував. Підстаршина відповів по дружньому: "Все в порядку, але побут ваш у полоні не віщує вам нічого доброго". Зібраних російських полонених під конвоем двох уланів відпроваджено в сторону села Дегови, а решта стежі обережно подалася в сторону російського фронту. За яку годину з полудня дорогою, що йде від залізничної станції, наблизалася друга стежа: німецька кавалерія в числі двадцяти осіб. У зустрічі з селянами не могли розмовитися, то комусь прийшло на думку покликати студента Гебу Василя. На всі їх питання він давав відповідь і пояснення. Провідник стежі подякував і всі вони поїхали в сторону за уланами. За ними погнався мотоциклом зв'язковий і в скорому часі завернув назад: виглядало, що скоро почнеться бій. Люди порозходилися по криївках. Мама з бабусею забрали нас дітей, дещо хліба й молока та пішли до пивниці. Нараз почувся свист гранат. Це Москалі привітали гарматним вогнем німецьку армію, яка входила до Черча. Бабуся наказала нам молитися. Бій почався надобре.

Хтось гримнув до дверей нашої пивниці й відчинив їх: у дверях стояв німецький вояк у залізнім шоломі та з крісом у руках. Ми зі страху втиснулися в кут та зачали плакати. Солдат провірив пивницю, спитав по німецьки "Нікс Рус?" Коли переконався, що тут лише жінки й діти, вказав рукою, щоб ми були спокійні й відійшов, зачинивши за собою двері. Десь по обіді настала передишка. Ми повиходили з пивниці. Під Скалою було багато ліхотинців, що мали там свій обід. За воротами на дорозі стояли чотири тяжкі гармати. Під Скалою і на нашій подвір'ї гарматчики копали ями-гнізда, в котрих примістили гармати. Дві на нашій подвір'ї і дві під Скалою. Дещо наполодне від нашого подвір'я, на подвір'ї Лисого вивісили високий прапор із червоним хрестом, який указував, що там польовий шпиталь.

Телефоністи майстрували телефонічні пункти для обсерваторів. Нам веліли забратися з хати. У скорому часі зачала діяти німецька артилерія важкого калібру. Від вистрілу тяжких стрі-

лен тряслися будинки й відпадала глина зі стін. Тяжкі бої йшли кілька днів від ранку до вечора, часто і вночі. Дорогами й полями їздили сільські й військові вози та звозили тяжко ранених до полевого шпиталю. Сумно було слухати стогін тяжко ранених жовнів обидвох армій. На четвертому дні вранці все втихло. По якомусь часі під охороною німецьких конвоїв ішли тисячі російських полонених. Ішли в добрім і веселім настрою. Десь підшукали "гармошку", до людей перекликалися, що для них війна закінчена. Їх провадили на захід у сторону Ходорова. Відомо нам було з оповідань: німецькі частини в рукопашнім бою біля села Підгороддя проломили фронт та пішли на зади російських окопів і все там полонили. Після цього пролomu німецька армія пішла вперед у сторону Бережан. По наших селах і полях залишилися великі ями від гарматних стрілен.

Через наші села переходили тим разом німецькі з'єднання. На постою в Черчі задержалися обози. Із приходом Німців повернулася австрійська влада.

В 1916 році село Черче вітало на постою УСС-ів. Кадра їх була в селі Потік, а вишкіл у Черчі. На постою в Черчі були тоді старшини, які відіграли пізніше велику ролу у визвольних змаганнях українського народу: були там отаман М. Тарнавський, хор. В. Старосольський, отаман Гриць Коссак, чет. Гриць Трух.

Наші черчани щиро гостили дорогих гостей. Під час жнив наші стрільці за дозволом команди помагали на полі в праці. Ми діти завжди збиралися при дорозі, якщо стрільці йшли на вправи.

Пригадую собі пісню, яку співали: "Ой там, ой там коло млина вийшла дівка, як калина..." З великим жалем ми прощали УСС-ів, котрі відходили сотня за сотнею на фронт, вкінці вивбрався цілий вишкіл. Багато з них впало в боях на Лисоні і в других місцях, інші попали в російський полон.

У ті часи німецька команда зарядила зібрати всіх жовнів, що впали на полях Черча, на військовий цвинтар. Цей цвинтар, приміщений на пасовиськах "Гайок", був дуже гарно впорядкований, а по його середині розведено цвіти. Тут Німці показали свій культ пошани жовнів, що впали на полі бою. У 1917 р. завжди стояли в нас обози, а під вечір далеко на сході можна було бачити бальони обсерваторів. Фронт у той час стояв в околицях Липиці Горішньої й Долішньої. Із тих сіл, де стояли фронти, багато евакуованих людей жило в Черчі. Коли фронт посунувся на схід, а радше на Україну, в Черчі вже не було ніяких військових частин. У березні 1918 р. в Рогатині відбулася велика маніфестація з приводу Берестейського миру.

Черчани прийняли в ній масову участь, організовану тодішнім парохом о. Т. Кудриком. Після тих подій наші полонені зачали вертатися з України й Росії домів. По довшій відпустці австрійська команда посилала їх на італійський фронт. Ми діждалися повороту з полону нашого довго очікуваного стрійка Дмитра. Він був надзвичайно добрим оповідачем. Пам'ятаю з його оповідань те про маніфестацію в Києві, про проф. Мих. Грушевського, який очолював похід студентів університету й інші подібні події. Восени 1918 р. нашими дорогами йшли групами російські полонені, що верталися домів, обдерті й виголоднілі. Верталися без найменшої опіки, то багато з них у дорозі погинуло від голоду й пошестей. Це було в перших днях незабутнього Листопада 1918 р., коли в нас Чином Першого Листопада відновлено Українську Державу.

ЛИСТОПАДОВІ ДНІ 1918 РОКУ ТА УЧАСТЬ ЧЕРЧАН У ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ

Київ 1919 р. Українська Галицька Армія. Сидить: чет. Степ Іван (Петрик'їв).
Стоїть: хор. Гнатюк із Сокальщини.

Листопад — це пам'ятний місяць для кожного Українця. 1-го того місяця український народ започаткував нову добу історії України. Ці радісні листопадові дні я переживав у рідному Черчу. Попередили листопад погідні дні місяця жовтня. Багато черчан повернулися з російського полону. Кілька вояків було на відпустці з італійського фронту. До них належав мій стрій Дмитро. Кожний передбачував, що станеться щось нового. Часто говорили, — “Австрія трісне на днях”. Новини діставали від прохожих людей і де-що з часописів, яких дуже мало було та й ті при ходили з великим запізненням.

Дуже часто мужчини сходилися на Оболоні та обговорювали важливі справи.

Зближався пам'ятний день 31-го жовтня. Це був четвер. Я бачив поважну кількість мужчин-військовиків, що зібралися на Оболоні і, жартуючи, один одному відривали гудзики та відзнаки австрійського цисаря Карла II.

Обговоривши справи, розійшлися домів. Пам'ятаю той погідний осінній вечір. Сонце осіннім промінням освітлювало лісок "Павлову" і хилилося до заходу. Мій стрий Дмитро, як військовик у ступні вістуна, збирався до Рогатина.

Замість відзнаки К-II вчипив синьо-жовтий значок із галицьким левом. Дві зізвдки перешив у доземій лінії і з крисом на плечах збирався в дорогу. Я бачив сльози в очах моєї старенької бабусі, матері мого стрія. Вона плакала не тому, що стрий відходив, але з радости. Слова моєї бабусі, які висказала при відході сина: "Пам'ятаю панщину, пережила тяжкі часи, але діждалася часу, коли наш нарід буде мати свою державу". Поблагословила сина, щоб щасливо виконав велике діло і повернувся домів. Я подивляю сьогодні тих стареньких людей, які виростали "Русинами", але того дня вони відчули,

що всі ми Українці.

Першого листопада 1918 року. Було в п'ятницю. Ранок був мрячний. Раненько на Оболоня поприходили чернецькі вояки з крисами. Деякі стріляли вгору і тим сповіщали, що повітову владу в Рогатині перебрали Українці.

Про листопадові події в Рогатині мало згадується у споминах. Були написані спомини в "Літописі Червоної Каліни" за 1929 рік. Уважаю, що буде на місці доповнити мої спомини оповіданням учасника листопадових подій у Рогатині, черчанина, якому минає дев'ятдесят років. Ним є Космина Іван (Ярого).

Четар УТА і УНР
Бачинський Євген, 1918-1920 рр.

Увечір перед Першим Листопадом у будинку Української Гімназії в Рогатині зібралася поважна кількість громадян, може яких три сотні, з сіл Пукова, Підгороддя, Черче. Відчувався брак старшин вищих ступнів, які мали б дати вказівки та доручення, як перебрати владу. Із Черча були підстаршини: усусус Дзедзик Корнило і Космина Іван (Ярого). Рогатин до перебрання влади не був підготований.

На доручення Української Національної Ради у Львові взялися до цього поважного діла кілька підстаршин австрій-

Усусуси з Черча 1917-1918 рр.

Зліва: Хіцяк Дмитро, Стек Іван, Гладун Грицько, Дзедзик Корнило.

ської армії. Були відомості, що польське населення робить підготовку перебрати владу в свої руки.

Український провід заздалегідь подбав про охорону мостів на ріці Гнила Липа та приарештував на кілька днів провідних Поляків. Першим завданням було перебрати станицю поліції.

Туди післали відділ військових. Командант поліції був Чех. Показалося, що він був поінформований про переворот. Він не противився і передав свій уряд, а водночас і ключі до магазину зброї. Маючи зброю й амуніцію, узброїли тих, що були без зброї. Опісля перебрали залізничу станцію і другі важливі місця.

Побоювалися за військові бараки, де була поважна кількість австрійських вояків. Згадаю, що Рогатин у 1915 р. спалили Москалі під час відступу. Австрійська влада побудувала велику кількість бараків, які творили чотирикутник на захід від міста. Там примістили кілька тисяч російських полонених. У 1918 р., коли полонені покнули бараки, прийшли на їх місце резервні частини австрійського війська. Побоювалися, що ті "Австріяки" не здадуться добровільно. Над ранком першого листопада післали стежу до вартівні бараків. Підстаршина, який виконував службу на вартівні, побачив стежу, вистрілив до неї і положив одного юнака трупом. Стежа відповіла сальвою і від її куль той підстаршина згинув. Убитий вояк стежі був юнак із Дегови. Це одинокий випадок, який трапився в листопадову ніч у Рогатині. Ранком українська делегація повідомила команду бараків, що Австрія перестала існувати, то всі підлеглі їй вояки можуть вертатися домів. Цю вістку вояки прийняли з великим одушевленням, виявляючи свою радість підкидуванням шапок. Нікому на думці не було боронити Австрію. Всі кинулися до своїх частин за національністю, щоб якимсь способом дістатися до своїх рідних. Ранком 1-го листопада 1918 року всі уряди міста були підпорядковані українській владі. Учорашній ще австропольський Рогатин по довгих століттях міг підпорядкуватися молодій Українській Державі.

**Учасник визвольних змагань
Роман Гладун 1918-1920 рр.**

У ВЛАСНІЙ ДЕРЖАВІ

Уже в перших днях після проголошення Української Державности по містах і селах творено цивільну охорону (міліцію), яка мала на цілі держати порядок та забезпечити населення перед можливими грабунками, як теж охороняти телефонічні лінії перед саботажем. Із кожним днем українська влада приводила повіт до порядку. В перших місяцях забракло товарів першої потреби як: нафта, сіль, сірники, тютюн. То в скорому часі налагоджено доставу нафти з Дрогобича. Сіль доставляли наші земляки з Долини в заміну за збіжжя. Доставу сірників і тютюну перебирали купці-Жида. Вони доставали державну охорону, їхали за Збруч в Україну до Кам'яця і Проскурова та звіттам доставляли потрібні товари. Перед Різдом відновлено навчання в школі. Незабутне враження робило на селян, коли парох о. Бачинський під час богослуження споминав Українську Державу замість австрійського монарха. Організованість української державности розвивалася з усіх напрямках. З-під Львова приходили різні вісті, радісні й сумні. Десь коло Різдва було перемир'я. Пам'ятаю, як старі люди говорили: "Наші пани роблять переговори і скоро закінчиться війна". На Різдво кілька наших черчан дістали відпустку з фронту. Між ними був Стек Олекса (Бабіїв), прийшов із забандажованою рукою. По видужанню пішов назад на фронт і там загинув. У лютті переведено загальну мобілізацію в цілому краю, тим скріпили фронт під Львовом. У березні школа в Черчу відсвяткувала п'ятдесят восьмі роковини смерти Шевченка. Поета-пророка поминали: "У сім'ї великий, в сім'ї вольній новій". Концерт підготувала вчителька панна Маруся Ярош. На весну зачали приходити невеселі відомості з фронту: на Великдень Поляки проломли український фронт.

У половині травня наш стрий Дмитро прийшов над ранком додому. Він служив у технічній частині, яка інстальовала й направляла телефонічні лінії. При тій службі покалічив руку, яка від ран опухла. Коли переступив поріг, зараз почав оповідати про прикре положення на фронті. Румуни окупують Покуття. В Станиславові переполох, уряд переноситься десь на схід. Населення міста безборонне. До тижня сподіваються Поляків. Наші селяни зачали ховати свій дорібок. Закопували по пивницях і ямах. Частини українського війська відступали. Було чути гарматні стріли в околиці Ходорова. З кожним днем ситуація ставала грізніша. Перед приходом Поляків-галерчиків трапилися в околиці два прикрі випадки, через які опісля потерпіло Черче: невідомі вояки вбили в селі Підкамінь графа Старжинського, що був власником фільварку, і його жінку.

Підозрівали в тому ділі черчан. Між Підкаменем і Черчем у гарнім сосновім лісі була польська колонія, чотирнадцять господарств, називалися Батоги. Попри цю колонію переходило двох стрільців та зайшли на одно подвір'я підкріпитися. Господарі вхопили тих стрільців та напів нагих замкнули до комори, щоби при першій нагоді передати Полякам. Стрільці виважили дошку в стелі, через діру втекли та полями прийшли до Черча. У Черчу був задержався відділ української кавалерії. По звідомленню про пригоду, на колонію "Батоги" виїхала сильна стежа. Тим часом колоністи вивтікали в ліс. Стежа колонію спалила. Оба ті випадки Поляки врахували на "злочини" Черчу.

28-го травня 1919 р. ранок і цілий день був сонячний. У селі тихо. Десь коло восьмої години почулася сильна експлозія, від якої задзвеніли шиби у вікнах. Це висадили в повітря залізничий міст на Гнилій Липі, а незабаром піднялися клуби чорного диму на дерев'янім мості перед Рогатином.

Коло десятої години польська стежа на сіножатях "Болота" йшла в сторону Черча, зі сторони Підкаменя. Почулися стріли з крісів, на них відповіла українська артилерія з-під Рогатина. Незабаром галерчики ввійшли у село. Вони докладно перешукували всі хати і випитували одні про "Русінуф", другі про "гайдамакуф", а треті шукали "Українуф". Бої за Рогатин ішли до другої години по обіді.

Після того українське військо залишило Рогатин. Уже того дня до Черча вступив карний кавалерійський відділ полку пор. д-ра Абрагама. До назначеної години д-р Абрагам наказав зложити означену кількість сільських продуктів. У випадку невиконання загрозив, що спалить село. Крім цього наказав привести всі коні на подвір'я вїта, а всім чоловікам зголоситися до реєстрації. Коні, що їх господарі привели, абрагамці забрали і ніхто їх більше не бачив. Чоловіків, а були це старші господарі і хлопці-лідростки, клали у дривітні та били до безтями. "То за пана граб'єго", "то за Батогі"! Так пройшов у Черчі перший день польської окупації.

ПРИЙШЛИ ЗАЙМАНЦІ — "ВОЗНЕСІННЯ" 1919 РОКУ

Це свято було 29-го травня. Весна була досить припізнена через часті дощі. В тім році появилася велика кількість маєвих хрущів, які обжирали молоде листя з дубів. Це була причина уложення нової пісні: "Як тут були Українці сухі дуби цвили, а як прийшли Поляченьки зелені пов'єли". Другий день окупації Черча повинен бути записаний у пам'яті наших черчан.

Уранці після сходу сонця я вийшов на скалу за нашим садом і побачив страшну картину. Ціла Бабійова вулиця була у вогні. Падуть обсмалені крокви і бальки, ніхто вогню не гасить, бо заборонено. Там і тут чути плач дітей і жінок. Після Бабійової вулиці зачала горіти Запругинова вулиця. Клуби сивого диму підносилися високо вгору. Матері й діти виносили, що попало під руки, дещо даліше на свої городи. Дорогою з Підкаменя до Черча маршувала колона польського війська, а за ними їхало кілька возів. Коли дійшли до городів, усі кинулися на винесені перед вогнем селянські статки та накладали їх на свої вози. Показалося, що це не були військові, а цивільні, переважно форналі графа Старжинського і Поляки з Підкаменя. Щоби пімститися за смерть графа — всі разом із вояками грабували сільський дорібок. По обіді того ж дня підпалили третю вулицю “Гусакову”.

Від хати до хати ходили грабіжники, перекидували скрині, перешукували будинки і побивали господарів. Пригадую собі картину: на наше подвір'я зайшов сержант. Під пахвою мав в'язанку соломи і в руці сірники. Від мами й бабусі вимагав видати зброю, якої у нас ніколи не було. Старенька бабуся цілувала в руки зубатого сержанта та просила змилосердитися над дітьми, які не будуть мати даху над головою. Нас трое дітей взяла з собою корову та полями втекли на третє село — Псари. Сумно нам було дивитися на наше село, яке палало у вогні.

По селі забирали худобу, птаство та все, що в руки попало. У тім часі застрілили Подобового Андрія, який утік з кіньми у поле. По селу пішла погоня за дівчатами й молодицями. Багато з них ховалися по полях та по сусідніх селах.

Під вечір через Черче переїздила якась група, очолена старшим віком старшиною. Це був мабуть генерал. Побачивши село у вогні, спитав селян — очевидно по польському — хто запалив? Селяни несміливо відповіли, що це ваше військо.

Старшина дав наказ засурмити на збірку, наказав задержати підпали села та доручив допомогти селянам погасити. Говорили пізніше, що це була місія антанги, яка їхала на фронт. Другі говорили, що це син убитого графа з Підкаменя. Він не бажав пімсти за батька, тому звернувся до війська задержати насильство над селянами. Так виглядало життя в Черчу після окупації польською армією.

Нехай цей день “Вознесіння — 1919 року” залишиться молодому поколінню в пам'яті як історичний день. Нехай залишиться великою ганьбою для польських галерців, яких антанта післала на українські землі захищати мирне населення, а вони виявили себе гіршими татарської орди...

ЧОРТКІВСЬКА ОФЕНЗИВА ТА ЗУСТРІЧ УГА В ЧЕРЧІ 1919 РОКУ

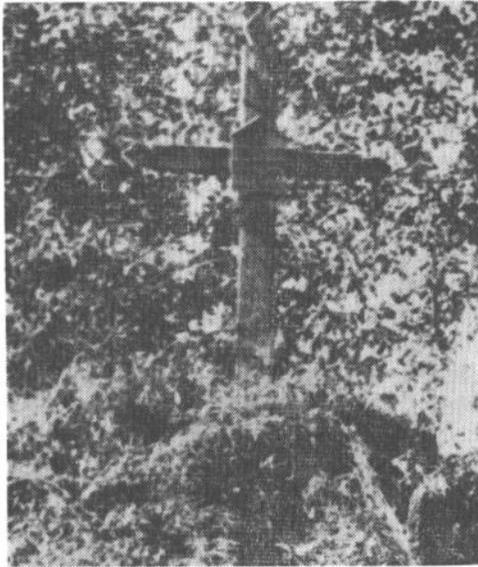
Після кількадевньої сваволі польських окупантів життя в селі дещо заспокоїлося. У половині червня доходили відомості, що УГА робить протинаступ. Ці відомості передавали жовніри-Поляки, які втікали з фронту на захід, як їх тоді називали "дезентери". Пригадую собі один випадок, коли такий "дезентир" зайшов до нас. Він перестрашений оповідав: Українська Галицька Армія злучилася з Наддніпрянською і йде вперед великою перевагою, якої не всілі здержати. За який тиждень часу можете їх сподіватися. Зо сходу з Бережанщини, доходили до нас відгуки гарматніх вистрелів, і з кожним днем вони зближувалися. Головними дорогами польські обози їхали на захід. 26-го червня, а був це понеділок, у напрямі села Підкам'яна на захід маршували колона за колоною польського війська. Ми сподівалися скорого приходу УГА.

На сході втихомирилося, не було чути ніяких вистрелів. Година друга по полудні, ми хлопці бавилися грою в кічку. Нараз почувлися гарматні вистріли, гранати засвітали понад наші голови та впали в городах. Стріли не переставали. Ми скоро повтікали на подвір'я господаря Стека Дмитра (Петрикового), щоб схоронитись у мурованих стайнях. Через село з поспіхом переходила польська лінія на захід.

Почувся стукіт скорострелів. Не тривало довше як годину часу, коли хтось із стайні завважив українські передові частини, які обережно попри селянські будинки посувалися вперед за польською лінією. Ми вибігли їм назустріч, головно наші дівчата. Жовніри радили вертатися назад до своїх криївок, бо є велика небезпека від куль. У скорому часі появилася група жовнірів зі скорострелом на скалі вище стайні; почали обстрілювати відступаючу польську лінію. В село вступили воїни Української Галицької Армії.

На їх обличчях можна було бачити перемучення й виснаження від сонця. Їх першим бажанням було: шукайте за амуніцією та давайте нам, бо без неї ми не всілі йти вперед. Бої йшли завзято. На полудневому крилі українські частини пішли вперед. За це північне крило біля лісу Велін не посувалося вперед. По часі почувся звук сурми: наказ на рукопашний бій. Наказ "Вперед" і кинулися молоді юнаки в смертельний бій. Відкинено польські частини за ріку Свір, але цей бій коштував життя вісьмох стрільців, двох підстаршин і старшини хорунжого Петра Барана. Під вечір в'їхала до Черча українська артилерія та звідси обстрілювала польську лінію в селі Підкам'яні. На другий день раненько йшли бої у селах Дегова і Псари, а

на півночі в Підкамені. День був погідний. Над городами стояв обоз "Гуцульського куреня", а сотник Гриць Голинський на Оболонні організував із черчан нову сотню. По обіді на цвинтарі зійшлася сила людей похоронити стрільців, які впали в рукопашному бої під лісом Велін. У прияві пароха Черча о. Л. Бачинського поклали в спільну могилу вісьмох стрільців,

Черче 1939 р. Стрільцяма могила.

а в другу могилу двох підстаршин та старшину Петра Барана. Четар Баран був смертельно поранений, його перевезли до хати "Пом'єрках", де він перед смертю просив, щоб його похоронили у вишитій сорочці, яку одержав на пам'ятку від своєї нареченої. Його останнє бажання черчани сповнили. Це мав бути студент із-під Перемишля. Тіла впадших стрільців були змасакровані. В тім часі на полудні сіріли чорні хмарки диму від гарматніх стрілен. День після цього похорону, себто 28-го червня, "встоятись не було сили". Ран-

ньою порою від'їжджав український обоз. Із села Підкаменя, Поляки обстріляли гарматніми стрілами Черче. Почався загальний відступ українського війська, а за ним і цивільного населення.

Військо переконувало, щоб населення залишилося, бо вони більше не вернуться. Так ми востаннє попрощали воїнів Української Галицької Армії, які силою обставин мусіли покоритися польським окупантам. Із відходом УГА відійшли всі чоловіки й доріст, щоб оминати знущання польських карних відділів.

Так закінчилися дні, в яких ми вітали Українську Галицьку Армію в Черчі та рівночасно прощали її...

ПЕРЕЖИВАННЯ ЧЕРЧАН ПО ВІДХОДІ УГА ЗА ЗБРУЧ

Сумні були часи в липні 1919 р. по відході УГА за Збруч. З армією відійшли майже всі старші чоловіки і юнаки, здібні до військової служби. В кожній родині когось бракувало. В

селі не було коней. Не було чим звести збіжжя з поля та зорати його. По відступі УГА залишився один віз. До воза запрягалися жінки й дівчата і так собі взаємно помагали. В цей час придалися господарям ярма, які залишилися з давніх часів, коли черчани послуговувалися волами. Господарі приучували корови заступати коней. Під час жнив до нас прибуло багато бойків, які за винагороду збіжжям обробляли своїми кіньми жнива та осінні засіви. Наші черчани, як вояки УГА, будучи на фронті біля Хирова, змушені були перейти чеський кордон, де були інтерновані в таборах: у Німецькім Яблоннім і Юзефові. Велика частина попала в польський полон перед відходом за Збруч. Вони дісталися в табори полонених у Тухолі, Домб'ю, Ланьцуті і т. п. Пережили там голод, холод і різні знущання. Інші, що перейшли Збруч, пішли походом на Київ. Осінню багато з них, здесяткованих тифом, знайшли місце вічного спочинку у Вінниці й інших містах.

Багато наших черчан укрили своїми молодими головами дорогу українську землю. Осінньою порою декілька господарів і самітніх, які виїхали підводами з УГА за Збруч, повернулися домів. З ними перенеслася до Черча страшна пошесть тифу, яка десятиувала наших Галичан в Україні.

Пошесть тифу поширилася по всьому селу. В Черчі вимерло багато людей, не маючи ніякої лікарської помочі. Пам'ятаю сумні зимові ранки: село вкрите білим снігом, десь чути мелодійний голос дзвінка. Це дорогою йшов сивоволосий парох о. Бачинський в асисті паламаря із Святими Тайнами до вмираючих людей.

Звичайно по полудні відбувалися похорони. Вони були спільні, по два-три разом. Пошесть шаліла цілу зиму й весну. Закінчилася на особі Кобильника Петра (Крілів). Великдень у тім році був дуже сумний, а ще сумніший Великодній Понеділок. Цвинтар у Черчі вкрили могили. Біля могил припадали діти-сироти, оплакували смерть своїх родичів та своїм плачем і риданням наводили смуток. Інші діти й матері очікували своїх рідних з України, та багато з них не діждалися своїх синів чи батьків. Весною 1920 року прийшли перші відомості від нашої еміграції з Америки. Приїхало звідгіль двох черчан, Геба Дмитро і Гладун Михайло. Після них приїхало кілька груп, між ними і мій батько. В літі доходили відомості, що зі сходу на наші землі зближаються большевики. Черчани ждали нетерпеливо зміни. Польська окупація за рік часу далася взнаки. Кожному з черчан зродилась думка пімсти над окупантами: вірили, що ту пімсту можуть виконати тільки большевики, яких нетерпеливо ждали. Вже під час жнив частини польської армії робили відступ на захід і тим ми передбачували, що скоро придуть большевики.

ЧЕРЧАНИ — УЧАСНИКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Культурно-освітня праця перед першою світовою війною, як: Освітні курси (Народний Університет) ведені проф. Мих. Галущинським, організація Січей, праця Просвіти, а вкінці побут Усусусів у Черчі — освідомили молодь до тієї міри, що в ряди УСС і в УГАрмію вступило й боронило волю українського народу понад стотридцять черчан. Батьки Черча зуміли післати для оборони української державности по двох і трьох синів. Був виїмок: з однієї родини зголосилося до Української Армії п'ять братів, ними були Гусаки: до Усусусів зголосилося два брати: Іван і Сенько; із першим листопада з австрійської армії до УГА перейшли: Гринько і Василь. При відступі УГА за Збруч долучився п'ятий наймолодший брат Дмитро. Всі

**Група УГА інтернованих у Німецькім Яблоннім, Чехословацтва
1919 р. Між ними є вояки з Черча.**

вони щасливо повернулися домів, де застали купу попелу із свого господарства, спаленого карними польськими відділами Абрагама. Пригадується мені сумна доля господаря Івана Космини (Гудзиків). Двох його синів служили у рядах УГА. Василь і Микола. В лютні 1920 р. повернувся з України шістнадцять-літній юнак, мій сусід Гладун Степан. Він поїхав був із підводами, коли УГА відступила за Збруч. До нього зайшов батько двох синів, розвідатися за них. Так запитав: — Степане, бачив ти, а може стрічав моїх синів? — Так, дідусю, зустрічав

**Дзедзик Корнило. Один із перших Усусусів села Черча.
Зліквідований ежовщиною в Україні 1928 року в місті Умані.**

Ваші сини померли на тиф і поховані в спільній могилі у місті Вінниці. — Як прикро було бачити старенького батька, що ридаючи, рвав на собі сиве волосся. З його уст виринали слова: Сини мої, соколи, коло кого я притулю стареньку голову, хто ж мене винесе з хати, коли пімру?... І з тим риданням пішов до дому, поділитися сумною вісткою з жінкою, матір'ю його синів. Пригадую собі, як зимовою порою його старший син 1919 року прийшов на відпустку з-під Львова, щоб звінчатися. Я бачив, як цей батько благословив сина перед вінчанням, а після очолював весільну параду до церкви, коли син провадив

ув однострою свою суджену до шлюбу. Кілька років пізніше бачив я цього ж батька під час жнив на полі. Пригноблений минулими переживаннями, задуманий оперся на косу. Я співчував йому, вірив, що йому уявлялися сини з невістками й унуками, а він щасливий біля них... Таких батьків і матерей-страдальниць було багато по наших селах.

Тут подаю список Усусусів села Черча.

У 1914 році пощастило вступити в ряди УСС п'ятьом особам:

1. †Дзедзик Корнило	4. Левицький Іван (Космини)
2. Лівий Іван (Пилипів)	5. Стек Михайло (Белеїв)
3. Лівий Теодор (Пилипів)	

По відступі російської армії з Галичини в рр. 1915/16 до закінчення визвольних змагань у ряди Усусусів вступили такі особи:

6. †Бабій Грицько (З Хоптів)	29. Кучий Теодор
7. †Баслядинський Володимир	30. Кучий Микола
8. Белнів Грицько (Латків)	31. †Лібер Грицько (З Підгори)
9. †Галата Грицько (Якимів)	32. Лібер Михайло (Котунів)
10. Гладун Ілько (Гладунів)	33. †Маслійчик Іван (Просимців)
11. †Гладун Йосиф (Гладунів)	34. †Паньків Іван (Сухого)
12. Гусак Іван	35. Просимців Нестор
13. Гусак Сенько	36. Пушкар Василь
14. Геба Микола (З Підгори)	37. Пушкар Іван
15. †Данків Іван (Данків)	38. Стек Іван (Петриків)
16. Дмитрів Нестор (Бабіїв)	39. †Стек Ілько (Дячишин)
17. Дмитрів Іван (Монах)	40. Стек Степан (Жовнірчин)
18. Залипка Михайло (Костів)	41. Стек Іван (Жовнірчин)
19. †Іванило Грицько (З Пом'єрок)	42. Стек Олекса (Квасниців)
20. Іванило Іван (Іванилів)	43. Тицький Петро (Задного)
21. Іванило Роман (Іванилів)	44. Хіцяк Дмитро
22. Космина Олекса (Зарова)	45. Хіцяк Микита
23. †Космина Василь (Гудзиків)	46. Хіцяк Теодор
24. Космина Іван (Косминин)	47. Чолій Степан (Івашків)
25. Космина Стах	48. Шавінський Грицько
26. Король Василь	49. Шавінський Теодор
27. Король Василь (Попаца)	50. Школяр Іван
28. Квасниця Василь	

По капітуляції Австрії в ряди УГА і Наддніпрянської Армії вступили такі:

1. †Антонів Олекса (Голого)	6. †Бабій Василь (Кобилників)
2. †Антонів Іван (Голого)	7. Белнів Василь
3. †Антонів Грицько (Голого)	8. Гаврих Грицько (Гаврихів)
4. Вабин Іван	9. Гладун Василь (Шлеків)
5. Бардаль Федь	10. Гладун Михайло (Шлеків)

11. Гладун Грицько (З кута)	46. Күций Дмитро
12. Гладун Йосиф (З кута)	47. †Космина Гринько (Манюків)
13. Гладун Роман (Війтів)	48. Лібер Гринько (Котунів)
14. Гладун Ілько (Гладунів)	49. †Лібер Федь (Котунів)
15. Гусак Василь	50. Лібер Микола (Дячків)
16. Гусак Дмитро	51. Лоха Василь (З гайку)
17. Гусак Гринько	52. †Лоха Грицько
18. Галата Іван (Якимів)	53. Маслій Дмитро
19. †Геба Петро (Вітиків)	54. †Німії Іван (Кравців)
20. Геба Андрій (Сирого)	55. Паньків Дмитро
(Зкарбіцкого)
21. Геба Григорій (З кута)	56. Паньків Петро (Зкарбіцкого)
22. Гураль Василь	57. Стечак Дмитро (З гайку)
23. Дмитрів Степан (Гринів)	58. Стечак Федь (З гайку)
24. Дмитрів Гринько (Гринів)	59. Стек Іван (Шлеків)
25. Дмитрів Василь
(Надकिришів)	60. †Стек Ілько (Ліськів)
26. Дмитрів Гринько (Баличів)	61. Стек Дмитро (Ліськів)
27. Дмитрів Дмитро (Сивого)	62. Стек Василь (Петриків)
28. Дмитрів Петро (Зарівців)	63. Стек Федір (Ліськів)
29. Дзюбатий Гринько (Маслів)	64. †Стек Гринько (Бабіїв)
30. Дячишин Дмитро (Мойсеїв)	65. †Стек Олекса (Бабіїв)
31. Іванило Гринько (Дячишин)	66. Стек Дмитро (Христого)
32. †Іванило Гавриіл (Кобилників)	67. †Стек Грицько (Стеків)
33. Іванило Іван (Якимі)	68. †Скіра Михайло (Скірин)
34. Іванило Петро (Якимів)	69. Солтес Василь (Рибаків)
35. Іванішин Петро	70. Стечак Федь (З гайку)
36. Іванішин Іван	71. Тицький Гринько (Ганчин)
37. Космина Іван (Ярого)	72. †Тицький Роман (Задного)
38. Космина Дмитро (Ярого)	73. Тицький Степан (Задного)
39. †Космина Федь (Школярів)	74. Чолій Андрій (Петриків)
40. †Космина Микола (Гудзиків)	75. Чолій Іван (Петриків)
41. Космина Іван (Косминин)	76. Чолій Олекса (Петриків)
42. Космина Кость (Косминин)	77. Чубатий Іван
43. †Клим Гринько (Бабіїв)	78. Юрків Гринько (Бурого)
44. Клим Василь (З підгори)	79. Цимбалістий Василь
45. Король Данило (Романів)	

Особи зазначені хрестиком: полягли в бою або померли по лікарнях.

Багато наших черчан полягли на фронтах під час австрійської війни, одні під Перемишлем, другі на італійському фронті, треті на нашому Золотому Поділлі — за чужі інтереси. На жаль, списків їх не одержав. Спис Усусусів виготовив: Тицький Петро (Задного). Спис УГА допомогли виготовити: Чолій Олекса, Стек Степан і Іванило Роман. Усім за поміч складаю тут щирю подяку.

Тут включені особи мобілізовані українською владою в

лютні 1919 року та особи, які долучилися до УГА в час відступу за Збруч. Не виключене, що деяких осіб пропущено, бо по п'ятдесяти роках годі всіх запам'ятати. Робив я спроби одержати із Черча список тих, які згинули за Австрії і за України. Цей список знаходився на пропам'ятній таблиці, приміщеній у притворі нової церкви. Одержав відповідь, що пропам'ятна таблиця знищена. Подаю спис молодих юнаків, покликаних 1916 року до австрійської армії; всі вони поглягли на фронтах.

1. †Гладун Теодор (Миханів)	6. †Космина Степан (Пом'єрків)
2. †Гладун Теодор (Гладунів)	7. †Лівий Олекса (Кузів)
3. †Геба Василь (З Кута, студент)	8. †Маслій Данило (Маслів)
4. †Іванило Роман (Гаврилів)	9. †Задний Гринько (Задного)
5. †Іванило Петро (Задного)	

Нехай цей спис черчан буде документом-доказом, що Черче було одне з тих передових сіл, які післали своїх синів боронити батьківщину перед її ворогами. Перша їх група, Усусуси, пішли за кличем: "Визволяти братів-Українців з московських кайдан". Друга група: УГА зі зброєю в руках пішла боронити кордонів своєї батьківщини. Нехай ті хрести-

Група Черчан — як учасники визвольних змагань 1918-20 рр. Світлина знята під час відкриття пропам'ятної таблиці в Черчі 1938 року. Шостий ізправа в горішньому ряді: о. М. Кравчук, парох Черча та колишній капелян Першого Полку УСС. Сьомий ізправа біля о. М. Кравчука сотник Петро Бігус, командант бережанської округи 1919 р.

ки, якими зазначені особи, що впали на полі бою чи померли на тиф, будуть доказом, як багато полялося крові наших черчан. Оттак наші села Галицької області по п'ятсотлітній неволі доказали великого діла. Клонимо голови перед тими, які віддали своє життя "За волю України". Слава і честь усім, які трудилися при розбудові Української Державности!

ПРАЗНИК СВ. СПАСА, 19 СЕРПНЯ 1920 РОКУ ТА ПРИХІД БОЛЬШЕВИКІВ ДО ЧЕРЧА

Жнива були вже покінчені. Наші господарі набули дещо з господарського інвентаря та накупили, чи радше виміняли за збіжжя коней від бойків, бо без коней не могли обійтися при веденні господарки. На головних дорогах був помітний рух: відворот польського війська. У такий час наші селяни не тримали коней і корів дома, а звичайно переховували по полях або в лісі. Таке скупчення коней нагромадилося в лісі Павлова. Між пастухами був я з братом. Був гарний погідний день — неділя. Десь перед обідом появилися два польські жовніри, маючи аж одного кіса. Вони забрали з ліса яких тридцять коней. При допомозі пастухів пригнали ті коні до села. Всіх поприпинали під вербами біля господаря Лисого Івана та зачали торгівлю. Власники коней, коли бажали одержати своїх коней назад, були зобов'язані заплатити призначену ціну. Ціна була залежна від якості коня. Не було іншої ради, як відкупити. Коні всі відпровадили, за виїмком одної пари. Пізніше вже, за спокою виявилось, що це були "дезентири" польської армії. Коли закінчувалася торгівля з кіньми, хтось приніс вістку, що в Ходорові появилися большевики. Довідалися про це "дезентири". Взяли пару коней і віз та зачали втікати. За ними пгналися деякі відважніші господарі.

Тих господарів перестеріг старий війт Гладун Теодор. Говорив: дати їм спокій, щоб не повторився 1919 рік. Дезертири заїхали до села Заланів, там залишили коні і десь щезли в лісі. Були слухи, що польська влада їх зловила та передала під полевий суд. Як відомо з історії, то в місяці серпні кавалерія Будьонного прорвала на Волині польський фронт та через Броди 19 і 20 серпня появилася в Ходорові й під Львовом. Два дні пізніше велика частина кавалерії Будьонного в'їхала зі сторони с. Підкаменя до Черча. Були дуже обережні. Всі дороги до села позаставляли тачанками, це були панські брички зі скорострілами. Селянам не робили прикростей. Кожний із большевиків мав у сідлі повно грошей "польські марки", та ними виплачували селянам за продукти. По одній добі від-

іхали назад у сторону с. Підкаменя. В селі був спокій, не знали до кого ми приналежні. По тижневі в селі появилoся двох комісарів, один Жид і один Москаль. На оболонні біля громадської канцелярії зібрали селян на мітінг. Після мітінгу створили "Ревком", до якого входили дві жінки і кілька мужчин. Тиждень після цього знов появилoся польські війська. Час від часу ішли бої. Большевики примістилися на Млинецьких могилах, а Поляки на горбку Грида. До Черча доходили одні і другі. Большевики воювали партизанським способом. Одної неділі зробили несподіваний насок на зади польської лінії. Наробили багато шкоди Полякам, захопили кухні, кілька возів амуніції й дещо з обозу. За кілька днів знову прийшли Поляки. Так тривало до половини вересня. В тім часі стався, як Поляки називають, "цуд над Вісло́м": Поляки відкинули большевиків із-під Варшави. Знову з полудня коло Дністра знаходилися частини армії УНР, як союзники польської армії. Своїми наскоками переслідували вони большевиків та змусили їх відійти на схід. Коли Поляки стали твердою ногою на українських землях, відразу зачали переслідувати наше населення. З приходом армії УНР декілька черчан прийшли до дому на відпустку; по розв'язанні УГА, вони вступили були до армії УНР, яку в нас називали Петлюрівцями. Під час їх відпустки Поляки поарештували їх та замкнули до тюрми в Бережанах. Знову деяким черчанам пощастило вирватися з польського полону. За ними поліція робила облаву в день і в ночі. Під час такої облави за старшиною Іваном Левицьким поліцист із Рогатина Маркевич застрілив Андрія Стечака, який пробував переконати його про невинність арештованого Івана Левицького. Такі облави за положеними черчанами тривали довгий час.

ПЕРШІ РОКИ ПІД ОКУПАНТАМИ

З весною 1920 р., а найбільше 1921 р. повернулися наші черчани з Америки. Повернулося понад п'ятдесят осіб, між ними десять жінок. Це була велика поміч при розбудові й поправі господарства. Кожний із них старався за свій тяжко запроцьований гріш купити дещо з ґрунту. І тут окупанти робили кривду нашим селянам. На довколишні фільварки з прекрасною землею поселили мазурів за догідними сплатами, а нашим селянам заборонено купно землі. Наших Американців використали купці Жиди, які крутилися цілими днями по селу. Вони масово скуповували доляри за збіжжя або за польські марки, які з кожним днем тратили вартість. Деяких до року часу Жиди зуміли вичистити до тієї міри, що людина дальше

мусіла йти з цілом на зарібки до багатіших господарів. У березні 1921 р. в Черчі примістилися польські улани, які стали великим тягарем для Черча. Їх завданням було: силою заставляти селян покоритися польській владі. Дуже часто улани виїжджали на сусідні села і там допускалися різних насильств ніби за невиконання припоручень влади. У Черчі кожного дня дівчат чи жінок заставляли стругати бараболі. За непослух таких дівчат чи жінок замикали до комори, де були смердячі шкіри. Тут згадаю один важний випадок. Одна з наших черчанок, семінаристка Анна Космина, яка щойно вийшла заміж за вчителя Е. Бачинського, копала грядки в городі. До неї підійшов старшина уланів та заставляв її стругати бараболі. Жінка відмовлялася й боронилася перед старшиною ризикалем. Старшина силою запровадив жінку до смердячих шкір та замкнув на кілька годин. Цей арешт із шкірами знаходився в господаря Стека Дмитра (Петрикового). По відсидженню кілька годин "кацету" пані Бачинська негайно виїхала поїздом до Окружної Команди Корпусу у Львові, щоб зробити протест проти насильства. Це були часи, коли йшли торги в Парижі за признанням Галичини Полякам. Окупанти з тим числилися. На протест п-і Бачинської приїхала до Черча військова комісія на перевірку. Після перевірки комісією веліли уланам забратися з Черча. Так ми позбулися великого тягару вдержування уланів.

Осінньою порою окупаційна влада переводила перепис населення. Наші селяни протестували та не признавали над собою прав польської влади. Тут знову появилися по селах карні відділи уланів, що силою переводили перепис населення. Багато наших селян перенесли на своїх плечах різні знущання, платили данини й усякі грошові кари. З лютим 1922 р. окупанти зарядили військову бранку, заставляючи силою наших хлопців йти до війська. Багато клопоту мали наші вийти і парохі. Від них вимагали метрик народження. За рекрутами робили різні облави та силою забирали до війська. Це тривало близько три місяці, врешті під тиском влади господарі мусіли погодитися віддати своїх синів до війська. Наші рекрути переживали різні докори, перебуваючи в неогрітих касарнях у збірному пункті в Бережанах. Щопиш по приділенню до полків відносини для них дещо покращали. Осінньою порою окупаційна влада зарядила вибори до сойму й сенату в Варшаві на день 8 жовтня 1922 року. Відповідно до волі президента ЗУНР Є. Петрушевича Українці ті вибори збойкотували. По селах і містах пішли арешти визначних осіб. У Черчі арештовано Михайла Стека. Я був у той час учнем гімназії в Рогатині та бачив по парканах заклики в українській мові голосувати на

тодішніх кандидатів-хрунів як Ільків, Твердохліб і под. Побіч цих оголошень були другі з закликом президента Петрушевича солідаризуватися з проводом ЗУНР та бойкотувати вибори. Пригадується мені один ранок, коли я прийшов до школи. У дверях кожної класи стояв жандарм. На призначену годину вчителі не прийшли всі: багато було арештованих. Між арештованими: д-р Білінський (домашній арешт, бо був хворий), проф. Микола Угрин-Безгрішний, Михайло Кужіль, Іван Керницький та катехит о. Т. Кудрик. З огляду на брак учителів наука відбувалася по дві-три години денно. Був арештований теж о. шамб. С. Городецький; старенького чоловіка провадили піхотою селами з Рогатина до Бережан, щоб тим показати селянам своє "моцарство". Пам'ятаю день першого листопада, коли було запоряджено відправити богослуження й панахиду. Одинадцята година перед обідом у мурованій церкві в Рогатині, переповненій вірними з міста й сіл, відслужено богослуження при співучасті гімназійного хору. Богослуження відслужив о. Т. Теліщук, парох Потока. Під час панахиди стояли на струнку старші пластуни. По панахиді о. Теліщук як добрий промовець виголосив патріотичне слово. Його слова задержались мені в пам'яті до сьогодні: — Перенесімся своїми думками на Маківку, Лисоню, Семиківці, Соснів; на цвингарі у Львові, Києві, на наші подільські поля, на широкі степи України. Там наш найдорожчий цвіт зложив на жертovníку своє молоде життя, а батьків їх сьогодні запроторюють у тюрми... Слова о. Теліщука підносили кожного на душі. Знав о. парох, знали і люди, що станеться після такої промови. Устиг тільки о. Теліщук зайти у захристію, а там уже на нього ждала поліція. Таки з місця забрали до Бережан у тюрму. Перед Різдом Христовим усіх арештованих звільнено. Припадково попала була в мої руки спільна знімка арештованих. Посередині сидів неначе патріярх о. шамб. Городецький разом з оо. Кудриком і Теліщуком. Були на знімці ще й інші особи: Ковалів із Явча, Чачунь із Жовчева та Михайло Стек із Черча. Згадую імена тих трьох осіб, бо в 1928 р. вони за юдин гріш перейшли до "Сель-Робу", хоч перед тим були добрими патріотами. У 1923 році пішла нагінка на економічну інституцію т-во "Дністер". Наших селян силою заставляли убезпечуватися в польських асекураціях. Та наш селянин дорожив емблемою "Дністра": це була металева плитка, на якій на синьому полі був зображений галицький лев. Така плитка була на воротах у наших господарів, як доказ пошани до української установи. Майже цілий рік наші селяни вперто боронилися перед польською асекурацією та даліше задержали в себе асекурацію "Дністра". Тут хочу дати деяке порівняння до наших братських установ на емі-

грації. Нераз пропонується нашим особам взяти асекурацію в українських установах. І тут дістанете у відповідь: — А яка буде різниця, коли я візьму в чужій установі? — І ось приходить мені на думку: чи свідоміші тут тепер наші люди, коли так думають, чи свідоміші були п'ятдесят років тому, коли завзято боронилися перед ворожими асекураціями?...

Так наші черчани вперто боронили перед окупантом права до свого життя.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ПРАЦЯ ПО ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Проминули дні радості й смутку. Залишилися гарні спогади з останніх років та незабутня пам'ять у пісні: "Засумуй трембіто та по всьому світу, що упало сорок тисяч галицького цвіту..." Культурно-громадське життя знищене війною треба було відбудувати назад. Пекучою справою була будова школи. Літом 1921 р. громада взялася до будови школи (коло Рибакка); під осінь будову закінчили. Одну класу призначили для школи, другу для читальні "Просвіти", яка почала свою діяльність. У тій класі побудовано провізоричну сцену для вистав. Місця було мало, але не було іншої ради.

Почалася загальна культурно-освітня праця. Підготовано й відіграно кілька вистав, відбувалися проби співу церковного і світського. Вечорами, найбільше в неділю, сходилися госпо-

Черче 1936 р. Діточній садок з управою й родинами. Зліва: Чолій Олекса, о. М. Кравчук і Дмитро Хіцяк.

дарі й молодь та прислухувалася читанню часописів і книжок. Багато в цей час причинилися до піднесення театральної праці мандрівні театри. Акторами тих театрів були переважно емігранти зі східних земель України. Популярним у цей час був театр під дирекцією Івана Когутяка. Цей театр часто гостював у Рогатині, то й туди заходили черчани. Одного вечора цей театр відбув свій виступ і в Черчі, де в шкільній клясі відіграв виставу "Запорозький скарб". Такий виступ захолював людей творити театральні гуртки по селах. Під осінь 1922 р. у Львові вийшов новий часопис "Новий Час". На першій сторінці часопису появилася ілюстрація пам'ятника "Борцям за волю України", побудованого в Янові біля Львова. То й виринула в нас думка побудувати подібний пам'ятник у Черчі. Думку скоро зреалізовано. Створено комітет і рішено придбати фонди для споруди пам'ятника. Тією справою зайнялися колишні вояки УГА: постановили приготувати вертеп та під час Різдва пішли з колядою. Черчани щедро давали свої жертви на будову пам'ятника. Проект пам'ятника виготовив інженер-архітект Роман Грицай у Рогатині. Мав я нагоду бачити цей проект: могила височини до півтора метра мала бути вимурована з каменя. Хрест був зроблений із заліза, висотою двох метрів. На хресті тризуб і таблиця з написом: "Борцям за волю України". Написи й усі прикраси були зроблені з гарматніх втулок (гільз), себто з мосяжу. Хрест і орнаментуку дуже старанно виготовив коваль Ілько Гладун. Це все приготувлялося на день першого листопада 1923 року. В ті дні мало відбутися святочне відкриття пам'ятника. Про цю підготовку довідалася польська поліція та цей пам'ятник сконфіскувала. Могила впалим стрільцям залишилася без пам'ятника... 1924 рік був важливим для черчан, бо будували Народний Дім. Усі зусилля йшли на будову. Літом цього року зорганізовано аматорський гурток під прозодом Грицька Гладуна. Цей гурток приготував першу виставку "Замрячений світ". (Про працю в тім році згадано більше в розділі: "Будова Народного Дому"). У 1925 р. громадська діяльність значно поліпшилася, бо до розпорядимости в нас був уже Народний Дім. Театральна зала не була ogrівана: там відбувалися танці, то й молодь добре грілася при коломиїках.

У місяці жовтні зорганізовано кооперативу під назвою "Народний Дім". До першого проводу кооперативи вибрані: Гладун Іван (із Лану) — справник, Дмитрів Грицько (Гринів) — касир, Хіцяк Дмитро — книговод і крамар.

Кооператива містилася в старій громадській канцелярії. Початки були дуже трудні так, що кооператива хилилася до

впадку. Було всього тридцять членів із вкладом уділів 150 золотих. Із початком лютого Дмитро Хіцяк залишив роботу, його ж місце зайняв я; було тоді мені шістнадцять років. Я працював як крамар, а місце книговода перебрав В. Баслядинський. Проте мій досвід ведення кооперативи не був достаточний та довів кооперативу до недобору сто золотих: мою платню за три місяці. По 20 золотих на місяць я сплачував недобір, а відтак був звільнений із праці. Від упадку кооперативу вирутував дир. П. Бігус, якого в травні перенесено на посаду до Черча. Він на перевірку кооперативного майна приїхав із Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові. Відбув ширшу нараду з членами та перевів вибір нової управи: справник Чубатий Іван, дир. Бігус — книговод, Галата Василь — касир. Місце крамаря перебрав Хіцяк Дмитро. Місяць пізніше Хіцяк Дмитро був покликаний на посаду до повітового Союзу Кооператив у Чорткові, а його місце перебрав Стек Дмитро (Леськів).

Працю кооперативи піднесено до високого рівня; торги зросли так, що протягом двох тижнів покликано мене як другого крамаря. Моя праця була: кожного ранку ходити з кошиком по селі та скупувати яйця і збіжжя; по обіді ж дуже часто ходив я з мішком до Рогатина на закуп товарів, яких бракувало в крамниці. Вечорами помагав я крамареві в про-

Черче. "Фестин" та інсценізація, організовані Рідною Школою 1936 р.

дажі. Уже під осінь викінчено поміщення в "Народнім Домі" і туди перенесено кооперативу.

За ініціативою дир. Бігуса під час перенесення коопера- тиви відбулося "Кооперативне свято", на яке запрошено дир. П. С. Кооператив С. Кузика і адвоката д-ра С. Гладкого. З цієї нагоди призначено сто золотих товарами роздати найбіднішим родинам та малі дарунки дітям. Пізно вечорами мені приходи- лося виготовляти великі афіші на це свято та приготувати дарунки для дітей. На "святі" вечером відбувся концерт із доповідями запрошених гостей. Це "свято" зробило свою роботу: навіть найбідніші господарі стали членами коопера- тиви та її добрими покупцями. Люди ставилися до коопера- тиви з повним довір'ям, її торги піднеслися до великих розмірів. Уже при кінці року кооператива відкупила молочарню від приватних осіб та примістила в "Народнім Домі". Приємно було там не лишень працювати, але й приглядатися тій праці. Ранком о шостій годині наші господині несуть молоко до молочарні. Після здачі молока вступають до коопера- тиви, де відбирають товари. Спішать додому, бо треба збиратися в поле. Ми крамарі все точно записуємо, бо при кінці місяця треба розрахуватися.

Кожного ранку біля Народного Дому творився великий рух. У літі 1927 р. кооперативними фондами побудовано філію коопера- тиви біля курорту.

Треба згадати, що в місяці березні 1926 р., за ініціативою о. Івана Ратича, відбулося зібрання всіх установ села Черча як: церкви, громади, "Просвіти", коопера- тиви і знатніших осіб. Це зібрання назвали: "Консолідація сил села Черча". Воно відбу- лося у священничій резиденції. Завданням зібрання було спів- працювати з собою, бо в цей час у Черчі почав закорінюватися "Сельроб". Відомо мені, що на тім зібранні ухвалено здержати передплату часопису Сельроба "Світло". На знак протесту Чолій Грицько вийшов із засідання. Пізніше виявилось, що він був тим, що пропагував комунізм у Черчі. Після приходу сове- тів в 1939 р. цей же самий Чолій із розчарування збожеволів.

У 1926 році на Великий Піст відбули черчани дуже вели- чаво місію, яка мала моральне значення для Черча й поблизь- ких околиць. (У цьому ж році відсвятковано десяти роковини смерті Івана Франка, про що згадується в особному розділі).

У 1927 р. викінчено театральну залю та почалася активніша праця аматорських гуртків. У тому ж році урухомлено в Черчу курорт. Тоді ж почали до нас приїжджати люди з вищою осві- тою; деякі з них давали відчити та допомагали організації культурного життя в селі.

1928 рік визначався великою акцією виборів до сойму й

сенату в Польщі. Як вісімнадцятилітній юнак був я тоді службовиком Повітового Союзу Кооператив у Рогатині. По закінченню праці, я був зобов'язаний ночувати на підлозі в канцелярії, але ж волів іти додому, з'їсти теплої борщу та виспатися під печею. Так мав я нагоду приглянутися передвиборчій акції. Вибори відбувалися з початком березня 1928 р. і з того часу Черче має сумну історію. У 1907 р. Черче боролось проти москвофільської язви, в 1922 р. бойкотувало польські вибори і не помагали побої польської поліції. За те ж у 1928 році 80% (400 голосів) черчани дали для "Сельроба". — Однак посла з цієї партії не вибрали, а дуже пошкодили А. Гірнякові, кандидатові Радикальної Партії. У Черчі відбулося одинокі передвиборче віче Лисецького, кандидата "Сельроба". У Канаді ця особа знана як "Лисець". Пригадую собі цей день виборів (здається, 12 березня). Неділя. Я йшов до церкви. Подорозі завважив кілька червоних прапорів прив'язаних до коминів на хатах. Цю штуку встругали організатори сельроба тим господарям, котрі були проти цієї партії. На роздоріжжі при в'їзді до церкви вивісили червоний плякат із написом "Голосуйте на Сельроба!" По парках і брамах були розміщені великі оголошення.

Хтось мусів цю юдину роботу фінансувати. Повіт Рогатин належав до Золочівської округи, з якої мали вибрати 9 послів.

Черче 1941 р. Дружина копаного м'яча. 1-ий ряд: В. Стек, Г. Гладун, М. Галата, 2-ий ряд: В. Тицький, С. Космина, С. Геба, 3-ій ряд: І. Залипка, М. Іваніло, М. Дачишин, Я. Гладун і В. Попадинець.

Вислід виборів був: чотири послы партії УНДО, де був вибраний із Рогатина посол Степан Кузик. Один посол партії "Праці" і ним був д-р Михайло Західний із Бережан. Один посол Жид. Три послы — Поляки. Мав я нагоду чути розмови осіб, які переводили вибори: Якщо б Українці пішли до виборів спільно УНДО й Радикали, були б вибрали сім послів. УНДО мало після виборів чотирьох послів двадцять тисяч голосів надвишки. Радикали дістали двадцять чотири тисячі, але посла не вибрали. Бракувало голосів села Черча. Надвишкою голосів Поляки вибрали, а радше призначили двох послів --- Поляків. Сельроб (комунисти) одержали на цілий округ десять тисяч голосів. Уже по виборах черчани побачили, що зробили помилку, та вже було запізно.

По Різді й літньою порою з великим успіхом давав свої виступи в Черчі хор Дмитра Котка. Відвідував Черче також д-р В. Старосольський і другі видатні особи. У неділі й свята люди сходилися біля курорту, де вечорами пригравала оркестра. Осінньою порою читальня "Просвіти" приготувлялася відсвяткувати врочисто шістдесятлітні роковини Матірнього Т-ва "Просвіти". День 8-го грудня 1928 р. була субота. У церкві відправлено богослуження получене з панахидою. Люди в цей день здержалися від праці. Вечером у залі "Народного Дому" відсвяткували величавим концертом і святочною доповіддю "Роковини Просвіти". На другий день у неділю відбулися річні збори "Просвіти". Виділ "Просвіти" очолював учитель Теодор Грибович. На зборах ухвалено влаштувати курси для неграмотних. Під час війни науки в Черчі не було і молодь виростала без освіти. Була тоді можливість виїхати на еміграцію, але до цього вимагали початкової освіти. Після зборів започатковано вечірні курси для неграмотних. Курсами проводив учитель Грибович, а мене і мого друга Гладуна Петра запросив на помічників. Яке ж було прикре явище брати дорослих осіб за руку неначе дитину, щоб заокруглювати їм букви. Курс книговодства провадив дир. П. Бігус. На тих курсах було около п'ятнадцять осіб. Між ними були курсанти з села Потік; усі вони після закінчення курсу стали добрими провідниками кооперативи.

Один раз у тижні відбувалися виклади: історії, географії й релігії. Викладачами були: Стек Дмитро (с. Сенька) і о. Іван Ратич. Ця культурно-освітня праця велася при кінці 1928 і на початку 1929 років.

Були це гарні вечорі; місячна ніч, зала "Народного Дому" заповнена слухачами. Знова у школі обидві класи зайняті курсантами. Десь коло десяти години все веселе верталося домів. Так виглядала культурно-освітня праця в Черчу, коли я прощав його та виїхав у Канаду.

БУДОВА НАРОДНОГО ДОМУ В ЧЕРЧУ 1924 РОКУ

Наше село не спроневірилося, хоч пережило різні репресії збоку польської окупаційної влади, та в скорому часі взялося до впорядкування культурно-громадських справ. Шкільний будинок, побудований 1921 р., задовольнив тимчасово шкільні потреби. То тепер прийшла черга на будову "Народного Дому". Згадано в попередніх розділах про фонди, які зібрали наші емігранти в Америці; тепер задумане діло зачали реалізувати. В лютні 1924 року, коли на дворі шаліла снігова заметіль, наші черчани відбували збори для вибору будівельного комітету. На збори прибув тодішній голова філії "Просвіти" в Рогатині гімназійний учитель Микола Угрин-Безгрішний. Приявним був теж парох Черча о. Іван Ратич. З оповідань мого батька і брата знаю, що до комітету будови увійшли такі особи: Олекса Клим голова, Белнів Василь — секретар, Тицький Василь — касієр. Вільні члени: Чолій Іван, Іванило Михайло (Далібок), Гелата Василь, Маслій Петро, Гладун Іван. Могли бути ще інші особи, та сьогодні годі всіх запам'ятати. Більшість була тих мужчин, які повернулися з Америки. Проект дому зробив архітект інж. Роман Грицай. Комітет узявся енергійно до праці. Ще за доброї санної дороги зведено цеглу з Рогатина. Ранньою весною розібрано старий будинок та вичищено і приготовлено

Черчани біля "Народного Дому" перед Шевченківським концертом
22 березня 1925 р.

площу під будову. Вдень і вечорами сходилися хлопці й дівчата колати рови для фундаментів. Мулярські роботи перебрав контрактор Мих. Косович із Роздолу. Нагляд і ведення будови мав Белнів Василь аж до виїзду його в Канаду; після нього проводив будовою Дмитрів Олекса (Зарівців). Праця при будові йшла ціле літо, а в вересні дім накрито бляхою. Зібрані в Америці фонди вичерпалися так, що бляху мусіли заборгувати. Викінчення внутрі забрало кілька років через нестачу фондів. Пізно осінню позабивали вікна дошками, дали провізоричні двері, іншим словом: забезпечено від вітру. В залі не було підлоги, не була вона огріта, а проте і в таких обставинах залочатковано культурно-освітню працю. В лютті побудовано провізоричну сцену, вдекоровану смеречиною та відіграно на ній першу виставу. Літом, коли ще провадилася будова, група осіб зорганізувала драматичний гурток під проводом Грицька Гладуна. Першу виставу вивчили "Замрячений світ". Із тією виставою їздили до села Псари й Підгороду, а в лютті 1925 р. відіграли її, як першу виставу, в новому "Народному Домі". Тією виставою зробили святочне відкриття "Народного Дому", получене з промовою одного з членів будівельного комітету. Другу імпрезу влаштували 22 березня 1925 р.: це був Шевченківський концерт. Хор під диригентурою Василя Баслядинського відспівав декілька пісень, були деклямації, а реферат виголосив учит. М. Угрин-Безгрішний. Хоч вступ був за оплатою, заля не могла примістити всіх людей. Наші господині пожертвували прядиво, а ткачі безплатно виткали полотно, з якого зробили куліси й тимчасову занавісу. Учні вищих клас української гімназії в Рогатині (ними були: В. Баляс, М. Пиріг і Дмитерко) розмалювали сцену. Місця для сидження, а було їх понад триста, поробили тимчасом як лавки. Під осінь того року з сусіднього села Беньківці Зенон Телішевський, як талановитий режисер, зібрав із сусідніх сіл здібніших осіб для підготовки драми "Ой не ходи Грицю". Аматори були з сіл Беньківці, Фрага, Жовчів, а гурти до сцени із Черча. У тому збірному гуртку я мав ролю Дмитра, з якої добре вив'язався. Виставу поставлено в день першого листопада 1925 року. Перед виставою заряджено відправити в церкві панахиду, а опісля всі люди перейшли до "Народного Дому" на виставу. Заля не могла помістити всіх людей. Виставу відіграли якнайкраще: гуртові сцени як: Колядники, Вечерниці, а дальше трагічна дія, коли Маруся отроює Гриця, могли просто дорівнювати театрам. По закінченню вистави режисер З. Телішевський запропонував, щоб за гроші зібрані при вступі заінсталювати підлогу в театральній залі; а було 230 зол. Така поведінка заохотила черчан до активної праці. Підготовлено тоді кілька більших вистав

уже своїми силами, як: "Хмара", "Кара совісти", "Ясні зорі" й інші менші вистави. Були нераз матеріальні труднощі, бо всі гроші йшли на сплату заборгованої бляхи. Наша еміграція в Америці перевела додаткову збірку і тими грошми сплачено заборговану бляху. Після сплати довгу всі приходи зужито на викінчення театральної залі та придбання книжок для бібліотеки. У 1927 р. викінчено в цілості театральну залю й гардеробу. Ця праця була зроблена завдяки доброму виділові, у проводі якого був Іванило Грицько (Дячишин). Фронтвий льок"ль, призначений для кооперативи, викінчено 1926 р., фондами кооперативи. Залишилися невикінченими дві малі залі на поверсі. У "Народнім Домі" сконцентрувалося все культурно-громадське життя: Читальня "Просвіти", кооператива, моло-чарня, а пізніше і Кружок "Рідної Школи". У Черчу гостив двома наворотами мандрівний хор Дмитра Котка. Мав великі успіхи бандурист Шербина. Коли урухомлено курорт у Черчі, так часто гостювали мандрівні театри. Кожної неділі, починаючи від ранньої весни до осені, наша молодь мала зустріч на площі "Народного Дому", де в тіні смерек стояли лавки. Дуже часто відбувалися забави з танцями, на котрі приходила мо-лодь із сусідніх сіл. Назагал "Народний Дім" був прикрасою села, місцем розваг молоді та важливих зібрань для старших.

**Драмагичний гурток у Черчі, 1927 р. Посередні сидить голова гуртка
Гладун Грицько.**

ОСВІТНЯ ПРАЦЯ ГІМНАЗІЙНИХ УЧНІВ-ЧЕРЧАН

Хочу присвятити тих кілька рядків своїм друзям -- учням гімназії. Не всі вони вже між живими. Декого доля кинула на Сибір, других на еміграцію в Західню Європу, третіх за море, а деякі залишилися на рідних землях. У перших роках по війні, вони були носіями живого слова в село шляхом кольпортажі книжок. Кожних вакацій, головно ж різдвяних, нас учнів-селян обладувували книжками, які ми розповсюджували по сільських хатах. Це були видання головно "Червоної Калини", календар-альманах та другі цікаві воєнні оповідання. В час роковин Шевченка і Франка ми розповсюджували наліпки на вікна з портретом Шевченка і Франка. Під час Різдва 1922 р. наша група зложена з сімох учнів, перший раз пішли з колядою на "Рідну Школу". Для цього ми спорудили звізду за вказівками учит. Миколи Угриня-Безгрішного. Черчани нас радо приймали та нагороджували щедрою колядою. В 1925 р., коли вже був побудований "Народний Дім" і читальня розпоряджала скромною бібліотекою, то наш гурток постановив ті книжки оправити. Добрим майстром-переплетником був Клим Ратич. Йому до помочі були: Дмитро Лібер, Роман Стек, Степан Геба, Степан Баслядинський, Василь Іванило. У тому часі ми підготували три малі п'єси: "Весілля з поправками", "Сатана в бочці" і "Козацькі діти". Ті вистави були старанно підготовлені і мали добрий успіх. Але дістали догану від пароха о. Ратича, бо такий репертуар не підходив гімназійним учням. Уже від того часу кожних вакацій, як різдвяні чи літні, учні обов'язково мусіли підготувати одну виставу. В 1926 р. наша еміграція в Америці за старанням Василя Белніза перевела збірку на бібліотеку в Черчі. Гроші одержало Матірне Т-во "Просвіта" у Львові та післало за них поважну кількість книжок до читальні "Просвіти" в Черчі. Ці книжки були брошуровані і тим разом учні знову взялися за переплетниче діло та ті книжки оправили. Завдяки Американцям і учням гімназії Черче могло похвалитися багатою й упорядкованою бібліотекою. Знов у 1927 р. під час вакацій підготовлено поважну п'єсу Черкасенка "Про що тирса шелестіла". Режисурою зайнявся студент (вже по maturi) Лібер Дмитро. Публика нетерпеливо ждала, коли п'єса буде на сцені. В час вистави зала була переповнена. Між учнями була одинока дівчина, заангажована до ролі, а нею була Марта Лиса. Наш гурток притягав до участі сільські дівчата, які дуже добре вив'язувалися в ролях та мали велике вдоволення виступати зі "студентами", як нас тоді називали. Із старших дівчат були: Дзюбата Ксеня, Космина Параня, Космина Кася і Хіцяк Настя, а з молодших: Космина Ольга. На кожний

заклик до писання роль, афішів чи участі у ролях учні ніколи не відмовлялися. Своєю допомогою збагачували освітню працю в своєму рідному селі.

ДЕСЯТИЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ ІВАНА ФРАНКА В ЧЕРЧІ И ПОВІТІ

Рік 1926. — У тому році припадали десяти роковини смерті Івана Франка. В тому ж році по наших селах масово організовано руханкові товариства "Луг". У квітні зорганізовано "Луг" у Черчі. До проводу ввійшли: Гладун Грицько — голова, Геба Степан — секретар. Решта осіб виділу — не пригадую вже їх позицій — це були ще Стек Михайло, Чолій Олекса, Дячишин Роман, Залипка Дмитро.

Ранньою весною хлопці й дівчата сходилися до "Народного Дому", де робили ритмічні вправи. В неділю ті вправи відбувалися на "Оболонню".

У травні наші хатки були прикрашені наліпками на вікнах із портретом Івана Франка. На пропозицію дир. Бігуса привезено великий камінь зі скали та приміщено на площі "Народного Дому", як тимчасовий пам'ятник Іванові Франкові. Мені припоручено підшукати гарного молодого дуба в лісі, якого я в приявності дир. Бігуса посадив напроти каменя.

Коли дивлюся тепер на світлину, то цей дуб за сорок років виріс у розлоге дерево, а на місці каменя стоїть тепер погруддя

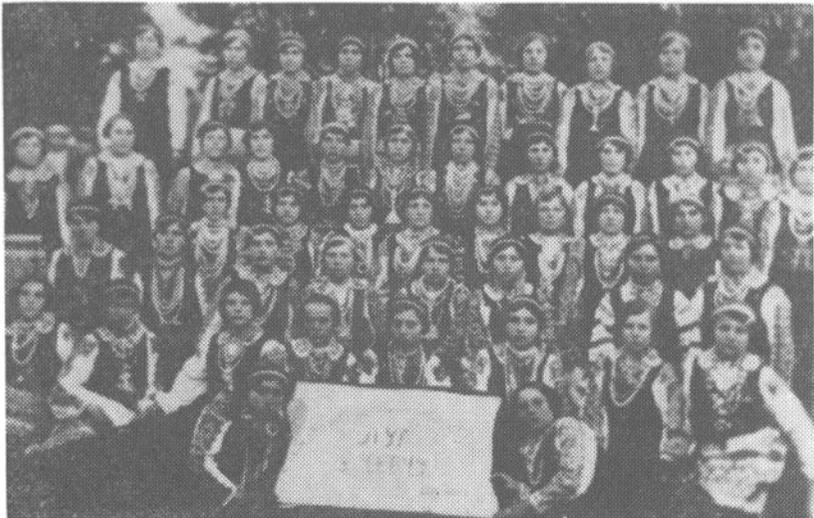

Руханкове т-во "Луг" у Черчі 1926 р. (хлопці).

Івана Франка. Для звеличання свята підготовлено величавий фестин. Одной гарної неділі в червні на клич сурми ми зійшлися зараз по обіді біля "Народного Дому". На запрошення прибули: дута оркестра філії "Просвіти" з Рогатина та "Луги" з Бабухова і Потока. Оформлено похід, очолюваний оркестрою, і колона за колоною рушили вперед на площу в ліс Велин. Услід за нами рушили родичі з дітьми, як ми їх називали: "резерва".

Які це були гарні дні! Оркестра грає маршову пісню, ми йдемо дорогою, що перетинає поля. По обох боках дороги під легким подувом вітру хвилюють жита і пшениці... і, тут приходить на думку пісня, яка зродилася на наших полях у вільних змаганнях: "Ми йдемо вперед, за нами вітер в'є і рідні нам кланяються жита..." За мною в другій чвірці маршує мій брат. Знов у передній колоні моя сестра, а там далі позаду з групою селян штильгує мій старенький батько. Входимо на площу оточену навколо лісом.

Хлопцями вправляє Євген Бачинський, тоді студент фізкультури, дівчатами колишній старшина УСС Стек Михайло. Посередині площі збудована трибуна, де приміщено оркестру та провід "Лугу". Голова "Лугу" Гладун Грицько відкриває свято та покликає до слова, а радше представляє щойно прибулого із студій у Празі д-ра Дмитрова Григорія, який сказав коротку промову про значення сьогоднішнього "Свята Фестину". Приходить черга на ритмічні вправи хустинами дівчат. а відтак топірцями хлопців. Публика нагороджує їх оплесками.

Руханкове т-во "Луг" у Черчі 1926 р. (дівчата).

Вправи сикавкою виконав "Луг" із Бабухова. Публика була одушевлена нашими пописами. При звуках дутої оркестри всі забавлялися до пізнього вечора.

Цей удалий виступ заохотив нашу молодь до дальшої участі в "Лузі". Ряди луговиків збільшилися. Всі на час сходилися на проби. Почалася гаряча підготовка до повітового здвигу, призначеного на початок серпня.

Місце вибрано на громадському обolonі в селі Потік. Наші кравці взялися до шиття лугових одностроїв. Знов дівчата пожвавили свою роботу для вишиття костюмів. Столярі виробляли топірці. Назагал підготовка йшла в усіх ділянках.

Прийшла неділя повітового здвигу. Збірка на громадським обolonю. Останні проби ритмічних вправ, упорядковується похід і рушаємо в дорогу. Похід очолює сурмач Івєн Пушкар (колишній полковий сурмач австрійської армії). Під його ритм маршуємо до села Потік.

Минаємо фільварок. Перед нами показалася простора площа, заловнена народом. Із боків стоять колони "Лугів" — хлопців і дівчат. На трибуні стоять представники повітової управи й головної управи "Лугів" зі Львова та представники громадянства Рогатина. Із замітніших осіб струнка постать із високим чолом тодішнього директора гімназії в Рогатині Антона Крушельницького. Починається похід перед трибуною, чота за чотою, вперед дівчата, відтак хлопці. Почулися голоси команди: Позір! Вправо глянь! Верни!

Оплескам не було кінця. Чоти луговиків заходять на при-

Група юнаків села Черча, 1934 рік.

значені місця для вправ. Коротку доповідь про Івана Франка виголошує письменник Антін Крушельницький. Починаються ритмічні вправи. Оркестра грає арію: "Гей, там на горі Січ іде". Підносяться тисячі толірців. Знов дівчата відбувають вправи хустинами. Публіка нагороджує нас рясними оплесками. Кінчаємо ритмічні вправи та сходимо з площі на перерву. Під час перерви зазнаємося з дівчатами і хлопцями з других сіл. Далше продовжувалися загальні танці й різні несподіванки, як це буває на фестинах. Сонце схилялося до заходу, від Гнилої Липи снувалася мряка, як ми гуртками, одушевлені гарними успіхами, розходилися домів.

Третій фестин цього літа був призначений у селі Бабухів. Було вже по жнивах. З огляду на дальшу відаль від мого села, ми їздили туди підводами. На призначене місце й годину ми зібралися та підводами рушили в сторону Рогатина. Перед містом ми позлазили та гарною колоною перейшли через Рогатин, а вслід за нами підводи неначе обоз. За Рогатином ми знову підводами рушили в сторону Бабухова. Там біля кооперативи стрінулися з другими "Лугами" та взірцевим походом рушили за село на сіножать, де мав відбутися фестин. Для звеличання роковин Франка було декілька "Лугів" із сусідніх сіл. Відбули ми ритмічні вправи, вислухали доповіді про Івана Франка та під вечір верталися домів. Фестином у Бабухові ми закінчили святкування Франківського 1926 року в Черчі та рогатинському повіті.

"Каменярі", свято Івана Франка в Черчі, 24. 7. 1938 р.

СПОГАД

про управителя народної школи в Черчі дир. Василя Дзедзика
(1880-1919)

Безперечно — до найстарших піонерів на виховному і просвітньому полі в повище зазначених роках села Черча — належить бл. п. директор Василь Дзедзик.

У часах австрійської займанщини східня Галичина була економічно й культурно дуже відстала країна. По наших селах панувала "тьма кромішня", неграмотність, брак національної свідомости. Розпанована польська шляхта польонізувала наших селян, згори споглядала на "попа і хлопа", котрих використовувала для своїх цілей. Закріпачені селяни були робочим тяглом для власників великих земельних маєтків (дідичів). Щоби за цесаря Йосифа II-го східня Галичина стала дещо підноситися з упадку. Цесар завів деякі соціальні реформи, скасував особисте підданство селян та дозволив їм іти до школи й ремесла, а нова система освіти з німецькими середніми школами й університетом у Львові (1784 р.) мали піднести культурний рівень громадян.

Серед таких невідрадних обставин почали працювати по

Родина Дзедзиків 1916 р. Зліва: пані Анна (дружина), син Андрій, дир. В. Дзедзик, дочка Ольга і їхній кривий Ромах Остап із Чесниї.

наших бідних селах спершу — дяко-вчителі, а опісля кваліфіковані вчителі-піонери, що почали орати перелоги під народне відродження від половини 18 століття. Одно з перших піонерських місць має тут управитель школи, с. п. Василь Дзедзик. Не маючи певних даних, лише з пам'яті постараємося хоч приблизно накреслити цю скромну, а на ті часи многогранну постать народного вчителя, піонера відродження. Народився він ок. 1848 року в Бучаччині як син дяко-учителя. По закінченні народної школи вступив до гімназії з німецькою мовою навчання в Бучачі під управою оо. Василян. Ставши по смерті батьків круглим сиротою та не маючи матеріальних засобів, закінчив 6-ту класу та вступив до місцевої вчительської семінарії; щоб її закінчити, мусів заробляти ще приватними лекціями. По закінченні семінарії почав учителювати. Не маємо певних даних, коли саме почав учителювати в Черчі, але воно певне, що прибув до Черча зі села Фраги, рогатинського повіту, де вчителював (приблизно коло 1880-1885 рр.). Так почав він працювати серед темних селян, до того ще розпитих горілкою, що щедро продавалася по корчмах, де наші люди пропивали свій останній гріш, ба навіть і кусок поля.

Учитель Дзедзик був на ті часи "ліберальний", тож часто провадив не раз гострі дискусії на теми духового життя з парохами: Рудницьким і І. Созанським. Був гострим, але добрим, справедливим і сумлінним педагогом, а за порушення карності вмів карати і свою власну дитину, що провинилася в школі — на очах цілої класи. Намовляв і допомагав селянам посилати своїх дітей до гімназії в Рогатині та тішився з їхніх поступів у науці.

Сумлінно виконував свої обов'язки в школі, а за незначні відхилення від деяких шкільних приписів зі сторони інспекторату мав необосновані упітнення і "сикування" (інспектор Гофман був україножером). Це виявилось яскравіше, коли по наших визвольних змаганнях (у 1918-19 рр.) інспектор Гофман поставив зпит його дружині, яким правом їх син Корнило, Усусус, "український шовініст", вихований таким батьком, заарештував його і всадив до гімназійних сутерин. Для характеристики його, як такого, що дбав за добро школи, наведемо такий факт: під час пожежі школи (в початках 1914 р.) директор старався вхолити лише печатку школи й різні шкільні документи зі свого бюро в канцелярії, щоб лише їх охоронити від знищення, не дбаючи цілком про свої приватні речі. Зараз по пожарі старався відбудувати шкільний будинок, допильновуючи виготовлення нових плянів будови школи; але вибух першої світової війни цьому перешкодив. Коректно поведився з допоміжними вчителями (як от учителька Станьчевська, Поль-

ка), учитель Володимир Литвин (дуже грубий) і інші, які його любили й у всьому допомагали. Любив правду, ненавидів брехню, обманців, сільських "філософів", глупих бабів-ворожок, картав дітей і селян за вірування в забобони, в чари, чарівниць і т. п.

Пильних дітей винагороджував книжечками, видавчними т-вом "Просвіта" у Львові ("Нагорода пильности"), за якими ходив піхотою до Рогатина, то знову привозив їх його син, спершу учень Академічної (Головної) гімназії у Львові, опісля теолог і священник Петро — під час ферій, чи під час свят

Отець Петро Дзедзик із дружиною, матір'ю панєю А. Дзедзик і брат Андрій Дзедзик.

Великодня й Різдва Христового. Найбільшим його "гоббі"-розвагою було запросити до себе дяка Шпаковича та при чарці заправленої кавою горілки дебатувати й пояснювати свої чи чужі сни при допомозі сонника, щоб опісля піти до Рогатина й поставити "амбо" чи "терно" (2, або 3 числа) на льотерію...

До своїх дітей був добрим, але й строгим батьком, дав їм високу освіту та виховання. Найстарший син Петро став священиком (помер 1960 р. у Львові), молодший Корнило по закінченні 6-ої класи гімназії в Рогатині пішов за покликом директора гімназії Михайла Галушинського в Усуусу та пропав в Україні. Донька Ольга (заміжня за о. Василя Німого — уродженця Черча — тепер у Казахстані) по закінченні 4-ої класи рогатинської гімназії вступила була до вчительської семінарії в Бережанах, але світова війна перешкодила їй закінчити семінарію. Третій син Андрій — закінчив філософію і став учителем середніх шкіл (тепер у ЗСА). Допомогає і заохочував тодішню сільську молодь до просвітньої праці в селі, де вона в читальні "Просвіти" відбувала проби й давала вистави з народнього побуту. Сини Петро і пізніше Корнило брали в цій праці живу участь.

Коли основано тут пожежне товариство "Січ" і товариство "Сокіл", то пок. дир. В. Дзедзик був їх дорадником і помічником.

Можна з певністю сказати, що в праці, де брали участь свідоміші селяни й місцева молодь, то і дир. В. Дзедзик мусів їм у цьому багато допомагати. Якщо хто з його живучих іще учнів ті часи і його самого пам'ятає, було би побажаним дещо більше про нього "не злим, тихим словом" згадати.

Отець Василь Німний із дружиною, дітьми і швагром — А. Дзедзик.

Хоч із місцевими парохами дебатував і сперечався на різні релігійні теми (а сам вірив у сонники...) та не раз може й різнилися в своїх поглядах, був примірним для села, ходив на недільні богослуження, брав участь у церковному хорі, а його контрабас (під час читання апостола чи "Вірую") чули селяни аж до сусіднього села Потока (серед тихої літньої неділі).

Допоміжною в його праці була дружина Анна, тоді дуже молода і пристійна жінка; хоч сама не була вчителькою, але у вихованні дівчат і молодиць брала живу участь, сама була дуже добра господиня й мати для своїх дітей (померла 1948 р. в своєї доньки Ольги в Скоморохах Старих, пов. Рогатин) та виховала їх в українському дусі. Вона ширила — серед молодих жінок і дівчат народне мистецтво, вивчаючи їх вишивати й галтувати жіночі сорочки, обрусити (до церкви) чи різні макати. Її спеціальністю було галтування жіночих ковчирів до сорочок і "установок" на рукавах сорочок. Була доброю дорадницею для жінок у різних справах, як от виплекування і скорого дозрівання молоді бараболі "бобу" — як називалося це в Черчі, та всяких інших рослин, плекання овочів і різної городовини. За це її всі любили і радо їй у всьому допомагали.

Пок. дир. В. Дзедзик, хоч уже був подався на емеритуру (по уступленні російської армії з Галичини), то за української державности в 1919 р., почувачись іще в силах працювати в шкільництві (до цього ж іще в рідному), удався до тодішнього вже свого інспектора в Рогатині (називався він, здається, Озарків), щоб ще трохи вчителювати вже в своїй Державі. Вибрав собі село Потік, 4 км. від Черча, де вчителюючи короткий час, помер на плямистий тиф у квітні 1919 р. і там же похоронений.

Нехай пам'ять про доброго, справедливого, примірного педагога й виховника майже трьох генерацій живе серед нас черчан, його учнів і інших, що його знали, разом із ним співпрацювали та трудилися, щоб виховати молоде покоління на добрих громадян-патріотів для своєї дорогої Батьківщини.

ЧЕРЧАНЕЦЬ,

22 серпня 1968 р.

ЗГАДКА ПРО ДИР. П. БІГУСА

Петро Бігус народився 2 лютого 1882 р. в Бірках Великих тернопільського повіту. На третьому році життя став по смерті батьків круглим сиротою. Спочатку опікувався ним дідуньо й бабуня, а по їх смерті вуйко. Народню школу покінчив у рідному селі, а нижчі класи гімназії та вчительську семінарію в

Тернополі. По maturі 1901 р. став учителем. Та вже впродовж двох років праці Шкільна Рада, невдоволена вислідом навчання польської мови українських дітей, переносила його по черзі до чотирьох різних місцевостей. У 1903 р. покликаний до війська, відбув однорічну службу в школі резервових старшин та закінчив її в ранзі підхорунжого. У 1905 р. вертається до вчительської праці. Рівночасно живо інтересується просвітнянськими справами. Належав до активних працівників у громаді. Як вірний учень Тараса Шевченка й Івана Франка сповняє їх гарячі заклики: "Вставайте, кайдани порвіте!", то знов, "Кожний думай, що на тобі мільонів стан стоїть!" — входив у народ, розбуджував приспані віками національно-патріотичні почування, ліквідуючи рівночасно москвофільську отруту, впорскунену читальнями ім. М. Качковського, журналом "Наука" й тижневиком "Русское слово". З тієї причини шкільна влада переносить його, не раз по кількамісячній праці в школі й громаді, з одного села до другого, і так із Козови до Таурова, потім до Плавучі малої, вкінці ж до Гинович. У 1904 р. в тому ж селі подружується з Катериною Комарянською та одержує посаду управителя школи в Підгородді біля Рогатина. Доля обдарувала їх діточками: Наталкою, Мирославом, Ярославом і Степанією. Під щирою опікою батьків діти виховувалися на свідомих і гідних наслідників своїх родичів. У приписаному віці діти покінчили народню школу, опісля гімназію, а вкінці вищу школу. Всі вони в Торонті за виїмком Степанії, яка живе в Україні.

У 1907 р. утворився в Рогатині під проводом о. шамбеляна В. Городецького при Філії Т-ва "Просвіта" гурток просвітнянських працівників, до яких включився і Петро Бігус. Разом з іншими їздив по селах рогатинського повіту, закладав читальні "Просвіти", а при них крамниці, шпихлірі, позичкові каси.

За його ініціативою зорганізовано в Рогатині 1908 року аматорський гурток, який відіграв у місті першу п'єсу під наг. "Ревізор із Петербурга". Потім відіграв її ще в кількох місцевостях, показуючи читальням "Просвіти", як треба добрі п'єси ставити.

В 1909 році, коли утворився "Комітет будови української гімназії в Рогатині" під проводом о. шамбеляна Ст. Городецького, Петро Бігус стає його секретарем-душею. Висилає до громадянства повіту закляки-обіжники до жертвенности, бере активну участь у вічах, переводить масове оподаткування громадян. До трьох років побудовано на площі "Української Каси" триповерховий будинок, у якому знайшли гідне приміщення українська приватна гімназія та 7-класова Рідна Школа.

У першій світовій війні сповняє свої воєнні обов'язки на

різних фронтах і був два рази ранений. По листопаді 1918 р. зголошується до УГА і в ранзі сотника виконує службу Окружного Команданта в Бережанах. Разом із УГА переживає в "Чотирикутнику смерті" в Україні тифозні терпіння, а також полон у Тухолі. На просьбу дружини, по 11 місяцях побуту, був звільнений із полону та вертається до Підгороддя, до вчительської праці. Як колишній суспільний діяч включається знову до праці в українських установах, не числячись із фактом, що це вже шовіністична Польща, а не Австрія. У 1922 р. стає диригентом мішаного хору "Боян" у Рогатині, дає концерти з різних нагод. У ново-зорганізованому "Союзі Кооператив" стає спочатку секретарем надзірної ради, а від 1930 р. аж до приходу большевиків її головою. Був основником Районової Молочарні в Черчі й інструктором книговодства. Польська адміністрація і шкільна влада стежили пильно за цим активним суспільним діячем і перенесли його найперше до москвофільського села Беньківці, потім до Черча, а вкінці передчасно спенсіонували. Коли в Черчу відкрито купелеве заведення, то покликано до життя дирекцію, в склад якої увійшов і дир. П. Бігус. Покійний належав до різних місцевих і повітових товариств, нпр. "Просвіти", "Рідної Школи", "Українського Банку", "Союзу Кооператив", "Сільського Господаря", "Взаємної Помочі Українських Учителів", "Молочарської Спілки". У загальному інтересувався різними громадськими справами і дуже часто був у них активним і зразковим діячем.

Дир. Петро Бігус
*2. 2. 1882 †25. 10. 1966 рр.

У 1934 р. по тяжкій невилічимої недужі відійшла у вічність його дружина Катерина, оставляючи в глибокому жалю дітей і мужа. По році самотнього проживання, одружується він удруге з Катериною, з роду Кушнір, з якою ділив щиро свої радісні

чи турботні хвилини життя аж до своєї смерті. За часів большевицької інвазії в 1940 р. був арештований і вивезений до тюрми в Станиславові. По три з половиною місячних моральних і фізичних тортурах, НКВД не маючи доказів провини, звільнило його з тюрми. У 1943-44 рр. за німецької інвазії був головою "Українського Допомогового Комітету" на Рогатинщину і на тому пості боронив українських селян перед надужиттями Німців у справах контингенту. В 1944 р. виїхав із родиною на еміграцію, найперше в колищу Криниці, потім на Словаччину, а вкінці до Німеччини.

За стараннями Герасима Кушніра з Канади родина Бігусів прибуває до Торонта в 1949 р. Покійний влючається відразу до праці в ОУПК, згодом стає секретарем "Українського Канадійського Легіону", а вкінці секретарем "Кредитової Спілки" при церкві МБНП в Торонті. Як римо-католик не дав себе збаламутити ще в рідному краю польськими шовіністами, як це зробили десятки тисяч Українців того самого обряду. Він пішов за зовом своєї української крові, а освідомлений невмирущими ідеями наших геніїв духа, став зразковим, активним сином свого народу: разом із ним страждав, болів його недолею, знесив терпеливо наругу й переслідування ворогів-гнобителів.

Від автора: Згадка про лок. Петра Бігуса була поміщена 19 листопада 1966 року в "Нашій Меті", як допис п. Василя Кривоуса. Поміщую її тут за його ласкавим дозволом, із деякими пропусками. Місяць перед смертю я відвідав у лікарні бл. п. П. Бігуса. Це була остання наша зустріч. Покійний був дуже ослаблений, ледве спромігся висказати свої останні слова до мене: — Осипе! Коли пощастить тобі бути в Черчі, так передай поклін від мене дорогим нашим черчанам та перекажи їм, що я зробив для Черча все, що тільки було можливе в тодішніх обставинах. Передай від мене поклін "Нашій Україні". — Тут ми обнялися і нам потекли рясні сльози. Довго потім я роздумував над нашою минувиною. Пригадую часи, коли ми пізною ніччю робили різні підрахунки в кооперативі. Пізною ніччю ми верталися з Рогатина до Черча: я з праці в Пов. Союзі, а дир. Бігус із засідання Надзірної Ради. Його громадянська діяльність дала великі осяги. Особливо кооперативна дія дуже збагатилася: перекуплено молочарню, викинчено новий льокаль у "Народнім Домі", побудовано будинок філії кооперативи. Він був одним із основників Курорту. В 1928 р. організує курси книговодства. Упокоївся бл. п. П. Бігус 25 жовтня 1966 року. Похоронений 29 жовтня 1966 р. на цвинтарі "Проспект" у Торонті. Тих кілька слів від черчан нехай буде щирою подякою за його великий труд, а канадська земля хай буде Йому легка!

ЗНАТНІШІ МІСЦЯ В ЧЕРЧІ

Живемо в часах, коли нема пошани для святих місць, як церква, цвинтарі, придорожні хрести і т. п. На наших очах зникають цінні пам'ятки. По них залишається перекази подібно, як маємо їх сьогодні по наших давніх церквах чи монастирях. У своїй монографії хочу зазначити деякі перекази та місця, що залишилися в наших часах, бо може бути, що тих пам'яток скоро не стане. Починаю від релігійних пам'яток.

Як згадується в попередніх розділах із переказів, то на пограниччі сіл Заланів, Залип'я і Черче, на горі "Св. П'ятниці" мав існувати "Манастир Св. П'ятниці". До наших часів задержалася старенька церковця в Черчі, яка б мала бути перевезена з іншої місцевости до Черча ще 1733 року. Біля тієї церкви советська влада поставила металеву таблицю з написом такого змісту: Укр. Рад. Соціал. Республіка. "Пам'ятник Архітектури церкви 1773 р. охороняється державою. Пошкодження карається законом". Друга церква побудована 1898 р. більш у середині села. Обидві церкви, тепер нечинні, побудовані з дерева; котрогось дня може їх не стати.

Хочу згадати й за наші цвинтарі. В давнину біля церков хоронили небіжчиків. Біля старенької церкви був цвинтар. Залишилися на ньому малозамітні могилки, декілька похилених кам'яних хрестів та гробовець дідичів Лопатинських. Другий цвинтар започатковано близько старої церкви, дещо напівніч. На тому цвинтарі поховані парохи Черча оо. Рудницький і Созанський. Десь у 1910 році прилучено нову площу під цвинтар як продовження старого цвинтаря. На новім цвинтарі похоронено стрільців, які в руколашному бою 1919 року згинули під лісом Велін. Також похоронено там 1922 року о. Л. Бачинського, пароха Черча. Третій цвинтар знаходився на полях "Підліски". Цей цвинтар постав у 1884/5 рр., коли то в Черчі шаліла пошесть холери; тому прозвали його "холерний цвинтар". Цей цвинтар був обкопаний ровом, посередині стояв високий хрест. Четвертий цвинтар був військовий. Знаходився на громадському пасовищі "Гайок"; його започатковано 1914 року. На цьому місці впало в бої яких 300 російських солдатів в одній дебрі, з якої вибирали глину. У 1916/17 роках німецька військова команда руками російських полонених звезла всіх упавших жовнів та примістила біля могили тих трьох сотень. Цей цвинтар дуже гарно впорядковано та розведено гарніквітники. По закінченні війни цвинтар був дуже занедбаний, а в 1930 р. польська адміністрація цвинтар знесла.

Придорожні хрести. Ті хрести ставлено на місцях, де були якісь випадки. На полях у північній стороні, на скрутах

дороги, що йшла із Млинецьких могил до Черча, стояв кам'яний хрест: там згинув трагічно 1895 р. о. Рудницький, парох Черча. Біля "Народного Дому" в тінях чотирьох смерек стояла статуя Божої Матері, перенесена з фільварку Черча після парцеляції. Посередині пасовиська Гайок була висипана могила, на котрій стояв дубовий хрест із написом кирилицею "Пам'ятка знесення панщини 16 травня — 1848". Цей хрест буря звалила на землю в 1922 р. На цьому місці не поставили другого хреста, зате поставили дещо вище посередині військового цвинтаря. Напису на тім хресті ніхто не потрудився зробити. День знесення панщини черчани в давнину відзначували богослуженням, здержувалися того дня від праці та йшли всі до церкви; відтак правила молебень під "Хрестом знесення панщини". На дорогах "Гриди" стояв кам'яний хрест. Із переказів нам відомо, що цей хрест поставив незнаний мужчина, який чудом урятувався від нападу вовків; треба знати, що в давнину по наших полях ніччю шаліли чередами вовки. Дерев'яний хрест стояв посередині "Холерного цвинтаря". Було дещо більше хрестів головню на роздоріжжах, та не знаю з яких нагод їх поставлено. Відомо мені від осіб, які відвідували Україну, що сільради дістали наказ усі хрести й каллиці знищити. Хрести звожено на цвинтар, де вони нівечаться.

Місця, де були школи Черча. Перша школа стояла біля старої церкви, де сьогодні стоїть хата Лохи Богдана. Її називали "Дяківка"; в тій школі вдавнину жив дяк та вчив дітей грамоти. Друга школа знаходилася коло господарів, що їх прозивали "школярові". Третя школа на "Ліпакових городах", де недалеко побудовано районну молочарню; вона погоріла 1914 року. Четверта школа побудована 1921 року коло "Рибаків". П'ята школа побудована советською владою на "Мартинових городах", звана десятилітка.

Просвітні доми. В перших роках читальня "Просвіти", заснована 1905 року, приміщувалася в хаті Тицького Гринька (Коваля). У короткім часі перекуплено дім від Жида і там приміщено читальню і крамницю. У 1924 році цей дім розібрано, а на тім місці побудовано величавий "Народний Дім", у якому сконцентрувалася вся культурно-освітня праця.

Коршми села Черча. Читачі моєї праці може будуть уважати за непотрібне згадувати ті місця, де наш селянин запивав своє горе та пропивав маєток, а ще й були це місця для розпусти. Треба не забувати, що колись коршми служили для відпочинку та підкріплення подорожніх людей. Служили купцям, які провадили здалека свій крам та мусіли десь заночувати. У давнину коршми мали заїзні доми, до котрих купці заїжджали з кіньми і крамом та хоронилися перед нічними

нападами й грабунками. Коршми мали свої "ванькири" себто тяди, за котрими сидів пейсатий Жид і продавав горілку. Були бічні кімнати для нічліжників та велика зала для публіки. З оповідань наших дідів знаю, що кожної неділі по полудні до коршми сходилися хлопці й дівчата. Жид-орендар наймав музику за свої гроші. Знову ж із хлопців не міг називатися "кавалером" такий, що б не поставити кварту горілки на стіл. При такій пиятиці йшла забава, яка звичайно закінчувалася авантюрою. Із переказів відомо, що вдавнину була коршма на півночі Черча на роздоріжжі, яку називали "коло таблиці". Відламки цегли вказують, що там стояв дім. Пам'ятають наші діди коршму, яка знаходилася на пограниччі сіл Черча і Підкаменя, близько фільварку, який розparcelьовано 1908 року. В тім часі була друга коршма посередині села нагородах Тицького Гринька коло "Рибака". З цієї коршми, яка погоріла давно перед війною, залишилися фундаменти й пивниця. Після пожежі цієї коршми Жид, називався "Топ", побудував на громадському ґрунті коршму "коло школярових", яка перестояла до 1921 року. В тім році Жид забрався до Рогатина, а коршму розібрано та матеріал із неї зужито для будови школи. Продажню гарячих напитків та крамницею мішаних товарів займався з черчан Гладун Дмитро. Для цієї потреби побудував на площі, купленій від громади, гарний будинок. Продаж лікерів і крамницю провадив дуже зразково. Відомо мені від відвідувачів Черча, що цей будинок зужито на стачію для телефонів, телеграфу й пошти.

Нехай згадка про ці знатніші місця залишиться грядучому поколінню.

ДРУГА ЕМІГРАЦІЯ ЗА МОРЕ ПО ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

У перших роках по війні та по нашій прогрі мала група осіб виїхала до Злучених Стейтів Америки. Були це особи американського народження та особи, які мали там ближчу родину. Було їх до п'ятнадцять осіб. Мала кількість осіб виїхала до Аргентини. Була еміграція до Франції, та з неї залишилося там не більше десяти осіб. Решта повернулася додів або виїхала за океан. Поважна група черчан виїхала до Канади, не маючи в цьому великих труднощів. Ця еміграція започаткована 1923 року до половини 1930. Тут подаю спис осіб.

МУЖЧИНИ:

1. Гоголь Михайло (Пушкариків)
2. Гоголь Василь (Пушкариків)
3. Гусак Дмитро
4. Гусак Сенько
5. Геба Андрій (Сирого)
6. †Дмитрів Іван (Монах)

7. Дмитрак Григорій	18. †Просимців Нестор
8. Дячишин Осип (Мойсеїв)	19. Стек Степан (Жовнірчин)
9. †Залипка Дмитро (Костів)	20. Солтес Іван (Рибаків)
10. †Задворніцький Степан	21. Тицький Степан
11. †Іванків Василь (Піців)	22. Хіцяк Роман
12. Іванило Роман (Іванилів)	23. †Хіцяк Теодор
13. Космина Степан (Ярого)	24. †Чолій Степан (Івашків)
14. Күцій Роман	25. †Шавінський Гриць
15. Космина Іван (Косминин)	26. Школяр Андрій
16. Лисий Іван	27. Бурачок Микола
17. †Лібер Михайло (Котунів)	

ДІВЧАТА (ДІВОЧЕ ПРИЗВИЩЕ):

1. †Бачинська Дарія	6. Іванило Наталка (Іванилова)
2. Дмитрів Доська
(Балабусникова)	7. Іванило Пазя (З Підгори)
3. Геба Ксеня (Олійникова)	8. Скіра Ксеня (Ганчарова)
4. Капітан Анна	9. †Лібер Пазя (Дячкова)
5. Баранович Катерина	10. Хіцяк Настя

ПРИЇХАЛИ ЯК ЖІНКИ З ДІТЬМИ:

1. Гусак Гаська (одна дитина)	4. Хіцяк Анна (одна дитина)
2. Іванило Олена (одна дитина)	5. Пушкар Ольга (як відданиця)
3. Дмитрів Анна (одна дитина)	

ОСОБИ, ЯКІ ПЕРЕЇХАЛИ З КАНАДИ ДО АМЕРИКИ:

1. †Белнів Василь	6. Гладун Ксеня
2. †Гладун Йосиф	7. Космина Маланка
3. Гладун Роман	8. Лібер Маланка
4. Іванило Петро	9. Лялька Ольга
5. Череватий Гриць	

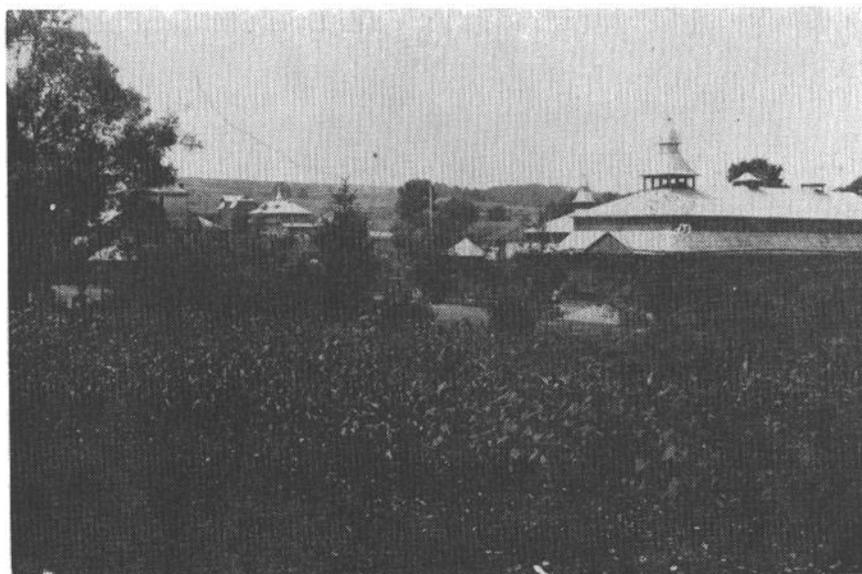
Тут не є включені особи, які повернулися назад до Черча. Може деяких пропущено, бо годі всіх запам'ятати.

Це була поважна група осіб і виглядала досить свідомо, та з причин економічної кризи в Канаді впала жертвою комуністичної пропаганди. Був випадок, що один черчанин виїхав до Іспанії боронити комунізм та згинув там "ні за цалову душу". Ним був Лібер Михайло, колишній Усусус та старшина кавалерії в загоні отамана Тютюника. Декілька осіб залишилися досьогодні в рядах "прогресистів".

Померлих зазначено хрестиком.

КУРОРТ — ЧЕРЧЕ

У початках курорт називався "Купелеве Заведення в Черчі". Кілька років після відкриття на поштових картках був уже напис "Живець в Черчі". В теперішній час усі послуговуються назвою: "Курорт у Черчі". Про Курорт, а радше про "Живець Черче" — пишу те, що мені відоме. Дещо більше міг був написати про цей "живець", особливо про його початки пок. дир. Петро Бігус, на жаль, помер 1966 року. Як колишній сусід курорту напишу дещо про його початки. Лікувальне джерело курорту є в тій частині села, що його називали "Кут". Воно знаходилося в широкому рові, що його називали "Зарівців рів". Давно наші діди називали це джерело "Панська Керниця". Назва дивна. Звичайно, що панське то пахне, а тут навпаки: з джерела задихало, неначе хто накидав до нього зігнелих яець. Коли вглянути в джерело, то вода в ньому була чиста, кришталева, а дно і береги блідо-синявої барви. В час відлиги, звичайно осінньою порою, цю частину села заносило запахом сірки. В зимі це джерело ніколи не замерзало. Чим нижча була температура, тим більше газу підносили вгору випарів. Це мінеральне джерело для лікування ревматизму було знане ще перед першою світовою війною. Мій свояк Лібер Григорій (дячок), бувало на замовлення грів у хаті воду з цього джерела та купав у ній Жидів. Кілька років перед війною знавці

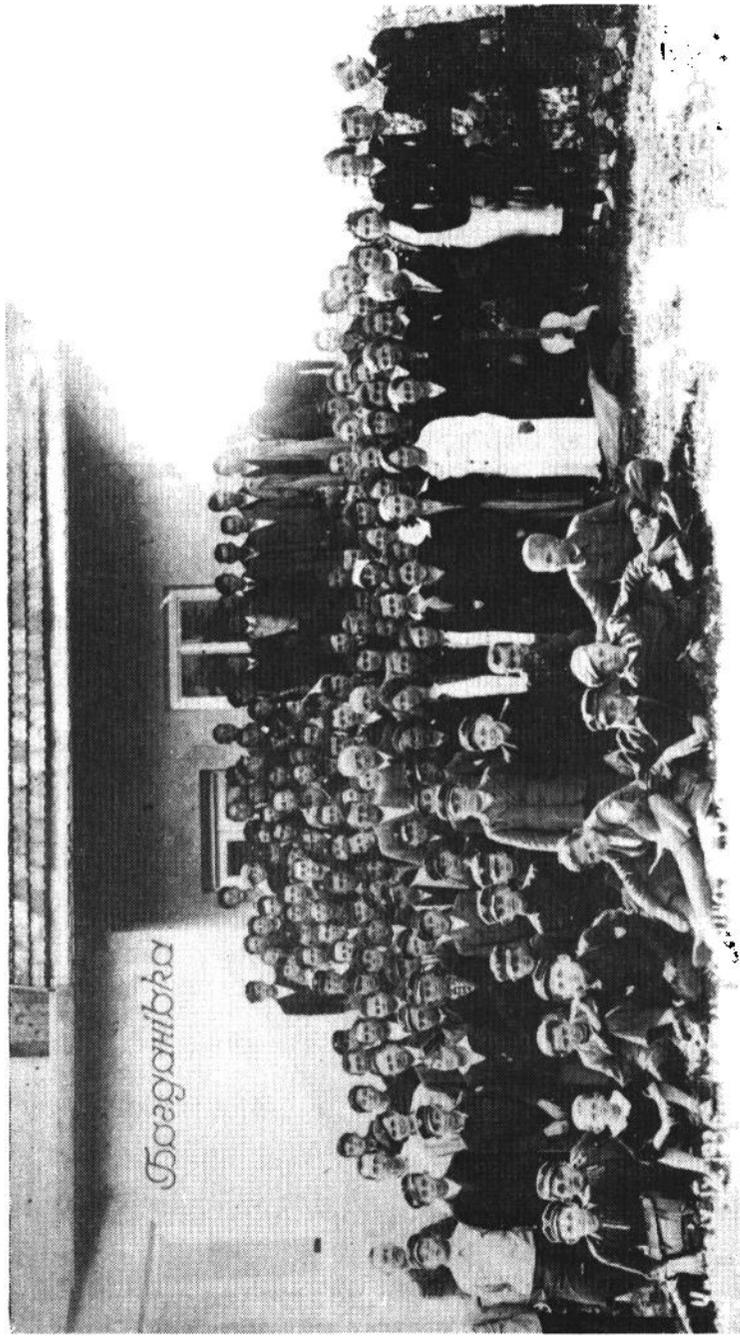

Курорт Черча. Світлина з 24. 7. 1932 р.

з віденських лабораторій переводили різні аналізи води й болота, то й можливо, що після перевірки були б забралися до використання лікувальної сили джерельної води й болотоборовини; та цьому перешкодила війна. Зараз по війні деякі наші мужчини, які набралися ревматизму по окопах, робили провізоричні купелі по хатах і в той спосіб збувалися ревматизму. В 1926 році сусід джерела, Петро Дмитрів, у своєму будинку (стайні) поставив піч із кітлом та три лазнички. Ведрами носив воду, яку грів у тім кітлі, та, звичайно під вечір, купав Жидів, які приїжджали з Рогатина. В цей спосіб зарсбляв на свій прожиток. Зимою 1927 р. започатковано творення спілки для розбудови курорту. Основниками були: Гладун Василь (війт), Гладун Грицько, Гладун Іван, дир. Бігус Петро і Дмитрів Степан (Гринів). Цей останній спільник після першого рску від спілки відійшов. Ця спілка набула частину громадського оболоння разом із джерелом. За це громада мала свій пай у сплці. Ранньою весною спілка почала за проектом інж. арх. Романа Грицяя з Рогатина будову головного пазильону. Спільники передбачували кошт будови на вісімсот долярів. Вимоги гігієнічних приписів піднесли цей кошт будови до двох тисяч долярів. У половині літа курорт відкрили. Право набуття акційних паїв було тільки за Українцями. Не могли їх набувати ні Жиди ні Поляки, подібно як це було в наших кооперативах. Тієї постанови придержувалися до кінця існування спілки. З

Джерела біля курорту (Голого кіп'ячи). Світлина з 24. 7. 1932 р.

Черте 14 вересня — 1936 рік. Учні з учителями Української Гімназії в Рогатні відвідують письменника Богдана Лепкого (з його віллі "Богданівка"). Зліва в третьому ряді: дир. гімназії — В. Ратич; учитель — В. Грицай; пані А. Ратич (Дмитренко); учитель — І. Тарашук; (в цім ряді посередні) учитель — Ю. Каменецький; письменник — Богдан Лепкий і дир. І. Бігус.

кожним роком курорт розбудовувався. У 1929 р. побудовано "Палатку", де примістився ресторан і забавова зала. Розведено гарний парк і квітники. Спілку переорганізовано. До неї ввійшов широко-відомий у Галичині лікар д-р Маріян Панчишин і деякі співвласники нафтових акцій у Дрогобичі. Довкруги курорту лочали будувати вілли. На скалі виросла розкішна "Амата", побіля неї каплиця, що її розмалював мистець Едвард Козак; вілля "Льоня" і "Богданівка", що їх власниками були письменники Богдан і Левко Лепкий. Вілля "Учительської спілки", та інші. Чернецькі господарі також пристосовувалися до вимог курорту і перебудовували свої хати для вигід гостей, із чого мали добрі прибутки. У моїх касах одна купіль коштувала 2 золоті. В селі харчі були дешеві, тому з купелів користали й селяни подальших сіл, задоволяючись нічлігом на сні. Під час сезону приїжджало до Черча багато нашої інтелігенції. На зразок народних пісень поставали пісні про Черче, а даліше були скомпоновані "Вальс-Черче" і "Танго-Черче". Невідомий автор написав комедію на одну дію п. н. "Поворот із Черча". Курорт-Черче став відомим не лиш у Галичині, але й поза її межами. Багато теперішніх емігрантів у Канаді й Америці згадує сьогодні свої гарні переживання в Черчі. Пригадується тут мені моя зустріч з арт. Михайлом Голинським у 1938 р. в Канаді. В розмові, коли я признався, що я з Черча, наш артист аж у долоні сплеснув: "Та ви знаєте, що Черче це колись

Святочне відкриття "Палатки": промову виголошує о. В. Соловій.

неначе клаптик вільної України? Там панівною була тільки українська мова, гарні типи ваших чорнобривих жінок, завжди в гарних вишиваних сорочках, їх гостинність... І завжди ви почували себе як дома. Цього ви не стрінете в інших курортах”, сказав наш славний мистець-співак.

КОРОТКІ БІОГРАФІЇ УЧАСНИКІВ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ТА ОСІБ, ЯКІ БРАЛИ АКТИВНУ УЧАСТЬ У КУЛЬТУРНО- ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ СЕЛА ЧЕРЧА

Військові особи

Д-р Бачинський Василь, народжений 15-го березня 1894 р. в селі Рахиня, долинського повіту в Галичині, у священничій родині о. Лева й Неонілі (з Лопатинських) Бачинських. Учився в українській гімназії в Перемишлі. В 1912 р. здав іспит зрілості і того ж року записався на правничий виділ львівського

**Могила сл. п. Василя Бачинського, сотника УГА
15. 3. 1892—24. 3. 1956, Інгольштадт, Німеччина.**

університету. 1914 р. був змобілізований до австрійської армії. За відвагу в боях і орієнтацію в складних бойових ситуаціях був відзначений кількома медалями. Службу в австрійській армії закінчив ступенем поручника. На початку листопада 1918 року, повернувшись з італійського фронту, негайно вступив до УГА. Командував куренем у II-й львівській бригаді отамана Альфреда Бізанца. На чолі цього куреня в червні 1919 року в чортківській офензиві зайняв Бережани. Після відвороту за Збруч приймав активну участь в операціях тієї бригади на Житомир. У червні 1919 р. був іменованій сотником і за бойові заслуги відзначений. По визвольній війні закінчив правничі студії на львівському університеті, де одержав диплом д-ра прав. Працював у адвокатській канцелярії д-ра С. Барана в Тернополі та рівночасно редагував "Подільський Голос", а від 1926 р. працював у видавничім концерні Івана Тиктора у Львові. Помер у Н. Ульмі (Німеччина) 24-го березня 1956 р. В мемуаристичній літературі покійний записаний як автор цінних нарисів про героїчні бої УГА, що були друковані в "Літописі Червоної Калини" у Львові та "Новому Часі", а по другій світовій війні відомі його нариси з життя українських скитальців у таборах УННРА.

Євген Бачинський, брат Василя, народжений у січні 1898 року, теж у Рахині. Разом із братом Василем учився в українській гімназії в Перемишлі. До австрійського війська був мобілізований 1916 р. як "однорічний доброволець", опісля підстаршина. До розвалу Австрії перебував на італійському фронті. Від листопада 1918 р. в бойових частинах УГА на протипольському фронті в Галичині. Від липня 1919 року на протибольшевицькому і протиденікінському фронтах, де й перебув "чотирикутник смерті" 1919/20 рр.

Повернувшись додому, здав матуру в Тернопільській

Євген Бачинський
командант української поліції
під час німецької окупації
1941-1944 рр.

гімназії і записався на університет у Познані. По закінченні студій учителював в українській приватній гімназії у Рогатині, а до 1940 р. в Перемишлі. 1941 року з доручення проводу ОУН організував і очолив українську поліцію в Рогатині та до 1944 року на пості команданта працював в українській поліції в Підгайцях та Ходорові. Помер у Монреалі 11-го липня 1963 р.

Дзедзик Корнило, син директора народної школи, народж. 1894 р. в Черчі пов. Рогатин. По закінченні народної школи вступає до першої кляси гімназії, яка в цей час була в сусідньому селі Заланів. Гімназія переноситься в 1909 р. до Рогатина, де він продовжував науку і тут його застала перша світова війна. Один із перших черчан вступає в ряди Усусусів 1914 року. 1916 року попадає в російський полон, та мав щастя залишитися в Україні, коли там творилася Українська Центральна Рада. Включився до праці в редакції офіційного органу УЦРади (здається, "Український Голос"). У 1918 році вертається назад до кадри УСС. Перед листопадним зривом пощастило йому бути на відпустці, тож узяв участь у перебранні влади в Рогатині Українцями. В липні 1919 р. з УГА відходить в Україну. Там бере участь у боях та ділить долю й недолу із своїми побратимами. Вкінці попадає у ряди ЧУГА. По нашій прогрі залишається в Україні. В часі советської влади кінчає вищу школу і дістає посаду вчителя так зв. Педтехникуму в Умані. У 1938 році під час ганебної "Єжовщини" був зліквідований. Залишилися по нім дружина й діти.

Д-р Стек Іван (Петриків) народжений 14-го січня 1896 року в Черчі. По закінченні шостої кляси гімназії в Рогатині застає його війна. Бере участь у боях із другою сотнею УСС поручника Романа Сушка над Стрипою, Бережанами і там під Бережанами на горі Лисоня поранений 3-го вересня 1916 р. По вилікуванню повертається назад на фронт, де під Конюхами дістається до російського полону. По поверті з полону вступає з першим листопада 1918 р. в ряди УГА в ступні хорунжого. Бере участь у боях у

Д-р Стек Іван

Львові, а під Чортковом дістає рану. Як ранений переходить на Україну до лікарні в Кам'янці Подільській. По вилікуванню не бере вже участі в боях, але як інвалід повнить службу в позафронтовій частині армії. Із групою ген. Кравса переходить до Чехословаччини, де записується в 1921/22 рр. на медичний факультет Карлового Університету в Празі. По закінченні студій вертається до рідного Черча в 1929 році. По нострифікації диплому веде лікарську практику в Новім Виткові пов. Радехів. У часі другої війни 1944 року вертається назад до Чехії, де й посьогодні перебуває.

Куций Микола, народжений 1898 р. в селі Черче. Вступає до Українських Січових Стрільців 1916 р. Бере участь у боях за Львів і там поранений. У часі відступу переходить з армією за Збруч. В Україні вступає до армії УНР у частини корпусу Січових Стрільців полк. Коновальця. Вступивши булавним вертається додому в 1920 р. Силою польської окупації взятий до війська 1922 р., будучи близько німецької границі, переходить кордон разом із конем. За допомогою брата й батька приїжджає до Америки. Цілий час в Америці проживав у Нью Йорку. Помер 3-го січня 1968 року.

**УСС (булавний) Микола Куций,
учасник визвольних змагань 1918-20.**

Хицьк Дмитро нар. 14-го серпня 1894 р. в Черчі. В народну школу ходив частинно в родинному Черчі, а частинно в Рогатині. По закінченні народної школи вступив до приватної гімназії, яка була заснована о. деканом Ваньом у сусідньому селі Заланів. По закінченні 2-ої гімназійної класи в Заланові, перейшов із цілою групою до ново-заснованої гімназії "Рідної Школи" в Рогатині. Із вибухом війни вступив до Українських Січових Стрільців та брав участь у боях над Стрипою. Біля Бережан у селі Жонівка полав у російський полон 1916 р. З полону вернувся назад до кадри УСС та брав участь у визволь-

них змаганнях у Львові і поза Львовом, аж до відступу на Україну. В Україні брав участь у боях в околицях Подільського Могилева.

Із відступом української армії перейшов до Галичини, звідки виемігрував до Чехо-Словаччини. На еміграції в Чехах зробив семінарійну матуру. Переїздом на Карпатську Україну повернувся в рідні сторони та працював у кооперації в різних місцевостях Галичини аж до вибуху 2-ої світової війни.

Коли почалась формувати Українська Дивізія "Галичина", вступив до неї з військовим ступнем сотника. По розпаді Німеччини залишився в Німеччині, звідки разом із родиною виїхав до Австралії, де перебуває дотепер.

**УСС Тіцький Петро — 1914 р.
Інтернований у Нім. Яблоннім 1919 р.**

Тіцький Петро (Задного), народж. 14-го серпня 1897 р. в с. Черче. По відступі російської армії з Галичини вступає у ряди УСС 1916 р. та відходить на фронт, який був тоді коло місцевостей Бережани-Потутори. Там попадає в російський полон. У часі ескорти полонених пощастилось йому оминуги полону; переховувався по селах на Поділлі аж до приходу австрійсько-німецької армії. Тоді вступає назад до своїх частин, які перебували в той час у місцевості Пісочна. Листопадовий зрив застав його в рядах УСС; він бере участь у боях за Львів, аж до прориву фронту Поляками. Був він у цей час у місцевості

Лавочне, то й остався йому одинокий вихід: перейти чеський кордон. У Чехії інтернований у Німецьким Яблоннім; 1922 року вертається до Черча, де одружується. Його син-одинок, колишній дивізійник Роман, живе в Торонті. Тіцький Петро доживає свого віку з дружиною у Злучених Стейтах Америки.

о. Дмитрів Іван, нар. 28-го липня 1895 р. в с. Черче. Походив із убогої родини. Вчився завдяки о. Созанському, який заопікувався ним і його другом Василем Белнівом, котрих післав на науку до гімназії в Рогатині. По часі переходить у монастир оо. Василян, де його застає перша світова війна. В часі, коли кадра УСС знаходилася у місцевості Пісочна, зголошується до них та міняє рясу за стрілецький однострій.

Бере участь у визвольних змаганнях у Галичині й Вел. Україні як старшина армії УНР. По нашій прогрі вертається додів, не маючи ніяких засобів до життя. У 1926 році залишає дружину й донечку та виїжджає до Канади, а відтак до Злучених Стейтів Америки.

Як жонатий прилучується до православного обряду та приймає священничий сан із рук єпископа Йоана Теодоровича. Вертається назад до Канади, де обслуговував парафію в Західній Канаді. Від 1940 до 1954 рр. обслуговував православну громаду св. Михаїла у Віннілегу і там на 59-му році життя помер у травні 1954 року.

Стек Степан (Жовнірчин) народжений 15-го липня 1898 р. в с. Черче. 1916 року вступає як охотник до УСС. Вишкіл відбуває в Липиці Долішній, Черчі, Розвадові. Брав участь у боях у місцевості Посухів.

По невдалих боях переходить із своїми частинами до кадри в місцевості Гнильче. В червні 1918 року переїжджає з кадрою на Україну в Херсонщину, а у вересні, того року на Буковину в місцевість Вижниця. Із початком листопада 1918 року бере участь

о. Іван Дмитрів

УСС Стек Степан (Жовнірчин)

у боях за Львів. Із відступом УГА відходить за Збруч, де перебував до 1920 р. Повертається додому і в 1922 р. одружується. В подружньому житті виховує двох синів. Із економічних причин виїжджає на еміграцію до Канади і проживає тут у Монреалю.

ПРАЦІВНИКИ СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

Чолій Олекса народж. 6-го лютого 1901 р. в с. Черче. Як дванадцятилітній хлопець вступає на науку до української гімназії в Рогатині. Через війну перериває науку 1914 р. В 1919 році як молодий вісімнадцятилітній юнак прилучується до рядів УГА, з котрою відходить за Збруч. Там ділить зі своїми побратимами долю й недолю. У 1920 році повертається щасливо додому. В 1922 р. польська окупаційна влада силою забрала його до війська, де відслужив вісімнадцять місяців. По закінченні військової служби вертається додому і включається в культурно-громадське життя. Через кілька років працює як секретар читальні "Просвіта", в драматичному гуртку та в провіді Рідної Школи, "Лугу", як опікун діточого садку, а також у кооперативі. В 1926 р. одружується з Анною Клим, та не залишає громадської праці. Під час німецької окупації очолює громадський уряд як начальник громади. 1944 року силою обставин залишає дім і з цілою родиною виїжджає на еміграцію до Німеччини, а в 1948 р. до Канади. В місті Ляшін біля Монреалю включається в парафіяльне життя і стає головою парафії, а під час будови церкви головою будівельного комітету. В подружньому житті виховали двоє ді-

Олекса Чолій

тей: сина Ярослава — інженера, та дочку — Марту (замужню Цехош). В останні роки перебуває в Торонті.

Космина Іван (Ярого), один із найстарших віком на еміграції (89 літ), народж. 10-го листопада 1879 р. в с. Черче. Один із співпрацівників пок. о. Созанського. Покликаний до австрійського війська в 1900 році, відслужив там три роки при

піхоті. Вертається з війська в ступні підстаршини десятника. Включається в культурно-громадське життя, стає в проводі "Січі" і "Просвіти", як один із активних черчан. У 1904 році одружується. Виховав четверо дітей. 1914 року покликаний загальною мобілізацією на війну. В першій році війни попадає в російський полон у східню область Вороніжа. 1918 року переїжджає в Україну, де вже були німецькі війська. Дістає як полонений довшу відпустку. Перший листопад застає його дома. Бере активну участь у перебранні влади в Рогатині, а далі стає в проводі громади села Черче вже у своїй Державі. Із відходом УГА залишає родину та прилучується до відступаючої армії. По часі вертається додому. Між двома війнами бере участь як суспільно-громадський діяч у житті громади й кооперативи. У 1944 р. силою обставин залишає дім та разом із дружиною виїжджає на еміграцію до Німеччини, а після до Злучених Стейтів Америки, де доживає свого старечого віку.

Космина Іван (Ярого)

Д. Лібер

Лібер Д., народжений 6-го листопада 1905 р. в с. Черче. Вступає на науку до української гімназії в Рогатині та здає там матуру 1927 р. Був одним з активних учнів, що під час вакацій включався в культурне життя села. Часто брав участь у представленнях та сам їх підготовляв. Був одним із тих учнів, що займалися справою книжок у читальні "Просвіти". Завжди був передовим у гуртку учнів-черчан. По закінченню гімназії та виступі в війську, вступив на студію "Державної педагогії". Одержав посаду в Польщі, де проживає досьогодні.

Бачинська Анна (Космина) народж. 6-го червня 1899 р. в с. Черче. Одна з перших селянських дівчат Черча вступає на науку до гімназії в Рогатині 1909 р. Світова війна перериває науку. По відступі російської армії з Галичини вступає до вчительської семінарії у Львові в 1916-1917 рр. У 1921 р. виходить заміж за гімназійного вчителя Євгена Бачинського. 1934 року переноситься разом з родиною до Перемишля, де її чоловік працював у гімназії як учитель. Під час першої большевицької окупації переноситься з родиною до Рогатина, де пані Бачинська стає опікункою гуртожитків школи. У 1944 році виїжджають на еміграцію до Німеччини, а в 1949 р. до Канади, до дітей, які скоріше виємігрували. В подружньому житті виховали п'ятеро дітей, які всі вже подружені і живуть у Канаді. 1963 року вмирає її муж, а вона вдова доживає свого віку в Монреалі.

Анна Бачинська (Космина)

ДЕЩО ПРО РОГАТИН

Щоб збагатити сторінки моєї монографії, згадаю дещо про Рогатин, якому Черче завдячує багато своїх досягів на полі культурно-громадського життя. До Рогатина ходили чернецькі діти до української гімназії, їх батьки зв'язані з повітовими національно-політичними і культурними установами, ходили туди на громадські віча, збори чи наради. Місто Рогатин положене на лівім березі ріки Гнилої Липи, віддалене 80 км на схід від Львова. Комунікація п'ятьма шляхами получує місто з другими містами. Головні шляхи: Львів—Перемишляни—Рогатин—Станиславів — Галич—Рогатин — Бережани — Пуків—Рогатин—Львів—Бібрка—Рогатин—Львів—Ходорів—Рогатин. Залізниця сполучує від 1894 року Рогатин через Ходорів і Підвисоке з широким світом. У місті цінні пам'ятки минулого: на правому березі Гнилої Липи, над самою водою, отінена старезними липами дерев'яна, готичького стилю церква Св. Духа. В місті мурована церква Пресв. Богородиці. В ринку польський костел із стрункою вежею та годинником. У східній частині Рогатина на "Бабинцях Горішніх" церква св. Миколая. Цю церкву роз-

била німецька бомба на початку другої світової війни. Над усією панорамою міста величава будівля "Української Гімназії", при в'їзді на ринок будинок Повітового Союзу Кооператив, побудований 1927 року. Було ще декілька кам'яниць наших купців і промисловців.

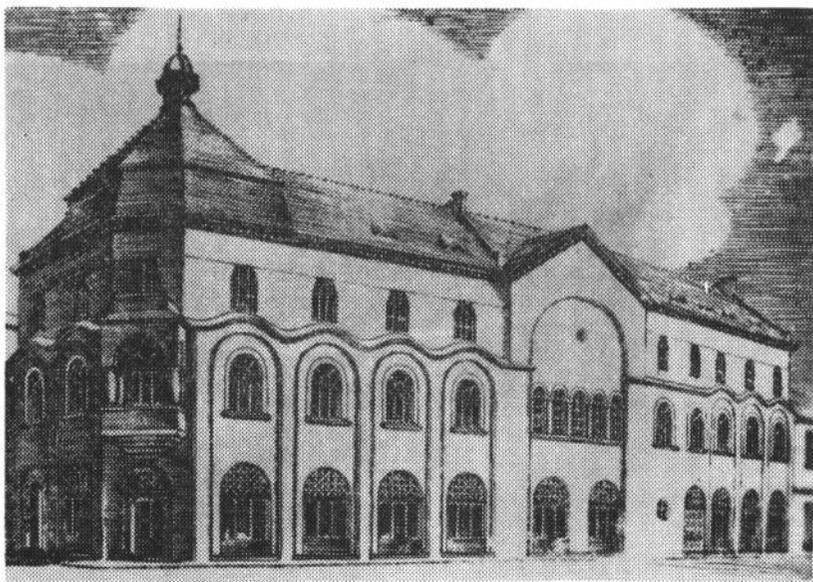
Минуле Рогатина: В УРЕ (том 12, Київ — 1963) згадується: Рогатин переіменований 1415 р. з села "Пилипівка". Церква: мурована походить із 14-го століття, дерев'яна з 17-го століття. Іконостас великої мистецької вартости з 1649 р. Не подано в котрій церкві цей іконостас. Там згадується про повстання Мухи проти польської шляхти. По ліквідації повстання міщани Рогатина потерпіли від знущань польської шляхти. З історії М. Грушевського відомо, що при кінці шістнадцятого століття постало в Рогатині церковне братство на взір львівського, яке опікувалося школою. В тім часі, дещо на північ від Рогатина, в містечку Стратин була друкарня, що її власником був львівський єпископ Гедеон Балабан. Ця друкарня не була довго чинна через боротьбу між братством і єпископом. Пізніше цю друкарню перекупила львівська Ставропігія та перевезла її до Львова. У 1518 році татарська орда напала на Рогатин. Ця подія пов'язана з постаттю Роксоляни. В повісті Осипа Назарука "Роксоляна" згадується таке: подія відбувалася 1518 року. Під час вінчання попівни Настуні Лісовської в церкві Св. Духа був напад татарської орди. Просто з церкви забрали гостей і молоду Настуню в ясир. Так вона опинилася з невірниками на

Рогатин: Будинки північної частини ринку. Знімка з 1938 р.

торговиці в турецькому місті Скутарі. Своєю красою звернула на себе увагу султана Сулеймана Величавого, що взяв її у свій гарем. Вона стала його жінкою та мала великі впливи в султана. Робила великі прислуги невільника з України. Змінила своє ім'я на Роксоляну та відіграла велику роль в політичному житті тодішньої великої імперії Туреччини. Її гробовець останніми роками (1963) відвідав у Стамбулі о. Т. Горникевич, автор споминів із подорожі "Відень-Царгород-Атени".

"Хмельниччина в Галичині" — розвідка д-ра С. Томашівського, покликається на судові документи XVII ст. Перед приходом військ Хмельницького до Галичини, рогатинська округа була дуже активна. З них найбільше містечка: Рогатин, Підкамінь, Книгиничі та села: Липиця-Долішня, Серники Середні і Горішні, Янче, Васючин. Воскресінці, Уїзд, Обельниця. У тих місцевостях були великі посілости й оборонні замки польської шляхти. За Хмельницького селяни організовано забирали панські посілости та проганяли польську шляхту, промощуючи так дорогу військам Хмельницького. По відході козацьких військ із Галичини наші села ще довший час творили самооборону перед знущаннями польської шляхти. У часах "Весни Народів" повіт Рогатин був одним із тих, що боронили свої права перед польською адміністрацією вже в часі австрійської влади. Наш

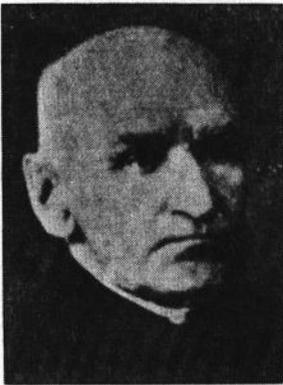

Рогатин: Пов. Союз Кооператив побудований за проєктом інж. Р. Грицаця. Зовнішній вигляд дещо змінений.

повіт був активний під час виборів громадських, як теж до парламенту в Відні і до сойму у Львові. 1891 р. організувалася в Рогатині філія Товариства "Просвіти", а по селах спортові товариства "Січ". У повіті йшла завзята боротьба з москвофілами. Перед першою війною Рогатин мав такі інституції: "Сільський Господар", Банк "Руська Каса", Кружок "Рідної Школи", який перебрав опіку над українською гімназією, що постала в Рогатині 1909 року. До найвищих осягів рогатинський повіт дійшов, коли там розвинула свою діяльність українська гімназія. Початки української гімназії пов'язані не з Рогатином, а з селом "Заланів", що лежить 7 км на північний захід від Рогатина. Основником та фундатором гімназії був там о. декан Омелян Ваньо, парох Малого і Великого Заланова, Дичок, і Руди. Для усвідомлення тих парохій о. Ваньо запросив до помочі свого кривняка Семена Демидчука студента прав. Перед 1906 р. творяться там підготовчі курси до гімназії, що їх започаткував студ. С. Демидчук, а в 1906 р. започатковано науку першої кляси гімназії. При кінці року учні їздили до Львова здавати іспити. З переписки моєї з Дмитром Хіцяком в Австралії, колишнім учнем тієї гімназії, та з Гірняком Володимиром, колишнім курсантом, подаю текст інформації: Підготовні курси до гімназії були приміщені в селянській хаті у Малому Заланові. Гімназія була у громадським партеровім критім бля-

Дім української гімназії в Рогатині — початок існування 1909 рік.

**о. шамб. Степан
Городецький, меценат
гімназії в Рогатині.**

цеї гімназії походили з сіл: Кліщівна, Руда, Черче, Дички, Яглуш і Залип'є. Всіх учнів було 36. Гімназія в Заланові проіснувала три роки, це є до 1909 р. В тім році ці ж самі парохі постановили перенести гімназію до Рогатина. Будучи службовиком "Повітового Союзу Кооператив" у Рогатині в 1927-28 рр., чув я оповідання поважних осіб про закупно площі під будову гімназії. Будинок (північне крило гімназії) і площу куплено від нотаря Поляка (в нас називали такого "коморнік"). У початках війни 1914 р. і пізніше Поляки мстилися на основниках гімназії. Вони денунціювали їх перед австрійською владою, нпр. буцімто о. декан Ваньо москвофіл; за те запропорено його до карного табору "Талергоф", де старенький парох пережив різні знущання та з підірваним здоров'ям по-

хою будинку, який стояв між Малим і Великим Залановом по правім боці дороги, коли їхати до с. Дичок. Будинок складався з двох кляс. Фундаторами цеї гімназії були: о. декан Ваньо, о. шамб. Ст. Городецький, парох с. Вербиловець, о. І. Созанський, парох Черча, о. П. Кудрик, парох Рогатина, і дир. Українського Банку в Рогатині п. Капуста. Дещо вплачували малими вкладками родичі дітей. Учителями цеї гімназії були студенти університету, головно правники. Ними були: Олійник — як директор школи, Береза, Вовчук і Степан Кузик із Загір'я, знаний по війні як директор "Повітового Союзу Кооператив" і пєсол до Соїму в Варшаві. Учні

**Проф. Михайло Галущинський,
директор гімназії в Рогатині, 1914 р.**

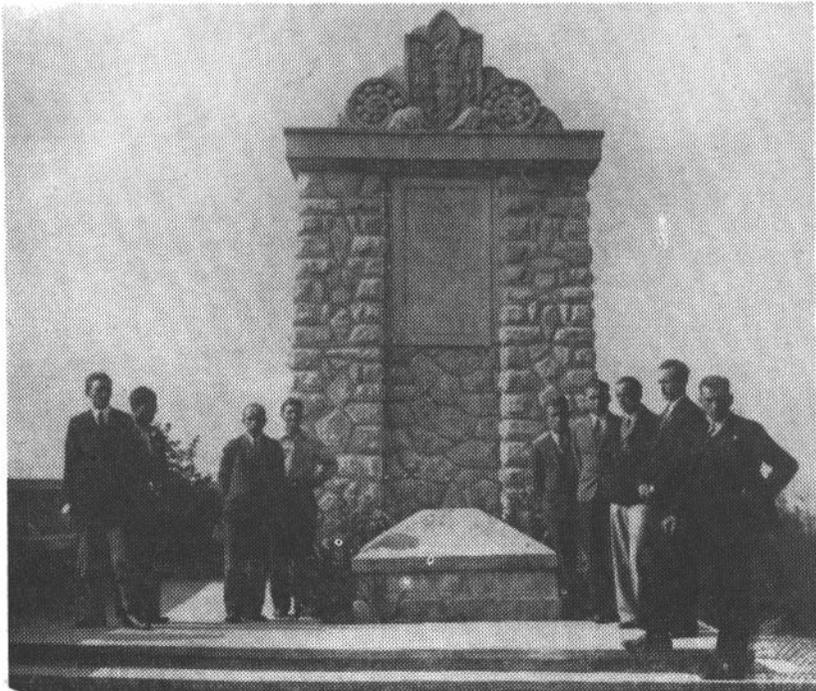
вернувся до Заланова і там у скорому часі помер. Отець І. Созанський уникнув Талергофу, а російську інвазію перебув, криючися в інших повітах. Повернувся до Черча по відступі російської армії та помер там 1916 року.

Отець П. Кудрик був тортурований Поляками в 1919 р. і так закінчив життя. Отець шамб. Городецький через кілька разів був в'язнений Поляками, та дожив поважного віку й помер у листопаді 1928 року. На його похорон зійшлися представники цілого повіту. Після закупна площі й будинку гімназію з Заланова перенесено до Рогатина в 1909 р. Вибрано будівельний комітет, що його очолив о. шамб. С. Городецький, а секретарив дир. школи в Підгородді Петро Бігус. Долучилися до будівельної акції: о. Л. Залужний, парох с. Потік, та деякі значніші господарі, як Теодор Соломка, Сверида й Онуфрик, усі з Пукова; С. Воробець із Вербиловець, Григорій Хабурський із Бабухова, та багато інших. Започатковано велику акцію в цілому повіті. Наше духовенство й селяни давали шедрі жертви продуктами й фірманками при звозуванні будівельного матеріалу. Будову скінчено 1912 року, вона стала прикрасою Рогатина та гордістю цілого повіту. На директора гімназії запро-

Рогатин: Група жіноцтва, яка брала активну участь у суспільно-громадському життю по першій світовій війні. Сидять внизу зліва: Дарія Кудрик (Грицай) і п. Гевкова. Сидять посередині, зліва, пані: Мельник, Ольга Кудрик (дружина о. Теодосія) і п. Кужіль. Стоять зліва: 1. Павлів, 2. Н. Н., 3. М. Борисова, 4. п. Пелиховська, 5. В. Кудриківна, 6. Кудрикова — дружина о. Павла, 7. Угринова.
(Світлина з 24 липня 1922 р.)

шено проф. Мих. Галушинського. З кожним роком ряди учнів збільшувалися, записувалися до гімназії учні з далеких повітів, кількох учнів із Наддніпрянської України. Число учнів у 1914 році доходило до тисячки. Новий просторий будинок не міг усіх примістити, тому 2 класи приміщувалися в сусідньому партеровому будинку. Гімназія мала славу однієї з кращих у Галичині. З початком війни 1914 р. багато учнів вищих клас зголосилося в ряди Усусусів. Із відступом російської армії Рогатин був спалений, та будинок гімназії залишився неушкоджений. Під час фронтів у східній частині повіту будинку гімназії вжито на воєнний шпиталь, а майдан на цвинтар. Коли ж фронт посунувся на схід, знову відновлено науку в гімназії. У 1921 році, коли я вступив до гімназії, було в ній яких 170 учнів. Із кожним роком ряди учнів більшали. Почалася знову культурно-громадська діяльність. Відновлено філію "Просвіти", кружок "Рідної Школи", який опікувався гімназією, відновлено "Українську Касу", відділ "Союзу Українок". Розбудовано в повіті кооперацію. Хоч польська влада ставила різні перешкоди, життя йшло вперед. Рогатинський повіт мав славу одного з кращих у Галичині.

Рогатин: Пам'ятник "Ворцям за волю України", побудований 1929 р.

Українська католицька церква св. Василя Вел. в Ляшії, Кве., побудована за проєктом інж.-арх. Ю. Кодака в 1956/59 рр. Одна з кращих церков на сході Канади, побудована в чисто українським стилі. Вісімдесят відсотків її парохія складається з третьої еміграції в Канаді. Тому слід би її назвати "Пам'яткою третьої еміграції". До її побудови доложили частину свого труду наші черчани. В будівельний провід із черчан входили: Чолій Олекса як голова, Чолій Ярослав (син), тоді

ТРЕТЯ ЕМІГРАЦІЯ ЧЕРЧАН ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Згадується в попередніх розділах, що перша еміграція за море були малоземельні, що жили з праці рук по фільварках, та кілька заможніших господарів. Друга, головню до Канади, виїхала з надією поліпшити своїм заробітком господарку. Третя еміграція виїхала силою обставин на рідних землях. Поважна її частина складається з українських інтелігентів та суспільно громадських діячів. Загрозою для них було просто знищення чи висилка на Сибір чи на північні московські землі. Деяка їх частина була вивезена на роботи до Німеччини, а решта це військові люди, які служили у військових частинах "Дивізії Галичина", подібно як це було за Австрії в Усусусах. Усі вони пережили режим советів під час першої окупації 1939 р., тож воліли виїхати в світ і більше не вертатися, як довго українські землі будуть окуповані советською владою. Опустили вони рідні землі 1944 р. та олинилися спершу в Німеччині, а починаючи з 1948 р., виїхали в заморські країни.

Канада:

Родини:

1. Бачинський Євген і Анна, діти: Юрко, Ярема, Мирон, Ліда, Марта
2. Чолій Олекса і Анна, діти: Марта і Ярослав
3. Геба Степан і Ольга, син: Ігор
4. Король Петро і Ганна, син: Петрусь
5. Король Михайло і Ольга, дочка: Маруся
6. Бігус Петро і Катерина, діти: Наталка, Богдан, Ярослава

Самітні особи:

1. Дмитрів Степан	5. Малецький Гриць
2. Іванило Роман	6. Ратич Іриней
3. Космина Мирослав	7. Стек Анна (зам.: Войнар)
4. Кравець Василь	8. Тицький Роман

студ. університету, допильнував розмірів і других обчислень під час конструкції; Геба Степан, як секретар і книговод під час будови. Автор цієї праці був референтом будови від початку творення парохії аж до виплачення всіх довгів за будову церкви. Черчани як члени парохії: Іванило Роман, Король Петро, Ратич Іриней. Будову ведено в економічний спосіб, на базі добровільних робіт членів парохії.

Злучені Стейти Амерыкі:

Родины:

1. Баслядинський Мірослав, дружина і діти
2. Геба Григорій і Анна, діти: Іван і Богдан
3. Д-р Дмитрив Григорій і Меланія
4. о. Кравчук Михайло, дружина і трое дітей
5. Космина Іван і Пелагія
6. Левицький Роман, дружина і дочка
7. Лібер Мірослав і дружина
8. Д-р Стек Степан, дружина і син Данило
9. Тицький Петро і Анна
10. Тицький Мірослав і дружина
11. Чолій Дмитро і Меланія

Самітні особи:

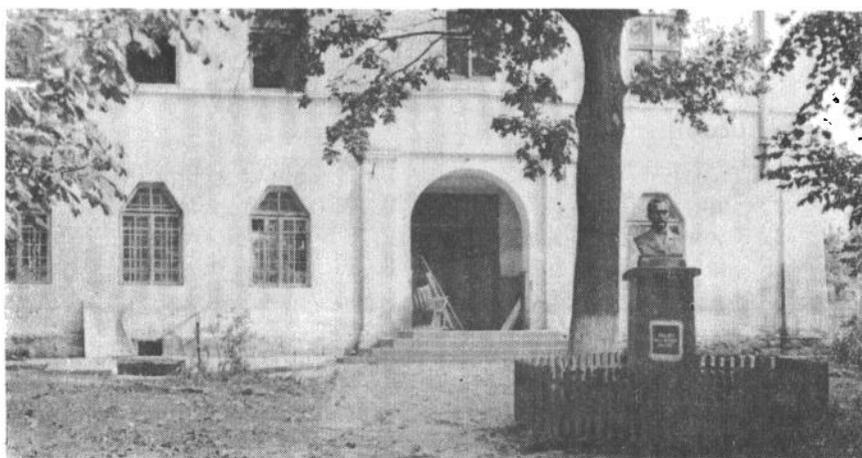
1. Гладун Богдан	5. Просимців Іван
2. Іванило Роман (Ярого)	6. Стек Роман (сусід Гука)
3. Климкович Іван	7. Стек Гася (сусідка Гука)
4. Стек Іван	

Англія:

1. Лібер Гриць,
дружина і діти
2. Стечак Йосиф

Австралія:

1. Хіцяк Дмитро, дружина
і діти
2. Дарміць ... (зять Рифинів)

Дуб біля "Народнаго Дому", посаджений автором сприводу десятиліття смерці І. Франка весною 1926 року.

БІОГРАФІЯ АВТОРА

Я народився 22 січня 1910 року в с. Черче пов. Рогатин, у бідній селянській родині. Мою родину з давна прозивали "Мойсеї". Батько Іван вислужив трирічну військову службу в австрійській армії. Як на ті часи був досить письменний, читав часто книжки й часописи. Мати Пелагія, з роду Косминів, була скромна, працююча, та зовсім неписьменна. Осталася сиротою по батькові, коли мала чотири роки. Батько помер на холеру в 1884 р. У час їх подружжя одержали три морги поля в посагу. Дітей було нас п'ятеро. Під час парцеляції фільварку батько взяв із неї ще чотири морги поля, то й

Перед від'їздом до Канади 1929 р., як службовця Пов. Союзу Кооператив.

мусів поважно задовжитися. Це змусило його виїхати до Америки, на три місяці перед війною 1914 року. Мати залишилася з малими дітьми, бабусею (мати батька) та великими довгами. Не знаю яким чудом ми пережили страшне лихоліття війни. До хати заглядав голод і холод. На цілу родину були одні чоботи. Живилися молоком і бараболею. Час від часу мама молола на жорнах крупи чи дещо збіжжя та пекла з цеї муки паланиці. Найбільш дошкульна була зима, як треба було сидіти в хаті. Одиною розривкою тоді було сидіти цілий день у вікні та приглядатися, як бавляться другі діти на снігу. Бувало ранньою весною сніг іще лежав попід межі, а я вже бавився босий на мураві. За школу і думки не було. З початком шкільного 1918 року, коли вчителювала панна Маруся Ярош, я зачав ходити до школи. Коли стало зимніше, то через нестачу обуви мусів я залишатися далше в хаті. Мав я буквар та знав дещо початки азбуки, то зачав виучувати складати букви; так, при допомозі сестри, навчився я читати уступ за уступом. Під час української державности 1919 р. в місяці лютні рішився я сам

піти до школи. Підшукав старі ходаки, військову шапку та стару коцабайку, і з книжкою в торбині пішов до школи. Виглядав я у такім убранні неначе опудало. Учителька не дуже радо мене прийняла: це ж був уже другий піврік. Спитала мене як я називаюся. Я не мав сміlosti відповісти. Вказала місце, де маю сидіти, туди я пішов несміливо. На другий день ми виучували букву "Т". Учителька нарисувала на таблиці два великі топорі та вказала нам дітям відрисувати. Після перевірки виявилось, що мій рисунок був найкращим. У школі я був дуже пильний та гарно заховувався, так що вчителька зверталася до дітей брати приклад від мене. У мене був дуже гарний голос до співу, та вся біда була з моїм убранням. Під час співу з огляду на лихе вбрання я завжди ховався позаду всіх. Шкільний рік ми закінчили в травні, бо зближався польсько-український фронт. Під осінь до школи я не пішов. У селі була велика пошесть тифу. До нашої хати прийшла жити моя тета з дітьми, бо Поляки спалили їх обійстя. Так у хаті жило нас тоді десятеро осіб. Божим Провидінням нашу хату оми-

Моя мати (*1863 — †1959)

нула пошесть, а то були б вимерли докраю. Це був найтяжчий рік у нашій родині. Наше поле стояло облогом, у хаті був голод. На щастя в травні 1920 р. повернувся батько з Америки. Поправив господарку і тим поліпшив наше життя. Десь по новому році батько післав мене до школи. Учителем був Ворона Степан. Після його перевірки я міг кінчати другу класу. В науці робив добрий успіх. Учитель запропонував батькові за винагородою ще вчити мене приватно, з огляду на припізнений час мого віку, та тими курсами приготувати мені вступ до гімназії. Батько погодився. Настали для мене тяжкі часи. Лекції я брав два рази денно і в неділю, хоч як був виснажений на здоров'ю. З початком вересня здав я вступний іспит до гімназії. Пригадуються мені перші дні у школі: вікна у багатьох місцях були позабивані дошками. Це ж були повс-

енні часи. Учні, головню з сіл, були бідно вбрані. Деякі вчителі ходили у військовому вбранні. У мене було велике бажання вчитися, але був я слабо підготований перед вступом до гімназії, а в додатку терпів багато на відносинах у хаті. Гроші, які батько привіз із Америки, скоро розійшлися. Я був дуже бідно відживлений, а ще кожного дня перемучений ходженням. У другій клясі я ще ходив до школи босий. Грошей на оплату школи, це було 20 зол. місячно, не стало. Ледве дійшов я до четвертої кляси, а дальше батько відмовився оплачувати школу. З матеріальних причин я залишив школу 17 вересня 1925 року. Нас, сільських учнів, залишило тоді школу яких двадцять осіб. Пам'ятаю цей день, коли я з книжками верт.вся до дому. Довго вдивлявся я в сторону гімназійного будинку та думав щ о дальше робити? Почувався дуже пригнобленим, коли бачив своїх друзів, які вже зачинали мене оминати. На другий день я йшов із шкільними товаришами, вони йшли до школи, а я з рискалем до фільварку колати бараболі. Осінню включився я до праці в аматорському гуртку, переписував ролі та брав участь у виставах. Із початком 1926 р. пішов у кооперацію. Перших два роки в Черчі, а під осінь 1927 року дістав працю в Повітовому Союзі Кооператив у Рогатині. Працював тяжко, головню при зношенні й виношуванні тягарів із пивниці: вінди тоді ще не було. Я не бачив великої будуччини перед собою. В мене зродилася думка: "світ широкий" — і я постановив вирватися в цей світ. Я бачив занепад господарства, то постановив собі виїхати з дому та забрати по часі своїх сестер. 3-го лютого 1929 року я прощався із своїми рідними під час вистави

Моя рідна хата, де я народився. Вона вже не існує.

в Народному Домі. Передав я свою бібліотеку читальні "Прогресу", після того взяв прощальне слово. У житті не мав я спромоги говорити до публіки. Мої слова виринали з найглибшого почування і я говорив: "Неначе цей орел із свого гнізда відлітає, так я від'їжджаю від Вас. Не знаю чи пощастить моїй долі стрінутися з Вами. А може прийдеться мені загинути на широких степах Канади? Я лишаю Вас на своїй рідній землі, де ми всі переживаємо неволю. Повернусь до Вас назад, але моє бажання з глибини мого серця: бачити Вас вільними господарями у вільній українській державі". Далше не міг я говорити, бо між публікою почув плач членів моєї родини. На другий

Моя родина: брат, сестри й сестрінок. Знимка 1933 р.

день 4 лютого 1929 р. перед обідними годинами залишив я своє село, своїх рідних та поїхав у широкий світ. 3-го березня кораблем “Монтклер” я причалив до канадійських берегів у пристані Сейнт Джон, Н. Б.

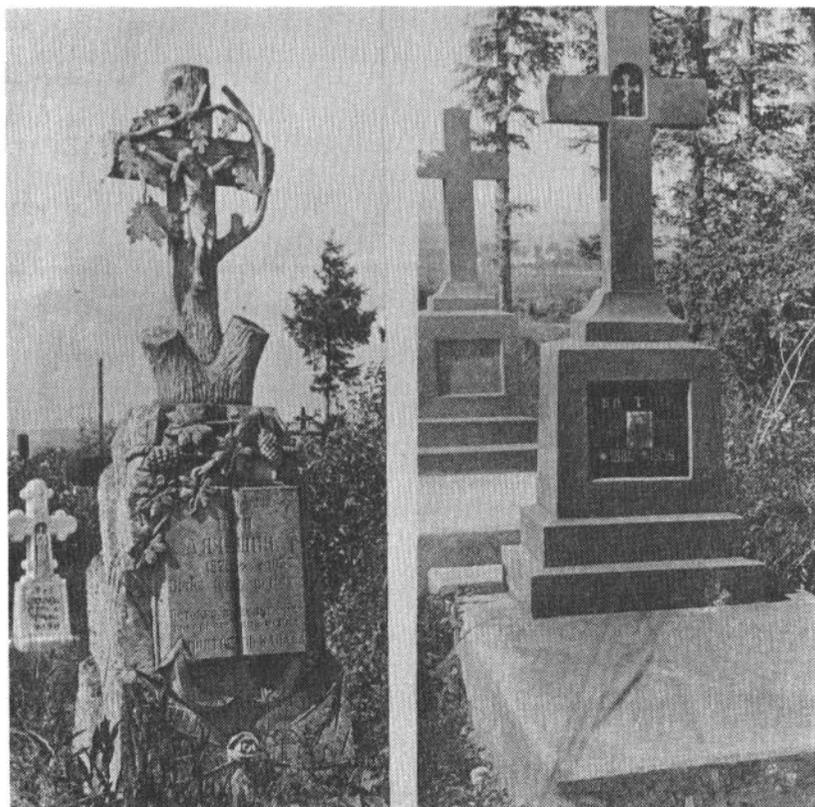
На другий день я приїхав до Монреалю, де відшукав знайомих мені з дому братів Телішевських. У них я примістився на кілька днів. Перша моя постанова була: підшукати працю та, по можності, віддати родичам довг за подорож. У цей час у Канаді почалася економічна криза, як тоді називали “депрешен”. Я кожного ранку ходив по ресторанах та попід фабрики, вистоював довгі години, та все було безуспішно. Я жив надією, що мушу дістати роботу. Мій молодий вік, мав я дев’ятнадцять років, найкраще надавався до ресторану, та не знав я мови. На запит управителів: чого бажаю, моя відповідь була, вказуючи на руки, що хочу праці. В одному великому ресторані я так надокучив моїми відвідинами, що управитель улаштував мене на роботу; це було шість тижнів від мого приїзду. Платня була дванадцять доларів на тиждень. Я провадив дуже скромне життя. Гроші щадив і до року віддав родичам за подорож. У першому тижні побуту в Канаді я вписався в члени т-ва “Прогресивіта” в Монреалі. Туди й заходив кожного вечора, брав участь у представленнях, у хорі та став активним у всіх ділянках культурно-громадського життя. Мав великі здібності в комічних ролях; цей талант привіз ще з дому. Публика мене

Моя родина: родичі, сестри, брат, братова, швагро й сестрінок.

надзвичайно любила. Часто вітали мене великою овацією з появою на сцені та з іще більшою, коли я сходив зі сцени.

Під час найбільшої кризи дав я матеріальну поміч та опіку своїм землякам, які були без праці. Треба було теж зводити боротьбу з комуністичною пропагандою: майже вісімдесят відсотків тодішньої еміграції були під впливом тієї комуністичної пропаганди. До цього спонукала їх переважно економічна криза. Часто можна було бачити крикливі афіші "Радянська Україна процвітає". Це був той час, коли в Україні гинули мільйони населення від штучного голоду. Справа дещо покращала після 1932 року, коли згинули самогубством: Скрипник, Хвильовий та Стронський (колишній УСС, потім урядник радянського консульату у Львові). Найбільшу поразку в Канаді дістали комуністи, коли їх два провідники (письменник Ірчан і Сембай) виїхали на Радянську Україну і там по них сліду не

Пам'ятники на могилах моїх родичів у Черчі (Батька і Матері)

стало. Після тих подій уже легше можна було провадити культурно-освітню діяльність у Канаді. В 1935 році за порадою родичів, сестер і брата, я спровадив із Черча дівчину, з якою подружився, Ольгу Пушкар. Їх чотири сестри осталися сиротами по мамі. Ольга як сімнадцятилітня дівчина приїхала до незнаного нареченого. Наше подружжя відбулося скромно в приваті найближчих приятелів у церкві св. Михаїла у Монреалі. Так ми почали нове життя, я з платнею на тиждень дев'ять долярів, а молода дружина чотирнадцять долярів на місяць, на хатніх роботах. Наше подружжя не було для мене перешкодою даліше працювати на громадській ниві. У 1937 р., за старанням братів Базиків, я влаштувався на роботу в фірмі "Стелко", де працюю досьгодні. В тім році я перенісся на

**На знімці Іван і Пелагія Пушкар — родичі моєї дружини
Сільська ноша черчан перед 1914 роком.**

помешкання до Ляшін, передмістя Монтреалю, — та взявся там запопадливо до громадянської праці; туди заїжджав я був значно скоріше, почавши від 1933 року. В тім році я був одним із основників т-ва “Просвіта” в Ляшін та часто приїжджав помагати в підготовці представлень. Громада нараховувала тоді не більше тридцяти родин. Тут існувала українська католицька місійна станиця, основана о. Йосафатом Жаном ЧСВВ. У 1941 році ця мала громада набула просторий дім. Його відреставровано та приміщено в ньому парохію і “Просвіту”. Для цього діла віддав я багато праці, почавши там від секретаря, а кінчаючи на замітаниі. У 1942 р. зорганізував я Український Народний Союз, який сьогодні має у своїх рядах понад 180 членів і є найкращим на округу Монтреалю. Під час нової еміграції скитальців із Німеччини і других країн присвятив я багато часу на спровадження їх до Канади, влаштування на роботу та підшукування помешкань для них. Залежало мені на тому, щоб збільшити українську громаду в Ляшін. Це мені до деякої міри вдалося. Моїми заходами десятки наших поселенців дістали роботи в тяжкій індустрії та прилучилися до громадської діяльності. У 1956 р. наша громада приступила до будови церкви. Я був головним речником справи, від зреалізування плянів аж до закінчення будови. Хоч був промотором, переживив нераз прикрі докори від своїх рідних, але велике діло завершив успішно. Не забув за своїх рідних у Черчі. Давав матеріяльну поміч родині та з великої вдячності поставив на гробах родичів гарні пам’ятники, як синівську подяку за виховання.

У нашому подружньому життю ми виховали двоє дітей: син Євген, років 23, покінчив університетські студії і є тепер учителем середніх шкіл (гайскул). Дочка Анна, років 20, покінчила середню освіту та працює в бюрі як секретарка. Останніми роками я відійшов від проводу. Зробив це на бажання деяких осіб, які хотіли зробити кар’єру. Залишився тільки в проводі Українського Народного Союзу. Під час сорокалітнього побуту в Канаді дав я великі пожертви, здобуті тяжкою працею, на народні цілі та вклав багато організаційної й фізичної праці для нашої справи. Сьогодні почуваюся душевно вдоволений, коли бачу зі своєї хати позолочені бані церкви, як грають у промінні сонця. Кожної неділі спішу до церкви, налюбуватися красою цього храму, для котрого віддав так багато зусиль. Найбільшою приємністю для мене бачити свого сина біля мене під час богослуження, а побіч мене моя дружина з дочкою. Одиноким моїм бажанням на будуче: бачити моїх дітей подружених та прожити з ними щасливим життям.

Моя рідня: дружина Ольга, син Євген і дочка Анна

ЗАКІНЧЕННЯ

На закінчення праці над монографією села Черча, хочу подякувати особам, які віднеслися до мене по-дружньому та уділили мені своїх порад, чим допомогли вони докінчити мою працю. Тут у Ляш'їн я вдячний пані Т. Мороз за переписання мого рукопису. Дякую п. проф. В. Волицькому за перерібку деяких розділів та справлення граматичних похибок. Проф. А. Дзедзикові дякую за розділ "Спогад про дир. В. Дзедзика". Отцеві М. Кравчукові дякую за те, що заохотив мене до цього діла. Я одержав від о. М. Кравчука дещо з переказів про минуле села Черча. Дякую нашим стареньким черчанам в Америці, які оповіли мені про культурно-громадянську діяльність у селі перед першою війною; ними є: Стек Іван, Бабин Гринько, Космина Іван та п. А. Бачинська в Монреалі. Петрові Тицькому дякую за список Усусусів із Черча. Дякую всім, які позичили мені знімки для використання в монографії. Вкінці дякую п. ред. О. Мохові за впорядкування цієї праці до друку, а оо. Василянам за видрукування.

Праця при писанні та кошт видання потягнули за собою великі видатки. Але не жаль їх, коби тільки ця праця залишилася в пам'яті всім моїм землякам.

Автор

З М І С Т :

Від автора	5
Моє рідне село	7
Топографія	11
Черче в давнину — походження його назви	14
Історичні пам'ятки	16
Дідичі, власники села	18
Дві сумні події	19
Життя Черча в світлі переказів	20
Перша еміграція черчан у далекий світ до 1914 року	22
Будова нової церкви в 1894-1898 роках	24
Духовенство села Черча від найдавніших часів	25
Біографія о. Т. Кудрика	28
Біографія о. Лева Лешковича-Бачинського	30
Біографія о. Івана Ратича	31
Власна біографія о. Михайла Кравчука	33
Знатніші родини — вийти і дяки села Черче	37
Черчани на еміграції — їх допомога для Черча	39
Ремісники і промисловці	42
Звичаї села Черча	44
Школи й учителі 51 черчани, які покінчили середні й високі школи	54
Культурна праця в Черчі перед першою світовою війною	57
Події в Черчі під час першої світової війни в 1914-1918 роках	60
Листопадкові дні 1918 року та участь черчан у Визвольних Змаганнях	66
У власній державі	70
Прийшли займанці — "Вознесіння" 1919 року	71
Чортківська офензива та зустріч УГА в Черчі 1919 року	73
Переживання черчан по відході УГА за Збруч	74
Черчани — учасники Визвольних Змагань	76
Празник св. Спаса, 19 серпня 1920 року та прихід більшевиків до Черча	81
Перші роки під окупантами	82
Культурно-освітня праця по першій світовій війні	85
Будова Народного Дому в Черчу 1924 року	91
Освітня праця гімназійних учнів-черчан	94
Десятилітній ювілей Івана Франка в Черчі й повіті	95
Спогад про управителя народної школи в Черчі директора Василя Дзедзика (1880-1919)	99
Згадки про дир. П. Бігуса	103

Знатніші місця в Черчі	107
Друга еміграція за море по першій світовій війні	109
Курорт — Черче	111
Короткі біографії учасників Визвольних Змагань та осіб, які брали активну участь у культурно-громадському житті села Черча	115
Працівники суспільно-громадського життя	121
Дещо про Рогатин	123
Третя еміграція черчан під час другої світової війни	131
Біографія автора	133
Закінчення	142

